

VILNIAUS UNIVERSITETO
KAUNO HUMANITARINIS FAKULTETAS
LIETUVIŲ FILOLOGIJOS KATEDRA

VAIDA JANKUTĖ
LKM2

MIRTIES KONCEPTAS LIETUVIŲ POEZIJOJE

MAGISTRO DARBAS

Lietuvių kalbotyra (Valstybinis kodas 61204H114)

Darbo vadovas _____
(parašas)

(Darbo vadovo mokslinis laipsnis,
mokslinis pedagoginis vardas,
vardas ir pavardė)

Magistrantas _____
(parašas)

Darbo įteikimo data _____

Registracijos Nr. _____

Kaunas, 2007

TURINYS

Pratarmė	3
Įvadas	6
1. Tiesiogiai <i>mirtį</i> įvardijantys žodžiai	12
1.1. Konceptualiųjų metaforų lygmuo	12
1.1.1. MIRTIS — ASMUO	13
1.1.2. MIRTIS — PRIEŠAS	16
1.1.3. MIRTIS — GYVA BŪTYBĖ	18
1.1.4. MIRTIS — VIETA / TALPYKLA	19
1.1.5. MIRTIS — DAIKTAS	21
1.1.6. MIRTIS — MENO KŪRINYS	23
1.1.7. MIRTIS — STICHINĖ JĖGA	24
1.1.8. MIRTIS — ABSTRAKTAS	25
1.1.9. MIRTIS — MEDŽIAGA	26
1.1.10. MIRTIS — IŠSIGELBĖJIMO TROŠKIMAS	28
1.1.11. MIRTIS — GYVŪNAS	29
1.1.12. Kitos konceptualiosios <i>mirties</i> metaforos	31
1.2. Veiksmažodžio <i>mirti</i> konceptualizavimas	33
2. Netiesiogiai <i>mirtį</i> įvardijantys žodžiai	41
2.1. Daiktavardžio <i>mirtis</i> ir veiksmažodžio <i>mirti</i> sinoniminė raiška	41
2.2. Žodžiai, kurie turi potencialiuosius reikšmės komponentus <i>mirtis</i> , <i>mirti</i>	43
2.3. <i>Mirtį</i> nusakantys frazeologizmai	51
Išvados	55
Summary	57
Literatūra	58
Priedai	61

PRATARMĖ

Kaip teigia Rimvydas Šilbajoris, sulaukėme amžiaus, kada *mirtis* jau nuolat beldžiasi į širdį ir maišosi po smegenis. Pradedame tikėti, kad gal geriausia nuo jos gintis tuo, ko nėra — vaizduotėje gimusiais jos atributais: kad ji yra tiltas į amžinybę, gera sesuo, meile liepsnojantis saulėlydis, upė, vedanti į begalinės ramybės jūrą, ir panašiai. Kad ir kas *mirtis* būtų, per sunku ją suvokti. Bet tai taip pat yra poetinis įvaizdis, išgalvotas dalykas, skydas apsiginti nuo to, ką mes tikrai žinome *mirtį* esant ir kam žodžio nėra. Tada pradedame suprasti, kad poezija yra to žodžio ieškojimas, taigi *mirtis* gimdo žodį, kūryba prasideda nuo nebūties taško¹.

Mirties įvardijimas tikrovę atspindi labai įvairiai ir nevienareikšmiškai. Kognityvinės metaforos analizei šis objektas pasirinktas todėl, kad pasirodė įdomus ir mįslingas kaip abstraktas, juk, anot Epikūro, *mirties* neverta bijoti, nes, „kai mes esam — jos nėra, o kai ji yra — jau nebėra mūsų“. Tačiau *mirtis* — pats natūraliausias ir vienas iš nedaugelio absoliučiai neišvengiamų gyvenimo reiškinių, bet vis dėlto toks paslaptingas ir sunkiai paaiškinamas².

„Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ *mirtis* įvardijama kaip gyvenimo nutrūkimas. Darbe keliami hipotezė, ar iš tiesų *mirtis* yra tik kelio pabaiga, išėjimas iš šio pasaulio, ar vis dėlto tai kartu ir žingsnis į naują gyvenimą, kurio nepažįstame?

Darbo objektas — konceptai, lietuvių kalboje reprezentuojami žodžiais *mirtis* ir *mirti*.

Siekama aprašyti kalba išreikštą dalį konceptų, lietuvių kalboje reprezentuojamų žodžiais *mirtis*, *mirti*.

Darbo uždaviniai. Šiam tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai:

- 1) aptarti tradicinės ir konceptualiosios metaforų sampratą;
- 2) pagal konceptualizavimo sritį suskirstyti visus metaforinius pasakymus su daiktavardžiu *mirtis*;
- 3) aptarti veiksmažodžio *mirti* metaforizaciją;
- 4) ištirti daiktavardžio *mirtis* sinoniminę raišką;
- 5) ištirti veiksmažodžio *mirti* sinoniminę raišką;
- 6) apibrėžti žodžius, kurie turi potencialiuosius reikšmės komponentus *mirtis*, *mirti*;

¹ Plg.: Šilbajoris, R. Mirtis ir žodis poezijoje. *Metai*, 2006, Nr. 1. Prieiga per internetą: <<http://www.tekstai.lt/metai/200601/poezijoje.htm>>.

² Plg.: Macijauskaitė, I. Mirties kalbinė raiška, *Darbai ir dienos*, 1999, Nr. 10 (19), p. 157.

7) aptarti *mirtį* nusakančius frazeologizmus.

Darbo metodika. Nurodytiems darbo tikslams įgyvendinti taikomi aprašomasis, kontekstinės analizės ir konceptualiųjų metaforų analizės metodai. Konceptualiosios analizės metodo esmė: remiantis tekstais, žodynų definicijomis, žiūrима, kaip abstrakčios sferos reiškinius pavadinantis žodis „elgiasi“ tekste, kokius materialius objektus ar subjektus jis primena. Abstrakčios reikšmės žodžiams tyrinėti šis metodas pats tinkamiausias, nes konceptualioji analizė formuoja tai, ką žino intuicija, kas egzistuoja kolektyvinėje sąmonėje ir išreiškiama kalba³.

Tiriamoji medžiaga. Darbo pagrindas — tiesiogiai ir netiesiogiai *mirtį* įvardijančių žodžių vartojimo pavyzdžiai. Pasitelkiami tik tie žodžių junginiai, sakiniai, į kuriuos įeina daiktavardis *mirtis*, veiksmažodis *mirti*, būdvardis *mirtinas*, taip pat šiems žodžiams sinonimiški frazeologizmai, gyvenimo nutrūkimą žymintys sinonimai bei žodžiai, turintys potencialiąją *mirties* semą. Remiamasi daugiau nei 600 pavyzdžių, kurie rinkti iš V. Kubiliaus knygos „Dvidešimto amžiaus lietuvių poezija“ pirmosios ir antrosios dalies. Šios knygos pasirinkimą lėmė tai, kad joje surinkti ne vieno autoriaus ar žanro eilėraščiai, kuriuose atsispindi lietuvių poezijos raidos tradicijos.

Darbo struktūra. Darbą sudaro pratarinė, įvadas, dvi dalys, išvados, santrauka anglų kalba, literatūros sąrašas, priedai.

Pratarinėje įvardijamas darbo objektas, nurodomas tikslas, uždaviniai, metodika, tiriamoji medžiaga, darbo naujumas ir aktualumas, supažindinama su šioje srityje kalbininkų atliktais darbais. Įvade trumpai aptariama su darbo tema susijusi teorinė literatūra: apibendrinama tradicinės metaforos ir kognityvinės lingvistikos išskiriamų konceptualiųjų metaforų samprata, aiškinamos pagrindinės su darbu susijusios sąvokos: konceptas, sinonimas, frazeologizmas. Pirmoji dalis suskirstyta į du smulkesnius poskyrius, kurių pirmajame analizuojamos daiktavardžio *mirtis* konceptualiosios metaforos, antrajame — aptariama veiksmažodžio *mirti* konceptualizacija. Antroji dalis skirta netiesiogiai *mirtį* įvardijančių žodžių analizei. Išvadose pateikiami apibendrinimai. Tyrimo rezultatai atsispindi prieduose esančiose lentelėse ir paveikslėliuose.

Tekste pusjuodžiu šriftu (pvz., **konceptualioji metafora**) išskiriami pirmą kartą pavartoti terminai, svarbūs teiginiai, abstraktą *mirtis*, veiksmažodį *mirti* įvardijantys žodžiai. Remiantis kognityvinės lingvistikos tradicijomis, konceptualiosios metaforos rašomos didžiosiomis raidėmis.

³ Plg.: Papaurėlytė, S. Liūdesio konceptualizavimas lietuvių kalboje. *Kalbotyra*, 2002, Nr. LI (1), p. 125.

Darbo aktualumas ir naujumas. Abstrakčios reikšmės žodžiams tyrinėti pasirinktas konceptualiųjų metaforų analizės metodas, kuris lietuvių kalbotyroje dar gana naujas ir retai taikomas.

Lietuvių kalboje nėra gausu darbų, kuriuose būtų nagrinėjamos konceptualiosios metaforos, o ir juose dažniausiai analizuojami emociniai konceptai. Liūdesio konceptą lietuvių ir rusų kalbose tyrinėjo S. Papaurėlytė–Klovienė. Šia tema parašė daktaro disertaciją bei keletą straipsnių („Liūdesio konceptualizavimas lietuvių kalboje“, „Probleminiai konceptualiosios metaforos EMOCINĖ BŪSENA yra ASMUO atvejai“ ir kt.). L. Kudirkienė straipsnyje „Lietuviai ir latviai apie pyktį ir pykstančius“ mėgina gretinti emocijų raiškos apibūdinimus. Konceptualiąją kelio metaforą Lietuvos rinkimų diskurse tyrinėjo J. Cibulskienė. Kūno ir sielos kalbinė raiška nagrinėta A. Būdvytytės ir R. Toleikienės darbe „Akys, siela, širdis ir kitos talpyklos“. R. Marcinkevičienė straipsnyje „Atminties labirintuose: kognityvinės ir tekstynų lingvistikos sąveika“ aptaria atminties konceptualiąsias metaforas. *Mirties* konceptualiąsias metaforas tyrinėjo I. Macijauskaitė savo darbe „Dvi antonimų poros: *mirtis*–gimimas, *mirtis*–gyvenimas“, remiantis Vytauto Didžiojo universiteto Dabartinės lietuvių kalbos tekstynu. Tačiau jame didžiausias dėmesys skiriamas šių abstraktų kontekstinių partnerių leksikos ir semantikos lyginimams, o ne konceptualiųjų metaforų tyrinėjimams. Išsamesnis darbas — Macijauskaitės „*Mirties* kalbinė raiška“, kuriame aptiriamos pagoniškoji, krikščioniškoji ir pasaulietinė *mirties* metaforos.

ĮVADAS

Mus supa galybė regimojo ir kitais pojūčiais suvokiamo pasaulio daiktų, reiškinių, būtybių ir dar daugiau įsivaizduojamojo, t. y. minčių, jausmų, idėjų, pasaulio dalykų — **abstraktų**. Juos įvardyti ir apibūdinti kur kas sunkiau nei konkrečius dalykus, nes jie neapčiuopiami, perdėm subjektyvūs ir individualūs (pvz., *arklį* mes galime paliesti, užuosti, išgirsti, atskirti nuo kitų objektų; žodį *melas* suprantame, tačiau sunku pateikti jo apibūdinimą, nubrėžti aiškias reikšmės ribas ir išvardyti požymius). Čia padeda kalbos lankstumas ir taupumas — galimybė pavadinti perkeliant žodžio reikšmę, panaudojant tą patį vardą ar predikatą keliems susijusiems ar siejamiems dalykams nusakyti, galimybė metaforizuoti⁴.

Kalbos poetizavimo ir vieną svarbiausių — kalbos įvardijimo — funkcijų atlieka **metafora**. Ji tokia pat sena, kaip ir kalba. Ilgainiui metaforos samprata kito. Pagal aristoteliškąją nuostatą, metafora — tropas, suprantamas kaip vieno daikto, veiksmo, reiškinio ar jų ypatybės pavadinimas, vartojamas kitam daiktui, veiksmui, reiškiniui ar jų ypatybei pavadinti, vieno dalyko persakymas kitais žodžiais. Jos paskirtis — daryti kalbą vaizdingą, gyvą, įtaigią. Metafora buvo ne būtinybė, kalbos savastis, bet prabanga, gražus niekutis kalbai papuošti⁵. Viduramžiais, patyrusi filosofijos įtaką, metafora buvo visai atmesta, nes perkeltinių reikšmių kalba buvo laikoma neaiškia, dviprasmiška.

XIX amžiuje metaforą imta interpretuoti kitaip. Ji buvo laikoma ne tik neišvengiamybe literatūriniame tekste, bet tapo ir vieninteliu žmogaus sąveikos su pasauliu, mąstymo ir minties raiškos būdu. Buvo teigiama, jog kalba apskritai yra metaforiška. Atsirado ir dvi metaforos sampratos: 1) **poetinė metafora** — estetiška; 2) **kalbinė metafora** — praktiška. Metafora laikyta ne vien meninio stiliaus privilegija, ji — visos kalbos savastis, būdas mąstyti ir pavadinti⁶.

Metaforos teorijos revoliucija laikomi 1980 metai, kai pasirodė G. Lakoffo ir M. Johnsono knyga „*Metaphors We Live By*“ („Metaforos, kuriomis gyvename“), ir 1987 metai, kai išspausdinta Lakoffo knyga „*Women, Fire and Dangerous Things*“ („Moterys, ugnis ir pavojingi dalykai“)⁷. Kognityvinės lingvistikos atstovai pagrindė savitą metaforos teoriją.

⁴ Plg.: Marcinkevičienė, R. Karo metafora. *Darbai ir dienos*, 1995, Nr. 1 (10), p. 121.

⁵ Plg.: Marcinkevičienė, R. Metafora nemetafora. *Naujasis židinys*, 1994, Nr. 4, p. 76–77.

⁶ Plg.: Marcinkevičienė, R. Apie įbūtinančią kalbos galią, pyktį ir dar šį tą. *Naujasis židinys*, 1993, Nr. 6, p. 53.

⁷ Plg.: Cibulskienė, J. Konceptualioji kelio metafora Lietuvos rinkimų diskurse. *Kalbotyra*, 2005, Nr. LIV (1), p. 52.

Lakoffas ir Johnsonas tvirtina, kad metafora nėra vien poetinė ir retorinė išraiškos priemonė, nepriklausanti kasdieniam bendravimui. Į metaforą žiūrima kaip į kalbos reiškinį, kuris atspindi kognityvinį procesą. Metafora persmelkia visą kasdienybę — kalbą, mąstymą, veiksmus. Mąstant svarbiausia yra analogija — žinių perkėlimas iš vienos srities į kitą. Metafora yra kalbinis mąstymo procesų atspindys. Visa sąvokų sistema metaforiška. Metaforų kalboje yra todėl, kad jų yra konceptualiojoje sistemoje. Žmonės mąsto ir dirba pagal tam tikras schemas — metaforas⁸.

Iš to, kas buvo pasakyta, galima daryti išvadą, jog **kognityvinė lingvistika** metaforą suvokia kitaip negu per amžius susiklosčiusi tradicija. Kaip buvo minėta anksčiau, tradiciškai suprantama metafora yra tik kalbos puošmena, žodžių lankstumu pagrįstas vykęs kalbinis žaismas, o kognityvinėje lingvistikoje metafora yra matymo ir mąstymo būdas: mąstymas matant ir matymas mąstant⁹.

Metafora perteikia naują informaciją. Ši informacija apie kokį nors reiškinį esti kalbėtojo sąmonėje, ji vadinama mąstymo vienetu, arba **konceptu**¹⁰. Taigi kognityvistų tyrinėjimo objektas yra kalbėtojų sąmonėje egzistuojančios sąvokos — konceptai. Nors įvairūs autoriai pateikia nevienodus koncepto apibrėžimus, tačiau jie turi daug bendrų bruožų.

Lakoffas ir Johnsonas konceptą laiko mąstymo vienetu¹¹.

Anot A. Wierzbicka'os, konceptas — tai idealaus pasaulio objektas, jis turi vardą ir atspindi kultūros nulemtą tikrovės vaizdą¹².

A. P. Babuškinas konceptu įvardija bet kurį mąstymo vienetą, turintį prasmę¹³.

Kaip matyti iš šių apibrėžimų, jiems bendra tai, kad konceptas laikomas mąstymo vienetu. Jis atspindi žinias, patirtį, pažinimo ir veiklos rezultatus. Žmogus mąsto konceptais, jis analizuoja, lygina ir susieja skirtingus konceptus. Nauji konceptai formuojasi kaip mąstymo rezultatas.

⁸ Papaurėlytė–Klovienė, S. *Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose*: daktaro disertacija. Šiaulių universitetas. Šiauliai, 2004, p. 31.

⁹ Plg.: Cibulskienė, J. Konceptualioji kelio metafora Lietuvos rinkimų diskurse. *Kalbotyra*, 2005, Nr. LIV (1), p. 52.

¹⁰ Koženiauskienė, R. Konceptualiųjų metaforų etinis aspektas advokatų kalbose. *Filologija*, 2005, Nr. 10, p. 52.

¹¹ Plg.: Lakoff, G.; Johnson, M. *Leben in Metaphern: Konstruktion und Gebrauch von Sprachbildern*. Heidelberg, 1998, p. 11–12.

¹² Plg.: Фрумкина, Р. М. *Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога (концепт, категория, прототип)*. Москва, 1992, с. 3.

¹³ Бабушкин, А. П. *Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка*. Воронеж, 1996, с. 35.

Darbe konceptu vadinamas mąstymo vienetas, visa informacija apie kažką, esanti žmonių, kalbančių tam tikra kalba, sąmonėje¹⁴.

Tačiau ne viską, kas įeina į konceptą, galima išreikšti kalba, bet kalba yra būtent tai, kuo įmanoma atskleisti dalį mąstymo vienetų turinio. Negalima koncepto tapatinti su žodžiu, nes žodis konceptą atspindi ne iki galo, o perteikia tik kelis pagrindinius požymius. Norint aprašyti bet kokio koncepto turinį, reikia analizuoti atitinkamų žodžių, frazeologizmų, tekstų semantiką.

Anot Lakoffo, mūsų konceptai lemia suvokimą, veiksmus, santykius su kitais žmonėmis, todėl konceptualioji sistema yra svarbiausias dalykas, apibūdinantis kasdieninę tikrovę¹⁵. Abstraktieji, juslėmis neapčiuopiami objektai kiekvieno žmogaus sąmonėje egzistuoja kaip metaforiniai konceptai. Abstrakčius dalykus suvokiame kaip konkrečius, remdamiesi savo fizine ir kultūrine patirtimi.

Kalbinės metaforos, padedančios atskleisti abstrakčiųjų mūsų sąmonėje glūdinčių objektų esmę, kognityvinės lingvistikos specialistų yra vadinamos **konceptualiosiomis / kognityvinėmis metaforomis**¹⁶. Šios metaforos yra laikomos koncepto pagrindu. Jų negalima pakeisti metaforiniais posakiais (konceptais), jos yra vienintelis nominacijos būdas.

Konceptualiųjų metaforų esmė — vieni dalykai yra suprantami ir patiriami per kitus¹⁷, t. y. viena sritis suvokiama per kitą, mažiau pažinta, dvasinė, abstrakti — per žinomesnę, fizinę, konkrečią¹⁸. Vadinasi, abstraktūs, juslėmis neapčiuopiami dalykai yra suvokiami remiantis konkrečiųjų dalykų patirtimi ir įvardijami, vartojant tuos pačius konkretiems dalykams skirtus predikacinius žodžius. Taigi metafora laikoma konceptualiaja, nes ji yra būtina abstraktams pažinti ir įvardyti.

Lakoffas ir Johnsonas skiria tris konceptualiųjų metaforų rūšis, kurios skiriasi metaforiškumo suvokimo laipsniu¹⁹:

1) **struktūrinės metaforos** — žodžiams suteikiami konkrečiųjų konceptų bruožai, t. y. abstraktai siejami su konkrečiais konceptais. Pvz.: metaforos GINČAS — TAI KARAS abstraktusis konceptas *ginčas* įvardijamas konkrečiojo — *karo* — terminais. Lakoffas ir

¹⁴ Plg.: Papaurėlytė, S. Kai kurios liūdesio koncepto raiškos ypatybės lietuvių kalboje. *Acta Linguistica Lithuanica*, 2003, T. 48, p. 105.

¹⁵ Plg.: Lakoff, G. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago, 1987, p. 3.

¹⁶ Darbe vartojami terminai *kognityvinė metafora* ir *konceptualioji metafora* yra sinonimiški.

¹⁷ Plg.: Lakoff, G.; Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago, 1980, p. 3.

¹⁸ Marcinkevičienė, R. Apie įbūtinančią kalbos galią, pyktį ir dar šį tą. *Naujasis židinys*, 1993, Nr. 6, p. 54.

¹⁹ Plg.: Lakoff, G.; Johnson, M. *Leben in Metaphern: Konstruktion und Gebrauch von Sprachbildern*. Heidelberg, 1998, p. 22–46, 75–84.

Johnsonas pateikia ir tokias struktūrinės metaforas: MEILĖ — TAI PAMIŠIMAS, MEILĖ — TAI BURTAI, MEILĖ — TAI KELIONĖ, GYVENIMAS YRA TALPA ir kt.;

2) **erdvines metaforas**, kurios įkūnija trimatį erdvės suvokimą įvairiose sąvokose, remiasi tokiomis erdvinėmis opozicijomis: AUKŠTYN — ŽEMYN, Į — IŠ, GILUS — SEKLUS, CENTRINIS — PERIFERINIS ir kt. Šiose metaforose ryšys tarp metaforų ir žmonių fizinės bei kultūrinės patirties yra ryškiausias. Anot Lakoffo, emocinę žmogaus būseną atitinka tiesi ar sudribusi laikysena, pavyzdžiui, laimingas žmogus paprastai visada išsitiesęs, pasitempęs, o nelaimingas — susigūžęs, nuleidęs galvą; kilimas žymi sveikatą, kritimas — ligas ir *mirtį* (susirgę ar *numirę* užimame žemutinę padėtį, nes mes gulime);

3) **ontologines metaforas**, kurios abstrakcijoms suteikia objekto ar substancijos pavidalą, jas sudaiktina, sumedžiagina: žmogaus įvykius ir veiksmus metaforiškai galima suvokti kaip *objektus*, veiklą — kaip *medžiagą*, būvį — kaip *talpą*.

Labai populiarūs metaforos atmaina yra **personifikacija**. Šį reiškinį Lakoffas ir Johnsonas priskiria ontologinių metaforų grupei.

Taigi centrinė kognityvistų, besidominčių metafora, tyrimų sritis — konceptualioji metafora (dar vadinama kognityvine, bazine, giliąja) ir jos santykis su ją atitinkančiu metaforiniu pasakymu (paviršine metafora, kalbine raiška). Kadangi konceptualiosios metaforos realizuojamos kasdienės kalbos posakiais, tai darbe metaforos bus tiriamos einant nuo kalbinės metaforos prie konceptualiosios, t. y. tekstuose nustatyti metaforiniai pasakymai bus grupuojami pagal tai, kokias konceptualiąsias metaforas jie reiškia.

Konceptualųjį abstrakčios reikšmės žodžiu vadinamo reiškinio modelį atskleidžia įvairūs kalbiniai vienetai. Pirmiausia abstraktą pavadinantys daiktavardžiai. Taip pat daug informacijos suteikia veiksmožodžiai, einantys su šiais daiktavardžiais ar be jų, būdvardžiai, dalyviai, kurie apibūdina patį abstraktą, pastovūs žodžių junginiai (palyginimai, frazeologizmai)²⁰. Šioje vietoje reiktų užsiminti apie darbe dar dvi svarbias sąvokas: **sinonimus** ir **frazeologizmus**, kurie sudaro antrosios praktinės dalies pagrindą.

Sinonimai — tai žodžiai, turintys vienodą arba artimą reikšmę, bet skirtingą garsinę struktūrą. Sinonimai padeda šnekančiajam ar rašančiajam tiksliau išreikšti mintis, perteikti subtiliausius minties niuansus, išvengti monotoniškumo ir šablono. Todėl dar Aristotelis rašė savo „Retorikoje“, kad „homonimai naudingi sofistui <...>, o sinonimai — poetui“. Ir iš tikrųjų sinonimai yra viena iš svarbiausių meninės raiškos priemonių tiek poezijos, tiek

²⁰ Plg.: Papaurėlytė-Klovienė, S. *Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose: daktaro disertacija*. Šiaulių universitetas. Šiauliai, 2004, p. 36.

prozos kūrėjams, tiek ir apskritai visiems, norintiems prabilti į klausytoją ar skaitytoją nenuvalkiotu, ekspresyviu žodžiu²¹.

Sinonimai priklauso tai pačiai kalbos daliai, jų reikšmėse turi būti sutampančių reikšmės komponentų. Jie skirstomi į²²: 1) **absoliučiuosius**, kurių reikšmės yra tapačios (*drebulė — epušė, kiškis — zuikis*); 2) **paprastuosius** — viena ar kelios reikšmės yra ne absoliučiai tapačios, o tik artimos (sutampa pagrindinės semos, o skiriasi šalutinės). Pagal tai, kokiam reikšmės tipui priklauso diferencinės semos, sinonimai būna: **semantiniai** (skiriasi šalutinėmis signifikantinėmis reikšmės semomis, atspalviais, pvz., *skaudėti, gelti, mausti*); **stilistiniai** (skiriasi emociniais–ekspresiniais (*žiūrėti, spoksoti*) arba stilistiniais–funkciniais (*kalbėti ir byloti*) atspalviais). Taip pat sinonimai gali būti **sisteminiai** — tai žodžiai, kurie sinonimiški be specialaus konteksto ar situacijos (*naudoti ir vartoti, mąstyti ir galvoti*); **kontekstiniai** — žodžiai, kurie sinonimiški tampa tik tam tikrame kontekste (*vieni dainavo, kiti kriokė*).

Darbe sinonimai skirstomi į absoliučiuosius ir paprastuosius, smulkiau jie neskaidomi, nes sinonimų tyrimas nėra pagrindinis tikslas.

Būseną, kai žmogus *miršta* ar jau yra *miręs*, galima įvardyti ir **frazeologizmais**. Tai ekspresyvūs ir vaizdingi pastovios leksinės ir gramatinės sudėties, vientisos reikšmės žodžių junginiai, turintys apibrėžtą leksinę aplinką ir vartojami iš atminties, o ne kuriami bendravimo procese²³. Frazeologizmai, kaip ir žodžiai, įvardija iš esmės tuos pačius tikrovės daiktus ir reiškinius, jie susideda iš leksikos sistemoje tebeesančių (arba buvusių) savarankiškų žodžių ir jų reikšmių, tik semantiškai transformuotų (desemantizuotų). Frazeologizmai beveik visais atvejais yra praradę savo prototipo (laisvojo žodžių junginio) tiesioginę reikšmę ir vartojami platesnėms, apibendrintoms, abstrakčioms reikšmėms nusakyti. Beveik visiems frazeologizmams būdinga emocinė ir ekspresinė konotacija. Dėl to jie yra kalbos stilistinės išraiškos šaltinis²⁴.

Kalbininkai skiria **uzualiają** (nepakeistos gramatinės struktūros ir reikšmės) bei **okazionaliają** (pertvarkytos struktūros, modifikuotos reikšmės) frazeologizmų vartoseną. Siekdami įveikti stereotipiškumą, rašytojai nevengia vartoti frazeologizmų individualiai ir kūrybiškai.

²¹ Plg.: *Semantiniai žodžių tipai*. Lietuvių kalba ir literatūros istorija. Prieiga per internetą:

<http://ualgiman.dtiltas.lt/semantiniai_zodziu_tipai.html#c>%20Sinonimai>.

²² Plg.: Jakaitienė, E. *Lietuvių kalbos leksikologija*. Vilnius, 1980, p. 49–54.

²³ Plg.: Drotvinas, V. *Lietuvių kalbos leksika ir frazeologija*. Vilnius, 1987, p. 58.

²⁴ Ten pat, p. 61.

Darbe frazeologizmai aptariami, remiantis šia klasifikacija: skiriami uzualieji ir okazionalieji frazeologizmai.

1. TIESIOGIAI *MIRTĮ* ĮVARDIJANTYS ŽODŽIAI

Lietuvių kalboje gyvybės nutrūkimas ir išėjimas iš šio pasaulio įvardijamas vardažodžiu *mirtis*, o būseną, kai nustojama gyventi — veiksmažodžiu *mirti*. „Dvidešimto amžiaus lietuvių poezijos“ pirmajame ir antrajame tomuose daiktavardis *mirtis* įvairiomis formomis pavartotas 174 kartus, pavyzdžių su pagrindinėmis veiksmažodžio formomis rasta 82, su išvestinėmis — 107. Daikto ypatybė *nešti mirtį, grėsti mirtimi* nusakoma būdvardžiu *mirtinas, -a* (4 pavyzdžiai).

Visi metaforiniai pasakymai su daiktavardžiu *mirtis* pagal konceptualizavimo sritį buvo suskirstyti į konceptualiąsias metaforas. Atskirai aptartas veiksmažodžio *mirti* konceptualizavimas.

1.1. Konceptualiųjų metaforų lygmuo

Iš *mirties* junginių, remiantis kognityvinės metaforos samprata, galima atrinkti pavienius šio daiktavardžio metaforinės vartosenos atvejus, o iš jų, savo ruožtu, sudaryti bendresnes metaforų grupes, kurios atskleistų mūsiškąjį *mirties* vaizdinį.

Turimi pavyzdžiai buvo suskirstyti į keliolika grupių, kuriose atskirai aptariami **vardažodžio *mirtis* daiktavardiniai, veiksmažodiniai ir būdvardiniai junginiai** (žr. 1 priedą). Veiksmažodiniai kolokatai esti dvejopi: vienu atveju (**subjektinė funkcija**) rodo *mirčiai* priskiriamą veiksmą, procesą ar būseną (*mirtis ateina, dvelkia*), o kitu atveju (**objektinė funkcija**), pati *mirtis* patiria veiksmažodiniu kolokatu žymimą veiksmą, procesą, būseną (*nugalėti mirtį, supti mirtį*). Daiktavardinius junginius abstraktas *mirtis* sudaro tuomet, kai vartojamas kilmininko, retai vardininko linksnis.

Negalima tvirtinti, kad darbe tiksliai atspindimas *mirties* konceptualizavimas lietuvių poezijoje. Leksinė žodžio aplinka, padedanti atskleisti žodžio reikšmės ypatybes, negali būti išsamiai išaiškinta, nes praktiškai neįmanoma suskaičiuoti visų aplinkinio pasaulio daiktų ir reiškinių. Todėl žodžio leksinio valentingumo tyrinėjimo tikslas nėra visų įmanomų junginių su tiriamuoju žodžiu išvardijimas. Svarbu tik suvokti šio žodžio junginių dažnumą, reguliarumą įvairiuose tekstuose, išsiaiškinti tipiškiausius, reguliariausius žodžio jungimosi su kitais žodžiais atvejus²⁵. Taip paaiškėja pagrindinės reiškinių tendencijos. Polinkis dažniau

²⁵ Jakaitienė, E. *Lietuvių kalbos leksikologija*. Vilnius, 1980, p. 33.

suvokti *mirtį*, remiantis atitinkama konceptualiąja metafora pagrįstas tuo, kad abstraktui nuosekliai priskiriamos su šia metafora siejamos charakteristikos.

Konceptualiosios metaforos aprašomos nuo produktyviausių iki tokių, kurias identifikuoja vos vienas pavyzdys (žr. 2 priedą).

1.1.1. MIRTIS — ASMUO

Dažna *mirties* metafora yra abstrakto personifikavimas. Tokią prielaidą galima daryti todėl, kad konceptualioji metafora MIRTIS yra ASMUO sudaro net 24 %, t. y. rasta net 40 pavyzdžių, kuriuose abstraktui suteikiamos maštančios būtybės savybės, būdingi tam tikri veiksmai. Svarbiausiu žmogaus skirtumu nuo kitų gyvų padarų laikoma jo intelektualinė veikla, gebėjimas planuoti savo veiksmus, elgtis kryptingai²⁶.

Jau seniai kalbininkų pastebėta, kad įvairūs žodžiai jungiasi vieni su kitais ne bet kaip, o tam tikru apibrėžtu būdu²⁷. Poezijoje daugiausiai yra **veiksmožodinių junginių**, kuriuose MIRTIS kaip ASMUO atlieka kokius nors veiksmus (lietuvių kalboje skiriami du veiksmožodžių tipai: aktyvaus veiksmo ir būsenos). Vadinasi, **abstraktas mirtis dažniausiai jungiasi su aktyvų veiksmą žyminčiais veiksmožodžiais** (*supti, skinti, joti, siųsti, galąsti, apsikabinti, kelti, priglausti* ir kt.). Aktyvaus veiksmo veiksmožodžiai suskirstyti į smulkesnes grupes²⁸.

Didžiausią grupelę sudaro tie pavyzdžiai, kuriuose daiktavardis ***mirtis* sudaro junginius su tarpusavio santykio veiksmą žyminčiais veiksmožodžiais**. *Mirtis* tartum žmogus gali mus ***priglausti, pajudinti***, pvz.: *Štai išnyko delčia, / bet ir vėlei didėja mėnulis, / kada nors paryčiais mus apsems pilnatis, / ir susenusius kūnus mūs praus, / kol mirtis juos pajudins ir prie žemės priglaus* (E. Kelmickas, I t., 497); ***sutikti***, pvz.: *Kareiviai / kapuose sugulė / taisyklinga rikiuote. / O mirtis jų parada priėmė / nykioj begalinėj tyloj — / kareiviai rikiuotėj palaidoti...* (V. Nistelis, I t., 564); ***įsūnyti***, pvz.: *Pabandyk, jei gudrus, atsiimt savo žemę ir dangų, / Jau mirtis mus visus tarsi Prūsiją maras įbrolo, / Mes pigyn ir pigyn, o degtinė vis brango ir brango: / „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“* (S. Geda, II t.,

²⁶ Plg.: Papaurėlytė–Klovienė, S.; Kvašytė, R. Konceptualiosios liūdesio metaforos latvių, lietuvių ir rusų kalbose. *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilistikos klausimai*. Šiauliai, 2006, p. 288.

²⁷ Plg.: Jakaitienė, E. *Lietuvių kalbos leksikologija*. Vilnius, 1980, p. 32.

²⁸ Sudarant smulkesnę aktyvaus veiksmo ir būsenos veiksmožodžių klasifikaciją, remiamasi A. Valeckienės (2000: 73–74), L. Valeikos (1998: 14), G. Šarkos (1974: 91) ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* (1997: 282–288, 496, 498, 525–526) siūlomą skirstymu.

287); galima su ja gražiai **sugyventi**, pvz.: *Mirtis prijaukinta ir niekam negresia. / Mirtis ir meilė gyvena kaip seserys* (L. Švedas, II t., 249); **apsikabinti**, pvz.: *Laikas vis eina. Jis reikalauja / tiksliai sudėti širdį ir mintį. / Šešiolikmečiai braido po kraują, / apsikabinę vaikišką mirtį* (J. Marcinkevičius, II t., 22); **laukti** kaip kažko sugrižtančio, pvz.: *Mano brolis gyvena kartu su mumis mūsų karčių vienatvę. / Kvėpuoja tą patį orą. Geria tą patį vandenį. / Laukdamas savo mirties* (H. Nagys, I t., 490); **melstis** už ją, pvz.: *Kažkokios keistos, sunkios delčios, / Ir mudu su mintim karčiom. / Kažkas už mūsų mirtį meldžias / Ir graso pragaro kančiom* (J. Macevičius, I t., 533); **palaiminti**, pvz.: <...> *žydruoja baltas debesylų tėvas, / tik jį sakyki, tiktai jį atminki, / gal ametistai bus kada gražiau, / dabar nenoriu nieko, neprašau, / palaimindamas gyvastį ir mirtį* (S. Geda, II t., 277); ar **paniekinti**, pvz.: *Paveikslas Tavo mums toli pašviečia, / Paniekinom net mirtį dėl tavęs. / Surink mus, Dieve, iš visų pasviečių, / Gyvuosius, likusius, namo parvesk* (A. Miškinis, II t., 218); netgi **su mirtimi** galima pabandyti **derėtis**, pvz.: *Išminčiai deras su mirtim, auksakaliai / apspitę gundo drovųjų artoją, / po žemėm kuičiasi velniai ir vabalai, — / švytuoklė virš visų švytuoja* (A. Mikuta, II t., 242).

Paaiškėjo, jog *mirtis* kaip ir žmogus gali:

1) **liepti veikti** (verbalinis veiksmas), pvz.: *Iš nakties į mano langą atlėkė plaštakė. <...> / Gal, mirties siūsta, iš sutemų pakirdo / Žvilgterti į mano lūšną, / Gal tai džiaugsmas, gal tai laimė / Liūdesį išgirdo* (S. Santvaras, I t., 119);

2) **mokyti** (mentalinis veiksmas), pvz.: *Ar išmoko gyvenimas mirti, / Ar mirtis gyventi išmoko? / Nes ne mirti šiurpu, bet nebūti, / O žemė — viena kaip mirtis...* (J. Juškaitis, II t., 192). Kiekiniu skaitvardžiu **vienas** tik primenama, kad visi šioje žemėje gyvename kartą. Gyvenimas ir *mirtis* yra glaudžiai susiję: *mirtis* mus sunaikina fiziškai, tačiau *mirties* idėja mus išgelbsti, t. y. *mirties* suvokimas paaštrina gyvenimo pojūtį ir radikaliai keičia požiūrį į jį, suteikia galimybę gyventi autentiškai, o ne visuotinai — būti savimi ir ieškoti, ko iš tikro nori²⁹;

3) **judėti**, pvz.: *Aš esu upė. Atjoja, / Nusėda nuo žirgo / Ir geria atsigulus / (Kaip tu kadaise) / Mano vandenį / prakaitu dvokianti mirtis* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 474). Kartais *mirtis* tampa kažkieno veiksmų objektu, pvz.: *Po tuo aukštybių dangumi / ir saulės man — su širdimi, / nors mirtį man lopšy supai, / kad būtų vėl gyvi kapai* (M. Martinaitis, II t., 213). Svarbiausia gyvenimo vertybė — pats gyvenimas. Tačiau vos gimę, su kiekvienu žingsniu artėjame link *mirties*. Taigi tam tikra prasme gyvenimas yra pasiruošimas *mirčiai*;

²⁹ Plg.: Butvilas, T. Tanatologija: apie mirtį be kaltės. *Park@s*, 2005, Nr. 27. Prieiga per internetą: <<http://www.su.lt/article/articleview/1322/1/574/>>.

4) **atlikti tam tikrus fizinius materialius veiksmus: skinti vaisius**, pvz.: *Mirtis net pasistiebus vaisius nuo medžio skina / ir atitrūksta vaisius nuo šakos / <...> mirtis skina vaisius ir krenta vaisiai ant pirštų / ir klimpsta pirštai tarp klavišų / mes grojame kolei mirtis jau nebežino kokį vaisių skint* (T. A. Rudokas, II t., 525); *galąsti dalgį*, pvz.: *Užu lango / Galanda — / Gal man? — / Savo dalgį / Mirtis* (P. Širvys, I t., 592); *galvą pakelti už plaukų*, pvz.: *Kol tu nebuvai dar užmigęs, / Mačiau: iš laukų / Mirtis tuoj tau galvą nuo knygos / Pakels už plaukų* (J. Juškaitis, II t., 205);

5) **išsišiepti**, pvz.: *Sutarškia laukuos automatai, / Šaltai prasišiepia mirtis, / Tik aklas pasaulis nemato / Ir niekad galbūt nematys* (K. Kubilinskas, I t., 556).

Abstraktas mirtis gali sudaryti junginius ir su būseną žyminčiais veiksmažodžiais, tačiau poezijoje rastas tik vienas pavyzdys, kuriame *mirtis* apimta tam tikros būsenos, susijusios su jausmais — ji **džiaugiasi**, pvz.: *Ankstyvas viržių tetervine, / gyvenimas — tavo draugas, / mirtis — kaimynas,— / ji šalia kelio vis / džiaugias, kad teterva, / gyvybės paukštė, užgaišta,— <...>* (G. Jokimaitis, II t., 317). Tačiau džiaugiamasi dėl paukštį ištikusios nelaimės — jis nugaišta. Neatsitiktinai šiame pavyzdyje *mirtis* palyginama su *kaimynu*. Lietuvoje įsitvirtinęs stereotipas, jog lietuvis lietuviui priešas, ir būna laimingas tik tuomet, kai kaimynui blogai.

Daiktavardiniuose junginiuose vardažodis *mirtis* reikalauja daiktavardžio vardininko linksnio (*mirties sūnūs, mirties pabučiavimai* ir kt.). Abstraktas *mirtis* priskiriamas konceptualiajai metaforai MIRTIS — ASMUO, kai nurodomi:

1) **giminystės ryšiai (sesuo, sūnus)**. Panaudojant metaforos atmainą — palyginimą — *mirtis* dažnai įvardijama kaip *sesuo*, pvz.: *Ir kas iš knygų — knygos irgi dulkės, / Iš dulkių — dulkės, saulė ir diena; / Ramiai, žmogau, į savo grabą gulkis, / Mirtis — sesuo, nors gal ir ne viena...* (S. Geda, II t., 285); *Mūsų dienos, mūsų metai mirę / Ir sesuo, šalta sesuo — mirtis...* (B. Brazdžionis, I t., 156). Kartais ji tampa *sūnumi*, pvz.: *Jie paniekinti, kad mirtų, / Godžią linksmindami minią. / Jiedu broliai... / Tos pačios mirties jie sūnūs — <...> / Barbaras ištraukia durklą, / Kad pribaigtų savo priešą. / Ne, ne priešą — / Tos pačios mirties jie sūnūs...* (V. Mykolaitis–Putinas, I t., 68);

2) bučiny s simbolizuoja nuoširdų atsidavimą, ypatingą pagarbą, meilę, tačiau, kai lūpas paliečia *mirtis*, tai reiškia **artėjančią gyvenimo pabaigą**, pvz.: *Dulkės ant mano lūpų / Lyg mirties pabučiavimai, / Kur tyloj prakaituoja / Surakinti delnai... / Dulkės mano burnoj / Išdžiovino dainą, / Kaip aš galiu dainuoti, / Jeigu mirtis ateina...* (J. Švabaitė, II t., 253);

3) **būdo ar fizinės savybės**. *Mirtis* kaip ir žmogus gali būti **pamišusi**, pvz.: *<...> pamėlęs alksni, kam tu gyvenai, / kam tau mirtis ir gyvastis beprotė, / jei balto meilės lapo nepražiodė / laukinius rūmuos aidinčiuos, dulsvuos* (S. Geda, II t., 275); ar **turėti neribotą**

valdžią, pvz.: *Lyg pūstų auksinį ragelį... / Žiūri į mintis. / Mergaitė, ar tu visagalė / Esi kaip mirtis?* (J. Juškaitis, II t., 206); *Naktys rudenio — tamsios ir vėsios. / Mirčiai kelias — be galo, be galo. / Rymo šmėklomis niaurūs griuvėsiai. / Tyli žemė, ir akmenys šqla* (S. Nėris, I t., 187). Atskirai darbe neaptariama metafora MIRTIS — VALDOVAS, nes taip suprantama *mirtis* yra neigiama jėga: *mirties* negalime išvengti, tik ji sprendžia, kada žmogui laikas palikti šį pasaulį ir užklumpa netikėtai (žr. 1.1.2. MIRTIS — PRIEŠAS).

Poezijoje rasti ir keli **būdvardiniai junginiai**. *Mirčiai* priskiriamos žmogaus būdo savybės nusakomos atitinkamais būdvardžiais. *Mirtis* suvokiama kaip asmuo, nes ji **vaikiška**, pvz.: *Laikas vis eina. Jis reikalauja / tiksliai sudėti širdį ir mintį. / Šešiolikmečiai braido po kraują, / apsikabinę vaikišką mirtį* (J. Marcinkevičius, II t., 22); **keista**, pvz.: *Keista mirtis* (A. Mackus, II t., 83) [aut. p. eilėraščio pavadinimas].

Metaforos MIRTIS — ASMUO pavyzdžiai yra ir tie žodžių junginiai, kuriuose nurodoma, jog kurį nors veiksmą subjektas atlieka kartu su abstraktu, t. y. **abstraktą reiškiantis žodis vartojamas prielinksninėje konstrukcijoje**, pvz.: *Vienas pats su savim, / Vienas — su savo mintim, / Vienas — su bemiegėm naktim, / Vienas — su savo mirtim...* (K. Korsakas, I t., 431). Pagrindinė prielinksnio *su* reikšmė — buvimas kartu, drauge³⁰. Vadinasi *mirtis* laikoma asmeniu, nes veiksmą veikėjas atlieka drauge su kitu veikėju, kuriuo tampa *mirtis*.

Taigi konceptualioji metafora MIRTIS — ASMUO yra viena iš produktyviausių. Personifikacija grindžiama tuo, jog:

- asmuo / *mirtis* gali atlikti aktyvius veiksmus, būti apimta tam tikros būsenos;
- asmuo / *mirtis* gali kryptingai veikti viena ir kartu su kitu subjektu.

1.1.2. MIRTIS — PRIEŠAS

Konceptualioje metaforoje MIRTIS yra ASMUO galima išskirti dar vieną asociaciją — MIRTIS kaip PRIEŠAS. Darbe ji aptariama atskirai, nes MIRTIS — PRIEŠAS sudaro net 17 % visų pavyzdžių. Tai antra pagal gausumą kognityvinė metafora. **Abstraktas mirtis dažniausiai jungiasi su neigiamos konotacijos veiksmožodžiais** (*pralaimėti, pašauti, kovoti, išjungti, pulti* ir kt.), **būdvardžiais** (*baisus, išdidus, šarvuotas* ir kt.).

Nors *mirtis* yra visagalė ir **jos neįmanoma nugalėti**, pvz.: *Ir mirtis nebus nugalėta. / Vyrai numirę neatsigrįš, / alkūnėm griaučius parėmę. <...> / Siela paliks, bet sielos neliks. / Ir*

³⁰ Plg.: Papaurėlytė-Klovienė, S. Probleminiai konceptualiosios metaforos EMOCINĖ BŪSENA yra ASMUO atvejai. *Žmogus ir žodis*, 2005, Nr. I, p. 45.

mirtis nebus nugalėta. / Ir mirtis nebus nugalėta. / Moterys šauks lyties kaip lietaus <...> / Kūnas paliks, bet kūno neliks. / Ir mirtis nebus nugalėta. / Ir mirtis nebus nugalėta. / Vyras daugiau negriš į namus. <...> / Laikas paliks, bet laiko neliks. Ir mirtis nebus nugalėta (A. Mackus, II t., 100–101), tačiau galima bent pabandyti jai pasipriešinti ir su ja kovoti, nes žmogus nenori taip lengvai pasiduoti, ieško būdų, kaip įveikti mirtį.

MIRTIS suvokiama kaip PRIEŠAS, nes žmogus:

1) **mirties bijo**, pvz.: *Kaip mano senoliai urviniai / bijau visko: / tviskančio / žaibo, griaustinio, / tamsos ir miško / gūdzios glūdumos, / mirties ir kraujo* (H. Nagys, I t., 506); *Rausvas molžemis išaižėjo — nelyja — / Milžino ranka. Ji atlaikys. / Duok man aštrų plieno kalaviją, / Duok mirties nebijančias akis <...> / Į laukinę dainą susivijo / Tavo žodžiai. Ji ir atlaikys / Duok man aštrų plieno kalaviją, / Duok mirties nebijančias akis* (J. Degutytė, II t., 72–73). Psichologai teigia, kad *mirties baimė* būdinga visiems. *Mirties* bijome todėl, kad mus gąsdina nežinomybė, kelianti nesaugumo jausmą;

2) **tiki, kad yra būdas kaip ją įveikti**, pvz.: *Bet viliamės, kad žemėj mirtį / Vien meilė gali nugalėti... / Tik mes to nebespėjame patirti, / Kada paskambina į širdį / Ta — Tartaro žynė — juodoji ledi... (J. Graičiūnas, I t., 198);*

3) **bando su mirtimi kovoti**, pvz.: *Metas susideginti, / Kaip Pilėnams prieš vergiją, / Kaip kovojančiam getui prieš mirtį, / Kaip budos vienuoliams prieš / Neteisybę / Metas susideginti ir išlikti* (Liūnė Sutema, I t., 625); *Šaukiu pavasario pilkų vagų artoją,— / Tegu lig saulės kyla jo daina. / Tegu laukai, tegu miškai kartoja: / „Gana tulžies, gana mirties, gana!..“ (B. Brazdžionis, I t., 160);*

4) **tačiau toji kova beprasmė**, pvz.: *Garsus Toreador, Mirtis baisioji, / Gyvenimo arenoj vaikšto išdidi / Ir pergalėm naujom kasdien triumfuoja / Jai turi pralaimėt sunkioj kovoj visi. / Ji rodo mums raudoną laimės skarą. / Mes puolam ją tartum įsiutę gyvuliai, / Kol aštrų durklą ji širdin suvaro, / Iš mūsų narso pasijuokus išūliai* (V. Mačernis, I t., 397). Žmogus neįstengia rasti būdų kaip įveikti mirtį, kuri **šauda, žudo, naikina**, pvz.: *Mirtis pašovė lakų paukštį, drąsiai / Plasnojusį sparnais. / <...> Mirtis pašovė lakų paukštį. Kraujas / Ir plunksnos krito / Būties hiperbolėn* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 468); *Nepranešiau kraujo žinios — / susitikote lygiai iš ryto; / kraują išjungė mirtis / septintą valandą ryto* (A. Mackus, II t., 99); *Nes jos tik plieno laužas, / Tik surūdijus praeitis, / (O lėkėte jaunystėje — / Pašėlusios padaužos — / Kol kryžkelėj sustabdė jus / Mirtis —)* (B. Auginas, I t., 361).

MIRTIES — PRIEŠO įvaizdis formuojamas nusakant, kokia ta mirtis: **baisi, išdidi**, pvz.: *Garsus Toreador, Mirtis baisioji, / Gyvenimo arenoj vaikšto išdidi / <...> / Ir gyvulių būrius kasdien naujus / Išleidžia per gyvenimo vartus.— / Težudo juos Toreador, Mirtis baisioji* (V. Mačernis, I t., 397); **šarvuota**, pvz.: *Ei, pirmyn — lyg perkūnai įnirtę! / Mūs*

likimas — kova! / Nuginkluojam šarvuotąją mirtį,— / Ar nusvyra galva? (S. Nėris, I t., 185) ir visuomet nugalinti, pvz.: Ir aš nebenoriu matyt / baimės, kur būta drąsumo, / ir aš nebenoriu matyt / triumfuojančios meistro mirties (A. Mackus, II t., 98).

Ištirta kalbinė medžiaga rodo, kad žmogus *mirties* bijo, ieško būdų kaip ją įveikti, tačiau sustabdyti MIRTIES — PRIEŠO yra nepajėgus.

1.1.3. MIRTIS — GYVA BŪTYBĖ

Mirčiai gali būti suteikiamos gyvo padaro savybės. Būtina atskirai išskirti ir aptarti konceptualiąją metaforą MIRTIS yra GYVA BŪTYBĖ dėl to, jog kai kurie bruožai, veiksmai būdingi ir žmogui, ir gyvūnui, pavyzdžiui, *Po ilgų klajonių elniukas sugrižo namo. Pabuvęs svečioje šalyje sūnus sugrižo namo.* Taigi gyvu padaru galima pavadinti tiek maistančią visuomeninę būtybę, tiek vien instinktais valdomą gyvį. Tačiau, kai aiškiai nurodomus veiksmus galima priskirti tik žmogui (*mirtis juokiasi*) ar gyvūnui (*prijaukinta mirtis*), taikoma konkretesnė klasifikacija.

Tokie pavyzdžiai, kur MIRTIS suvokiama kaip GYVA BŪTYBĖ, sudaro 10 % visų konceptualiųjų metaforų. Priešingai nei kognityvinės metaforos MIRTIS yra ASMUO atveju, lietuvių poezijoje rasti tik **veiksmožodiniai** (16 pavyzdžių) ir **būdvardiniai** (1 pavyzdys) **junginiai**. Gyva būtybė, kaip ir daiktas, pati gali tapti kažkieno veiksmų objektu (*elniuką pašovė, žmogų aptaškė*), tačiau esminis jos bruožas — aktyvumas, gebėjimas veikti pačiai³¹.

Beveik visi veiksmožodiniai junginiai sudaryti su aktyvų veiksmą žyminčiais veiksmožodžiais (*ateiti, atlinguoti, žengti, braidyti, aplenkti, gerti, klausyti* ir kt.). Suskirsčius juos į smulkesnes grupes paaiškėjo, kad MIRTIS kaip GYVA BŪTYBĖ:

1) **juda, keliauja**. Šis veiksmas nusakomas judėjimą reiškiančiais veiksmožodžiais: *ateiti, atlinguoti*, pvz.: *Dulkės mano burnoj / Išdžiovino dainą, / Kaip aš galiu dainuoti, / Jeigu mirtis ateina...* (J. Švabaitė, II t., 253); *Ta mirtis ateina, sieksniais atlinguoja / ir per žalią girią, ir per vasarojų. / Ir per tėvo gryčią, ir per močios klėtį / ta mirtis ateina kraujumi žydėti* (A. Rūkas, I t., 351); *žengti*, pvz.: *Vilko takas — kelias mano, / Jį geltoni lapai dengia, — / Juo nuskriejo partizanai, / Ir šalta mirtis juo žengia* (S. Nėris, I t., 192); *nueiti ir (ne)sugrižti*, pvz.: *<...> ir Sibiro snieguose šaukėmės mirties / bedantėm burnom pačioje jaunystėje / (mirtis sniegais girgždėdama nuėjo / pas tuos, kurie gyvent norėjo)* (V. Nistelis, I t., 563); *Kaip našlaitė išverksiu akis, / Prie kelio stovėsiu devynias dienas, / Prie tamsios*

³¹ Plg.: Papaurėlytė, S. Pavydas lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. *Filologija*, 2005, Nr. 10, p. 67.

gilumos... / — Nesugrįš... / Ar mirtis, ar tyła vienumos? (O. Maciūtė, I t., 322); **braidyti**, pvz.: *Nenusigręžk, dangau, nuo žemės veido, / Neprabuskit, žvaigždės, lig aušros / Ant mirties, kur kraujo upėm braido, / Ir kančios kaip ašara tyros* (P. Zablockas, I t., 604); **linksmi šokinėti**, pvz.: *Pro plieno speigą, mirčiai aplink laigant / Turėsi nešti tu tą skaudžią taurę, / Kai skeldės stambūs, rambūs ažuolai* (B. Krivickas, I t., 544); **aplenkti**, pvz.: *Ir tu būsi taip arti, / Jausiu prie šalies. / Ir aplenk mane mirtis, / Ir kulka nelies* (S. Nėris, I t., 187);

2) **maitinasi, geria**, pvz.: *Ir plunksna sugauna žodžius tartum žabas įskeltas — / Jie popieriuj raitos lyg tie, lyg ne tie, / Kur siuvo dar Mažvydas puslapių įkapes baltas / Tau, mirusių kaulais / paspringus mirtie* (A. Bernotas, II t., 117); *Senas molis miega plytose, / Geria vandenį mirtis, / Ir per linksmą žolę ritasi / Dievo didelė širdis* (H. Radauskas, I t., 310); *Ir geria atsigulus / (Kaip tu kadaise) / Mano vandenį / prakaitu dvokianti mirtis* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 474). Pastarajame sakinyje *mirtis* pavaizduota ne tik kaip atliekanti veiksmą, bet nurodoma ir būdinga išorinė ypatybė — dvokia prakaitu;

3) **turi girdėjimo pojūtį**, pvz.: *Šauki pavasari, tetervine, / klauso daug kas: / klauso mirtis, klauso gyvenimas, / klausau aš, Gediminas, / Vilniaus šaltkalvis* (G. Jokimaitis, II t., 317).

Daiktavardis mirtis gali prisijungti ir būsenos veiksmažodžius. Rastas tik vienas būsenos veiksmažodis (**virpėti**), kuriuo nurodomas gyvai būtybei būdingas fizinės būsenos kitimas, pvz.: *Ir mirtis, ir meilė, ir šaltas buvimo akmuo / tavo plunksnoj virpėjo* (J. Kėkštas, I t., 349).

Tai, jog poezijoje dažnu atveju *mirtis* sugyvinama, geriausiai parodo būdvardis **gyvas**, pvz.: *Kas aš esu: žmogus ar surogatas? / Ar užkištas palėpėn rausvas su- / bom–bar–duo–tas revoliucijos plakatas? / Ar gyvas — kaip mirtis? Kas aš esu?* (E. Mieželaitis, I t., 447). Gyvumas reiškiamas palyginimu.

Galima daryti išvadą, jog *mirtį* su gyva būtybe sieja gyvybingumas, sugebėjimas veikti pačiai ir keisti aplinką, būdingi tokie patys pojūčiai, bruožai.

1.1.4. MIRTIS — VIETA / TALPYKLA

Viena iš ryškesnių *mirties* metaforų yra ta, kuri leidžia gyvenimo nutrūkimą suvokti kaip tam tikrą vietą, talpyklą. Tokie pavyzdžiai sudaro 7 % visų metaforų. Kognityvinių metaforų MIRTIS — VIETA ir MIRTIS — TALPYKLA aptarimą drauge lėmė bendras reikšmės komponentas — abu daiktavardžiai žymi tam tikrą vietą, tik talpyklos reikšmė — siauresnė, konkretesnė, nurodoma vieta kam laikyti, talpinti, rezervuaras.

Ištirta kalbinė medžiaga rodo, jog MIRTIES — VIETOS metafora reiškia, kai abstraktas *mirtis* jungiasi su:

1) **daiktavardžiais**, kurie:

a) **žymi konkrečią vietą** (*patalas, aukuras*). „Dvidešimto amžiaus lietuvių poezijos“ pirmajame ir antrajame tomuose rasti tik du pavyzdžiai, kuriuose *mirtis* įvardijama konkrečių daiktų vardais, pvz.: *Kai gulėjau mirties patale* (J. Juškaitis, II t., 192) [aut. p. eilėraščio pavadinimas]; *Dieną ir naktį lyg milžino kirčiai / Dunda patrankų aidai; / Byra ir byra į aukurą mirčiai* / *Trapūs gyvybių žiedai* (V. Stonis, I t., 117);

b) **apibūdina mirtį kaip beribę erdvę, žemės paviršių** (*oazė, lageris, stovykla* ir kt.). *Mirtis* — bauginanti nežinomybė, todėl MIRTIES — VIETOS nusakymui pasirenkamas tolumos, koncentracijos stovyklų vaizdai, vietos didžiuliuose negyvenamuose dykumos plotuose (dykuma — visko praradimo simbolis), pvz.: *Ugninis sparnas / dainą suplėšė, ir eilių griaučiai / griūva skeveldrom / ant nuogos žemės: šakalu rauda / mirties oazėj!* (J. Kėkštas, I t., 348); *Plieno denis ir vėjo dūžiai, / ir aplinkui tamsa ta pati, / kuri, mūsų jaunystę sugriovus, / mirties toliais ir gedulu ūžia* (J. Kėkštas, I t., 346); <...> *vienas nuvargęs žydas, / perėjęs per visus mirties lagerius / ir neišrūkęs pro krematorijaus kaminą, / <...> manė, kad per stebuklą / tik vienas žydas pasauly išlikęs, / ir apraudojo savo tautos likimą* (K. Boruta, I t., 134); *Jie sako mums: / — Mirties stovyklų vartai atsivėrė — / Dabar visiems užteks dangaus žvaigždėto. <...> Ir su manim štai šaukia pavergtųjų / Mirties stovyklose ir be tėvynės milijonai* (B. Brazdžionis, I t., 165);

2) **veiksmožodžiais**. MIRTIES — VIETOS vaizdinys realizuojamas leksemomis **išeiti, vežti**. Nors konkrečiai neįvardijama, tačiau *mirtis* suprantama kaip **vieta, į kurią galima nuvykti**, pvz.: *Kam verki? Ašaros nepadės. / Jų pagaliau ir nereikia. / Juk aš ne į mirtį išėjau. / Išėjau kovos tęsti* (G. Iešmantas, I t., 417); *Darda pragaran ar užmarštin / Metų sąstatai. Ne pirmą kartą / Prasilenkę su kartų mirtim, / Jie į mirtį veža mano kartą* (G. Patackas, II t., 420).

MIRTĮ kaip TALPYKLĄ nurodo santykis **į / iš**. *Mirtis* conceptualizuojama kaip beribė erdvė: **lyg bedugnė, į kurią žengiama**, pvz.: *Ilgai žiūrėjau aš į reginį man naują, / Kaip žengiama mirtin ramiai ir pamažu. / Aplinkui visa buvo gi ramu, gražu...* (J. Janonis, I t., 48); ar **didžiulė vandens talpykla, į kurią tekama**, pvz.: *Upės teka / Į jūrą. Dienos — / Į naktį. / Tu įteki kaip upė, / į mane,— / Ir mes abudu / Tekame į mirtį* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 484). Taigi MIRTIS suvokiama kaip TALPYKLA, kai **vardažodis mirtis sudaro junginius su judėjimą žyminčiais veiksmožodžiais (žengti, tekėti)**.

Galima daryti išvadą, jog MIRTIS — VIETA / TALPYKLA žymi konkrečią ar neapibrėžtą vietą, talpyklą, į kurią galima įeiti / išeiti, joje kažką laikyti / išimti.

1.1.5. MIRTIS — DAIKTAS

Daiktas — koks nors materialus objektas³², kuris pats nėra aktyvus, tačiau tampa išorinių veikslių objektu. Remiantis lietuvių poezijos pavyzdžiais, galima teigti, kad *mirtis* yra materializuojama, t. y. suvokiama kaip daiktas tuo atveju, jei nurodoma kokio nors daiktams būdinga savybė: dydis, forma, ribos ir erdvėje užimama vieta, spalva, kiekis, vidus, išorė, su daiktu susiję įvairūs taktiliniai pojūčiai (temperatūra, paviršiaus charakteristikos)³³.

„Dvidešimto amžiaus lietuvių poezijos“ pirmajame ir antrajame tomuose su abstraktu *mirtis* rasti trys **daiktavardiniai** (*mirties bokalai*, ~ *žiūronai*, ~ *vartai*), aštuoni **veiksmažodiniai** (*atnešti mirtį*, *prieiti* ~, *surasti* ~, *žiūrėti į* ~, *patikrinti* ~, *nenorėti* ~, ~ *yra dugne*, *išnešti mirtyje*), vienas **būdvardinis** (*mirtinos ietys*) **junginiai**. Tai sudaro 7 % visų konceptualiųjų metaforų.

Veiksmažodiniuose junginiuose:

1) *mirtis* apibūdinama kaip realiai suvokiamas objektas, daiktas, turintis aiškias ribas ir užimantis atitinkamą padėtį erdvėje kitų objektų atžvilgiu³⁴, pvz.: *Savo mirtį prieini kaip ribą / Ir giliausio pažinimo, nes / Nežinia gilėja per žinias... / Iš mirties buvimo ir kūryba* (J. Juškaitis, II t., 206);

2) ją galime pamatyti kaip bet kurį kitą tikrovės objektą, pvz.: *Neraudok, sužadėtine, nedraskyk savo veido, / kai kovarniai mano akis tau atneš, <...> / kad su meile žiūrėtum / į mirtį* (V. Daškevičius, II t., 530); *Dugne vynas ir košmaras ir mirtis, / o ant kranto vieno sapno praeitis* (B. Brazdžionis, I t., 144); *Iš visur sugrįžtu neišėjęs. / Naktimis ieškau gimtųjų namų. / Jeigu rasčiau gimtuosius namus,— / niekas manęs iš jų neišneš / ne karste, ne mirty* (A. Mackus, II t., 88);

3) *mirtis* dažnai tampa įvairių išorinių veikslių objektu. Tai iliustruoja šalia abstrakto pavadinimo galintys eiti tranzityviniai veiksmažodžiai. *Mirtį* kaip daiktą galima *nešti*, pvz.: *<...> kas pasakys tau / kad aš stovėjau / žodžio neištardama / ir laukiau / kad tavo pirštai / man atneštų mirtį?* (E. Juodvalkė, II t., 376); *patikrinti*, pvz.: *<...> kad oštum, Jurekai, / metu aš tavo žalią karstą / ir kniumbu. / — Užkalkit jį tvirtai, kad niekas neatvožtų / Ir nepatikrintų mirties!* (A. Mackus, II t., 95); *surasti*, pvz.: *Tiesos neradę niekur, liūdnos ir pavargę akys / Piktai sužiuro į nakties gelmes: / Tai visos mūsų dienos lyg ugnies liepsnon / įskridusios plaštakės / Vien nežinių ir mirtį tesuras* (V. Mačernis, I t., 392); *nenorėti*, pvz.:

³² *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 2000, p. 105.

³³ Plg.: Papaurėlytė-Klovienė, S. *Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose*: daktaro disertacija. Šiaulių universitetas. Šiauliai, 2004, p. 88.

³⁴ Plg.: Papaurėlytė, S. Pavydas lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. *Filologija*, 2005, Nr. 10, p. 66.

Taip sėdėti ir žiūrėti / Be jokios, jokios minties / Ir jau nieko nenorėti, / Nieko, nieko, net mirties (H. Radauskas, I t., 300).

Daiktavardiniuose junginiuose *mirtis* nurodoma kaip **konkretus daiktas**: *bokalas* — stiklinis puodukas, kurio viduje esantis skystis tampa *merdėjimo* priežastimi, pvz.: *Užustalėję iš mirties bokalų gėrė / Mėnuo ir nemūsiškais veidais kareiviai / (Prieš tūkstantį atsiskyrimo metų). / Tai buvo paskutinė tos dienos, / To vakaro ir mūsų džiaugsmo / Agonija* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 480); *žiūronai*, pvz.: *Ar kareivių akys / visiškai apako, / kad mato žmogų / tik pro vamzdžio skylę? / Mirties žiūronai tyli / prieš atskleistą kaktą / Tebūna jau šūviai. / Teužmuša tylą* (L. Švedas, II t., 249); *vartai*, pvz.: *Jie sako mums: / — Mirties stovyklų vartai atsivėrė — / Dabar visiems užteks dangaus žvaigždėto. / Nužudėm mes Europos žmogų–žvėrį... / — Ne, netiesa! — šaukiu aš: — Melas! Veto!* (B. Brazdžionis, I t., 165). Vartai yra perėjimo iš vienos srities į kitą simbolis, pavyzdžiui, perėjimo iš Šiapus į Anapus. Atverti *mirties* stovyklų vartai reiškia raginimą ir neišvengiamą žengimą į pasaulį po *mirties*.

Poezijoje rastas tik vienas **būdvardinis junginys**, kuriame *mirtis* taip pat **žymi konkretų daiktą**, šiuo atveju, duriamąjį ginklą — *ietį*, pvz.: *Nes mano sūnaus žodžiai / Kaip mirtinos ietys / Tėvo širdį perveria / Svetima geležim* (B. Auginas, I t., 362). Šiame pavyzdyje būdvardis *mirtinas* reiškia *nešantis mirtį, gresiantis mirtimi*.

Nors dažniausiai daikto lytėjimo charakteristikos žymimos būdvardžiais *šiltas, šaltas*, kurie visų pirma nusako temperatūrą, tačiau poezijoje rastas būdvardinis junginys *šalta mirtis* visais atvejais suprantamas ne tiesiogine (kuris žemos temperatūros), bet perkeltine (bejausmis, abejingas) prasme. Šios savybės būdingos žmogui, todėl pavyzdžiuose *Vilko takas — kelias mano, / Jį geltoni lapai dengia, — / Juo nuskriejo partizanai, / Ir šalta mirtis juo žengia* (S. Nėris, I t., 192); *Mūsų dienos, mūsų metai mirę / Ir sesuo, šalta sesuo — mirtis...* (B. Brazdžionis, I t., 156) *mirtis* konceptualizuojama kaip gyva, maštanti būtybė.

Galima daryti išvadą, kad konceptualiosios metaforos MIRTIS — DAIKTAS atveju abstraktas *mirtis* materializuojamas:

- kaip daiktas, turintis aiškias ribas, formas ir užimantis atitinkamą padėtį erdvėje kitų objektų atžvilgiu;
- kaip daiktas, galintis tapti kieno nors išorinių veiksmų objektu;
- kaip konkretus daiktas.

1.1.6. MIRTIS — MENO KŪRINYS

Menas — kūrybinis tikrovės perteikimas vaizdais³⁵. Dainos, spektakliai — visa tai neapčiuopiami dalykai, tačiau klausos ir regos organais mes galime muziką išgirsti ar vaidinimą pamatyti.

Konceptualioji metafora MIRTIS — MENO KŪRINYS sudaro 7 % visų pavyzdžių. Pagal tai su kokiais žodžiais jungiasi vardažodis *mirtis* (***daina, giesmė, pastoralė, spektaklis***), galima išskirti dvi stambesnes metaforų grupes:

1) MIRTIS — MUZIKOS KŪRINYS. Dažniausiai *mirtis* suvokiama kaip ***giesmė***, o toji giesmė beveik visuomet gedulinga, graudi, pvz.: *Skausmingai bangavo mirtys / kaip gedulinga giesmė* (J. Marcinkevičius, II t., 28); *Šuoliuoju dieviškos ieties priekyje, / Kartodamas šurpią mirties ir pergalės giesmę* (K. Platelis, II t., 477); *Pilkas paukštis nusileido, / Aš girdžiu: / Jis gieda giesmę man — mirties... / <...> Svaigų žemės džiaugsmo aidą, / Vieną tikrą giesmę gieda man — / Mirties...* (Lacrima, II t., 374). Paukščio giedojimas pranašauja apie artėjančią *mirtį*.

Tik retu atveju *mirtis* būna kaip ***daina***, pvz.: *Ruduo eina, mergužė! / Mirties dainą dainuoja / ir šaltai glebėsčiuoja / mano, tavo širdužę* (Z. Gėlė, I t., 39); ar ***pastoralė***, pvz.: *Ir tavo vardas, Jėzau, mirties žaismo pastoralėj / Saldžiausioji paguoda bus ir prieglobstis nežemiškai saldus* (B. Brazdžionis, I t., 150).

2) MIRTIS — VAIDINIMAS. Romos laikais teatras buvo neatsiejama kultūros dalis. Didžiuliame amfiteatre žmonės rinkdavosi stebėti spektaklių. Vieną iš tokių scenų vaizduoja Henrikas Nagys eilėraštyje „Antroji elegija augintiniam sūnui“. Romėnų tauta jame parodoma pamišusi dėl teatro vaidinimų, netgi galinti nužudyti, pvz.: *<...> romėniškame amfiteatre / minia dainuodama / ilgėjosi gražaus mirties spektaklio. / <...> nes lygiai išrinktąją valandą / mirties spektaklio naujo išsiilgę / jie paaukoko sūnų / augintinį / ant gatvės ešafoto* (H. Nagys, I t., 492–493).

Konceptualioji metafora MIRTIS — MUZIKA reiškia ir **veiksmažodiniais junginiais giedoti apie mirtį, čiulbėti apie mirtį**. Susitaikius su mintimi, kad *mirtis* neišvengiama, ją galima pasitikti ***ramiai***, pvz.: *Bacho fleita gieda apie mirtį / Kaip apie pavasarį — ramiai / Dėkis daiktus. Tenka atsiskirti. / Tu be reikalo gimei* (H. Radauskas, I t., 306); *Ir buvo jie manęs pilni, / ir manyje pasikartojo, / ir mano lūpomis giedojo / kūrėjo mirtį*

³⁵ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 2000, p. 392.

kūriny (J. Marcinkevičius, II t., 31); netgi **linksmiai**, pvz.: *Fleita čiulba vis linksmiau / Apie mirtį, apie dangų, apie nieką, / Apie laimę, kad be reikalo gimiau* (H. Radauskas, I t., 306).

Gyvenimas lyg daina — graudi, liūdna, nes jos pabaigoje visų neišvengiamai laukia *mirtis*. Taigi *mirtį* ne tik galima aprašyti žodžiais, bet ir apdainuoti, suvaidinti.

1.1.7. MIRTIS — STICHINĖ JĖGA

Šiandien visam pasauliui didžiausią grėsmę kelia gamtos reiškiniai ir pats žmogus. Gamtos stichija nepriklauso nuo mūsų. Dažniausiai mes negalime sukelti audros, liūties, žaibo, gaisro, potvynio ar žemės drebėjimo. Stichinės gamtos jėgos³⁶ yra nevaldomos. Tokia poezijoje yra ir *mirtis*.

„Dvidešimto amžiaus lietuvių poezijoje“ rasti aštuoni pavyzdžiai, kuriuose MIRTIS konceptualizuojama kaip STICHINĖ JĖGA (5 %). Abstraktas *mirtis* sudaro junginius su **daiktavardžiais** (*vėjas, sūkurys, gūsis*) ir **būdvardžiais** (*stiprus, ūmus, staigus* ir kt.).

Mirtis suvokiama kaip koks nors su nevaldomomis jėgomis, stichijomis susijęs reiškiny, kai **mirčiai priskiriami konkrečių gamtos reiškinių bruožai**. Lietuvių poezijoje *mirtis* tapatinama su **vėju**, pvz.: *Mirties / Vėjas pučia į kartą, užstojusių mus. / Surenkam savo dvasioj / Tragišką šviesą iš jos akių / Lyg žolės nuvystančios kvapą* (J. Juškaitis, II t., 193); nuo jo priklausančiais bei artimais reiškiniais (**gūsis, sūkurys**), pvz.: *Paversk mus nūnai žaibu savo, keršto dvasia, / švento įniršio viesulu, / ir juodu mirties gūsiu tebūna kiekvienas mūsų atodūsis!* (K. Platelis, II t., 478); *Taip kartu ir užkasti, kaip gynės... / Juodas sūkurys mirties vaidenas. / Stovi pikdagis, kur kapas senas. / Ir arti visi, visi, kas gyvas* (J. Juškaitis, II t., 210). Dėl neapčiuopiamumo ir krypties kaitaliojimo *vėjas* laikomas lakumo, nepastovumo ir tuštumo simboliu. Kaip galingas oro sūkurys, siejamas su šiurkščiomis, chaotiškoms jėgomis³⁷.

Iš pavyzdžių matyti, kad *mirtis* reiškiami ne kaip švelnus ir gaivus vėjelis, bet kaip stipri ir nekontroliuojama jėga. Todėl *mirties gūsis, sūkurio* neigiamai įtakai sustiprinti vartojamas **būdvardis juodas**. Juoda spalva simbolizuoja visa, kas susiję su blogiu: tamsą, liūdesį, gedulą, skausmą, nelaimę, ligą ir *mirtį*.

Tai, jog *mirtis* yra galinga ir nevaldoma jėga, iliustruoja **būdvardžiai: stiprus**, pvz.: *Danguj dega žvaigždė Venera. / „Meilė tartum mirtis stipri“.* / (Saliamonas, Petrarca,

³⁶ Darbe žodžių junginiu *stichinė jėga* vadinamos visos gamtos stichijos — *audra, rūkas, vėjas, lietus, žaibas* ir t. t.

³⁷ Lapinskienė, L. *Simbolinių reikšmių žodynas*. Panevėžys, 2002, p. 167.

Baudelaire'as.) / *O man — trisdešimt ketveri* (H. Radauskas, I t., 292); *ūmus*, pvz.: *Prie jūros ar miškų tankmėj, ir vėlei / Bus didelė diena, šviesi naktis, / Bus praregėjimas, ūmus tarsi mirtis* (A. Gailius, II t. 517); *staigus*, pvz.: *Ar liūdnesnio kas būti galėtų / Už likimą žmogaus šioj nakty? / Jo gimimas toks ilgas ir lėtas, / O mirtis — nelaukta ir staigi* (V. Mačernis, I t., 404).

Vėjų būna labai įvairių. Jie skiriasi stiprumu, trukme ir priežastimi. Galima teigti, kad visi šie būdvardžiai asocijuojasi su vėjui būdingomis ypatybėmis. Jis gali būti stiprus, staigus, galingas, tačiau kartais ir *ramus*. Tokios *mirties* dažniausiai linkime, pvz.: <...> *sudegink sparnus, / geluonį įleisk, / bitele pilkoji; / valandėlę gyvenk, / ir ramios tau mirties, / bitele pilkoji* (A. Mackus, II t., 87).

Taigi lietuvių poezijoje galima pastebėti analogiją tarp *mirties* ir stichinių jėgų (pvz., *vėjo*):

— *mirtis* / stichinės jėgos yra nevaldomos ir pavojingos.

1.1.8. MIRTIS — ABSTRAKTAS

Nors žodis *mirtis* pats savaime suprantamas kaip abstraktas, tačiau lietuvių poezijoje pasitaiko ir tokių pavyzdžių, kuriuose **vardažodis *mirtis* sudaro junginius su kitais abstrakčią reikšmę turinčiais žodžiais (*prasmė, lygtis, netikėtumas, braižas* ir kt.). Tokių pavyzdžių yra net 5 %. Visi jie **daiktavardiniai**.**

Taigi prie konceptualiosios metaforos MIRTIS — ABSTRAKTAS priskiriamos tokios *mirties* metaforos, kuriose *mirties* konceptas yra gretinamas su neapčiuopiamais, abstrakčiais dalykais:

1) daugelio reiškinių, atsitikimų negalima suprasti ir paaiškinti. **Kodėl egzistuoja skausmas, blogis? Kam reikalinga *mirtis*? Žmogus bando į šiuos amžinus klausimus ieškoti atsakymų**, pvz.: *Protas ieško savo paguodai / Mirties prasmės, / Nors randa, ko neieško* (J. Juškaitis, II t., 193); *Bet man kaskart sunkiau / Tokiom naktim / Išspręst gyvybės ir mirties lygtis / Su begale nežinomųjų. / Veltui aš laukiu: niekas man nepasakys, <...> / Kodėl kas nors yra?* (V. Mačernis, I t., 393–394). Tačiau *mirtis* nepaiso nieko ir dažniausiai **užklumpa netikėtai**, pvz.: *Netilpo mums į protą šios mirties / Netikėtumas — prie šaltosios sienos / Abu su savo išgąščiu kiekvienas / Tylėjom be jokios, jokios minties* (J. Juškaitis, II t., 209);

2) retai daiktavardžio abstraktas **susijęs su žmogaus atliekamais veiksmais, tų veiksmų rezultatais**. Šiai grupei priskiriamas **vardažodis, reiškiantis rašyseną**, pvz.: *Ir aš nebenoriu matyt / mirties suprastinto braižo, / ir aš nebenoriu matyt / į svetur išmetimo žinios* (A. Mackus, II t., 97).

Sunkumų kilo su daiktavardiniais junginiais *mirties angelas*, *mirties vaiduoklis*, *mirties Kristoforas*. Vis dėlto nuspręsta juos priskirti abstraktų kategorijai, nes tai **nematerialų pradą, būseną žymintys žodžiai**, dažnu atveju, **mūsų vaizduotės ar tikėjimo padariniai**:

1) *angelai* kaip ir Dievas yra bekūnės, nemirtingos, dvasinės būtybės, todėl mes jų negalime paliesti, pamatyti. Nors *angelas* laikomas gerąja dvasia ir simbolizuoja sielos persikėlimą į dangaus karalystę, poezijoje jis **virsta blogiu**, pvz.: *Jisai* [aut. p. *mirties angelas*] *ateina per granito kiemą. / Juoduos sparnuos pražilę plunksnos žiba. / Paglosto medį, vandenį ir katę, / Į dieną kaip į veidrodį pažiūri* [aut.p. eilėraščio pavadinimas „Mirties angelas“] (H. Radauskas, I t., 307); *Ir eina gyvenimas klaikus tarp mirusių, / Kaip amžinybė didelis ir ilgas. / Kol mirties angelas užkliūdamas sparnu / Paženklina tave kaip dalgis smilgą* (P. Karuža, I t., 284);

2) kartais *mirtis* pasirodo **vaiduoklio pavidalu**, pvz.: *Aš skubu!.. / Man gėlėta žemė gieda! / Nešnabždėk, mirties vaiduokli, / Taip liūdnei! / Bet matau: / Nebeturiu nė vieno gyvo žiedo! — / Ir ant mano rankų krinta pelenai...* (Lacrima, II t., 374);

3) Kornelijus Platelis eilėraštyje „Duobkasio apmąstymai per didįjį marą pakeliui į kapines“ **žmogų palygina su Šventuoju Kristoforu** — keliautojų, taip pat knygrišių, sodininkų, jūrininkų, tiltininkų ir keltininkų globėju, pvz.: *Lietuva it giria, rudens / Vėjui siaučiant žvarbiam. Pilnus vėlių glėbius / Lyg mirties Kristoforas per / Vandeningas upes — štai — nešu į namus* (K. Platelis, II t., 479). Šventasis *mirties Kristoforu* pavadintas galbūt dėl to, jog už krikščionybės platinimą Likijoje imperatoriaus Decijaus buvo nubaustas ir *mirė* kankinio *mirtimi*, jis vaizduojamas brendantis vandeniui, pasirėmęs lazda, ant pečių nešantis vaikelį Jėzų, kuris viena ranka laimina, kitoje laiko žemės rutulį.

Taigi galima teigti, jog šios metaforos pagrindą sudaro toks *mirties* ir abstrakto atitikmuo:

— abstraktas / *mirtis* reiškia nekonkretų, neapčiuopiamą dalyką.

1.1.9. MIRTIS — MEDŽIAGA

Lietuvių poezijoje *mirtis* materializuojama kaip įvairių agregatinių būsenų medžiagos: skystos, dujinės, birios (4 %). Iš viso rasti penki **veiksmožodiniai junginiai** (*mirtis varva*, ~ *banguoja*, ~ *dvelkia*, *sutirpti mirtyje*, *švaistytis mirtimi*), po vieną **daiktavardinį** (*mirties pelenai*) ir **būdvardinį** (*kristalinė mirtis*) **junginį**.

Pagal tai, su kokia medžiaga abstraktas siejamas, konceptualiojoje metaforoje MIRTIS — MEDŽIAGA galima išskirti papildomas kognityvines metaforas:

1) MIRTIS — SKYSTIS. Skystis — viena iš medžiagos agregatinių būsenų. Jis yra takus, o formą įprastinėmis sąlygomis nulemia indo forma. Skystis ir jo matavimo vienetai gali būti labai įvairūs — nuo lašo iki srovės, vandenyno. Konceptualioji metafora MIRTIS — SKYSTIS išskiriama, kai:

a) **abstraktas mirtis suvokiamas kaip vanduo, o mirties matavimo vienetai — lašas** (pasirenkamas veiksmažodis *varvėti*, reiškiantis *lašais kristi*), pvz.: *Laukuose dovilas pavargęs, / Laukuose plienas tviska, / mirtis ir meilė lapais varva,— / Mirtis ir meilė — viskas* (V. Kumpikevičiūtė, I t., 358); *jūra (mirtis kaip banguojanti jūra)*, pvz.: *Tekėjo darbai ir mintys — / visa šios dienos esmė. / Skausmingai bangavo mirtys / kaip gedulinga giesmė...* (J. Marcinkevičius, II t., 28). Vanduo ne tik gyvybiškai svarbus skystis, tačiau didelis vandens plotas gali būti pražūtingas — bet kokiame vandens telkinyje galima nuskęsti, prigerti;

b) **mirtis materializuojama ir kaip medžiaga, turinti savybę tirpdyti, paversti skysčiu**, pvz.: *Nes tu sakei: „Per žemę mes praeinam / Tik vienąsyk, tai būkime tvirti! / Kieno gyvenimas bus panašus į sodrią dainą, / Tas nesutirps mirty“* (V. Mačernis, I t., 404). Mes gyvename vieną kartą ir, atėjus paskutiniai valandai, tarsi „ištirpstame“ *mirtyje* ir išnykstame.

2) MIRTIS — DUJOS. Dujos taip pat viena iš agregatinių medžiagos būsenų, kuri, kaip ir skystis, keičia formą, yra klampi. Dujos, kvapai yra nematomi. Jie atsiranda ir pranyksta labai greitai. Žmogus negali daryti jokios įtakos dujų judėjimui. Nemalonūs kvapai, nuodingos dujos ne tik sutrikdo normalią veiklą, bet gali kuriam laikui pažeisti gyvybines funkcijas ar net būti *mirties* priežastimi³⁸.

Konceptualioji metafora MIRTIS — DUJOS **pabrėžiamas laikinumas** (mes visi šioje žemėje esame svečiai), **mirties dvelksmas — neišvengiamas mirties artėjimas**, pvz.: *Mirtie, kai tu dvelkei į veidą / Ir žmonės, ties manim pasilenkę, paseno, / Kada laikiaus už rankų, / Nes nebuvo daugiau už ko laikytis, / Ar siaubą jutau šiam dvelksme?* (J. Juškaitis, II t., 192). **Veiksmažodis dvelkti** ne tik akcentuoja laikinumą, bet, tam tikra prasme, ir teigiamą vertinimą. Gulėdamas ligos patale ir jausdamas neišvengiamą pasitraukimą iš šio pasaulio, **žmogus nustoja bijoti mirties, ji padeda suprasti, kas yra svarbu, susitaikyti**, pvz.: *Kaip skersvėjis / Po kambarius tu vaikštai / Klebendama ir varstydama duris / Ir kapų didinga tylą prijaukinti mintis — / Tam, kas nepraeina, / Ruoštis tuo, kas praeina* (J. Juškaitis, II t., 192); **ir pasiruošti tam, kas neišvengiama**, pvz.: *Aš daug ko neturiu, / Bet ačiū tau, / Kad paruošei tam, ką turiu, Nežinomas nežinomas / Šalti, kuriame visi mes pranykstam* (J. Juškaitis, II t.,

³⁸ Plg.: Papaurėlytė-Klovienė, S. *Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose: daktaro disertacija*. Šiaulių universitetas. Šiauliai, 2004, p. 95.

192). *Mirties* vaizdavimas dažnai susijęs su atėjimu į namus, durų varstymu ir klebenimu. Tai ženklas, kad *mirtis* artėja.

Veiksmazodiniame junginyje švaistytis mirtimi vardažodis MIRTIS materializuojamas kaip UGNIS, pvz.: *Baisus devyniagalvis mus užklupo / Ir švaistos gaisrais, kerštu, mirtim...* / *Maldos neb'įštariam — sukruoto lūpos, / O pragaras atsiveria arti* (A. Miškinis, I t., 214). Ugnis — įkaitusios šviečiančios dujos, kylančios nuo degančio daikto, liepsna³⁹. Ugnis priklauso gamtos stichijoms, ji gali šildyti, skleisti šviesą, tačiau dažniausiai ugnis suvokiama kaip visa naikinanti ir griauanti jėga. *Mirtis* savo kelyje taip pat naikina visa, kas gyva.

3) MIRTIS — BIRI MEDŽIAGA. Lietuvių poezijoje rastas tik vienas daiktavardinis junginys, kuriame *mirtis* — **tarsi pelenai**, pvz.: *Dulkės ant mano rankų / Lyg mirties pelenai, / Lyg sudeginti saulėj / Vyturėlių sparnai* (J. Švabaitė, II t., 253). Šią kognityvinę metaforą galima sieti su anksčiau aptartąja MIRTIS — UGNIS, nes tik gaisro ar kitokio degimo metu iš visiškai sudegusių medžiagų lieka tik liekanos.

MIRTIS kaip MEDŽIAGA gali būti suvokiama ir tokiu atveju, kai **nurodoma konkreti medžiaga arba šalia vardažodžio pavartojamas būdvardis, leidžiantis tą medžiagą identifikuoti**. Poezijoje rastas tik vienas pavyzdys, kuriame *mirčiai* priskiriamos **kristalų savybės**, pvz.: *Virš druskingos bedugnės, / Kristalinės mirties / Plaukia vienišos ugnys* (T. Venclova, II t., 388). Šiame pavyzdyje esama sąsajų tarp *mirties* ir bedugnės. Bedugnė simbolizuoja nežinioje slypinčią pasaulio pradžią ir pabaigą, neapibrėžtumą ir baigtį *mirtyje*, susiliejimą su Absoliutu⁴⁰. Taigi *mirtis* tarsi praraja, kurioje mes visi prasmengame.

Konceptualiosios metaforos MIRTIS — MEDŽIAGA atveju galima rasti sąsajų tarp *mirties* ir skysčio, *mirties* ir dujų, *mirties* ir medžiagų liekanų. Ši analogija paremta tuo, jog:

— *mirtis* / skystis (pvz., *vanduo*), dujos (pvz., *ugnis*) — visa griauanti ir naikinanti jėga;

— skystos, dujinės ar birios medžiagos gali būti *mirties* priežastis.

1.1.10. MIRTIS — IŠSIGELBĖJIMO TROŠKIMAS

Iš surinktų pavyzdžių paaiškėjo dar viena kognityvinė metafora — MIRTIS yra IŠSIGELBĖJIMO TROŠKIMAS (4 %), kurią išskirti padeda **abstrakto gebėjimas jungtis su**

³⁹ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 2000, p. 868.

⁴⁰ Lapinskienė, L. *Simbolinių reikšmių žodynas*. Panevėžys, 2002, p. 27.

atitinkamais daiktavardžiais (troškimas), veiksmažodžiais (šauktis, klauptis, panūsti, melstis ir kt.).

Žmonės bijo to, ko negali kontroliuoti. Tokia yra *mirtis*. Tačiau kartais ji tampa išsivadavimu iš šio pasaulio. **Žmogus ima trokšti mirties**, pvz.: *Jaunos ir šviesios lyg pilnatys, sutvertos pradėti gyvybę, vyrų / akyse išvydo aklą mirties troškimą* (V. P. Bložė, II t., 184); *Ant marių krašto užneš kaimą gelsvos smiltys, / Sugriš žvejai ir namo neberas... — / Kur mano ilgesiui, o kur gi mano gėlai keltis, / Mirties panūdusiai baltų bažnyčių žiburiuos?..* (B. Brazdžionis, I t., 152); *Ištobulintos mirties / klaupiamės į vėstančią žemę, / atšauktos prisikėlimo nelaimės / meldžiam akmenėjančioj žemėj* (A. Mackus, II t., 91). Taip nutinka tuomet, kai:

1) **prarandama bet kokia viltis sulaukti geresnio gyvenimo**, pvz.: *Man, žinau, sopulingos čia ant žemės kelionės / Niekados neapšviesi, viltis! / Ir meldžiau nebe kartą kaip didžiausios malonės, / Kad akis man užspaustu mirtis* (Maironis, I t., 14);

2) **piktinamasi dabartiniu pasauliu, kuriame naikinamas gėris, o žmogus nebesuvokia savo paskirties**, pvz.: *O Dieve, gailėstingas Teisėjau, / Šaukiuos tarpu gyvybės ir mirties — / Tu pats matai, kaip aš pasibaisėjau / Nudvasintu pasauliu dabarties. / Pasauliu, kurs nevertas doros vardo, <...> Kurs pats, kas gera ir gražu, suardo* (A. Miškinis, I t., 215).

XX amžiuje vykę trėmimai iš Lietuvos paliko gilų pėdsaką žmonių gyvenime ir širdyse. Ne vienas tuomet atsidūręs tolimoje ir svečioje šalyje, kešdamas prievartą ir skurdą, **vieninteliu išsigelbėjimu iš kančių laikė mirtį**, pvz.: <...> *o mes palikome ir nešėme / Tėvynės dalią rankom surakintom / ir Sibiro snieguose šaukėmės mirties / bedantėm burnom pačioje jaunystėje / (mirtis sniegais girgždėdama nuėjo / pas tuos, kurie gyvent norėjo)* (V. Nistelis, I t., 563).

Taigi priešingai nei kitose kognityvinėse metaforose, čia *mirtis* konotuojama teigiamai. Jos nebijoma, bet geidžiama, laikoma vieninteliu būdu pabėgti iš šio pasaulio, kuriame pilna skausmo, kančių.

1.1.11. MIRTIS — GYVŪNAS

Gyvūnus nuo žmogaus skiria instinktų valdomas elgesys. Jie, kaip ir žmonės, gali išgyventi kai kurias emocijas, bet tik tas, kurios susijusios su racionalių padėties vertinimu. Nors gyvūnai iš anksto neplanuoja savo elgesio, o daro tai, ką liepia instinktai, dalis gyvūnų

pavojingi žmogui dėl didelės fizinės jėgos. Kai kuriuos gyvūnus žmogus per daugelį metų prisijaukino, pavertė naminiais ir pasitelkė savo reikmėms tenkinti⁴¹.

Lietuvių poezijoje rasti tik **veiksmožodiniai junginiai** (abstraktas *mirtis* jungiasi su veiksmožodžiais *gelti, pabūgti, sėlinti, prijaukinti*), kuriuose MIRTIS konceptualizuojama kaip GYVŪNAS (2 %). Išanalizavus pavyzdžius paaiškėjo, jog visų gyvūnijos pasaulio atstovų veikla nukreipta prieš žmogų. Vadinasi, nors *mirtis* tapatinama su skirtingų dydžių padarais, tačiau jie visi yra pavojingi. Taip pat beveik niekuomet nekonkretinama, koks yra gyvūnas, tik nurodomi kai kurie jo išvaizdos, elgesio, būdo bruožai.

Pagal nurodytus bruožus galima skirti kelias gyvūnų klases, tačiau jų klasifikacija neatitinka zoologijos moksle esamos sistemos. Ji paremta vien MIRTIES — GYVŪNO atliekamais veiksmiais⁴²:

1) **vabzdžiai, ropliai**, nes tik šie gyvūnai turi geluonį, pvz.: *Man po kojų skuba upelė — / Tik srovė jos, kaip ledas, šalta, / Kaip mirtis man krūtinę ji gelia — / Ne, Dievuliau, ne Širvinta* (K. Bradūnas, I t., 407);

2) **plėšrus žvėris**, kurio bet kuri gyva būtybė bijo, pvz.: *Ne vienas parpuola, / Belipdamas per uolą; / Ne vienas pabėga, pabūgęs mirties; / Bet minios vis eina, / Ir pergals dainą / Dainuoja siekėjai šviesios ateities* (J. Janonis, I t., 46). Prie šios grupės priskiriamas pavyzdys, kuriame *mirtis pavaizduota kaip sėlinantis gyvis*. Jog tai žvėris, paaiškėja iš konteksto, nes gyvūnas tiksliai įvardijamas — *lapė*, pvz.: *Šauki pavasari, tetervine, / per mirtį, / sėlinančią aksominėm lapių kojom, / per šaulio žvilgsnį, / tepasotinamą kruvinų šratų lėkimo* (G. Jokimaitis, II t., 317);

3) **laukinis gyvūnas**, kurį žmogus geba prisijaukinti, pvz.: *Mirtis prijaukinta ir niekam negresia. / Mirtis ir meilė gyvena kaip seserys* (L. Švedas, II t., 249). *Mirtis* kaip gyvūnas kelia grėsmę, yra pavojinga žmogui, bet ir ją galima bandyti prisipratinti. Tačiau tam prieštarauja G. Beresnevičius, kuris mano, jog vargu ar galima *mirtį* „prisijaukinti“. *Mirtis* kreipiasi į žmogų kaip neįveikiama jėga. Kiekvienas jos „prisijaukinimas“ yra tik tariamas⁴³.

Visi bijome savo, artimų žmonių *mirties*, tačiau ji neišvengiama. Neaišku, kada teks palikti šį pasaulį. Vis dėlto, jeigu žmogus su šia mintimi apsiranta, jis tarsi „prisijaukina“ *mirtį* ir ji nebeatrodo tokia baisi.

Taigi MIRTIS konceptualizuojama kaip GYVŪNAS, nes:

⁴¹ Papaurėlytė–Klovienė, S. *Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose*: daktaro disertacija. Šiaulių universitetas. Šiauliai, 2004, p. 117.

⁴² Plg.: ten pat, p. 117.

⁴³ Plg.: Žižliauskaitė, L. *Mirties ir laidotuvių kultūra senojoje lietuvių pasaulėžiūroje. Mokslas ir gyvenimas*, 2002, Nr. 3 (531). Prieiga per internetą: <<http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2002/04/04mir.html>>.

- žmogui pavojingi gyvūnai, t. y. jų veikla nukreipta prieš subjektą;
- gyvūnai, kuriuos galima prisijaukinti; su mintimi, jog kažkada teks palikti šį pasaulį, galime susitaikyti.

1.1.12. Kitos konceptualiosios *mirties* metaforos

„Dvidešimto amžiaus lietuvių poezijoje“ rasta po kelis pavyzdžius, kuriuos galima priskirti konceptualiosioms metaforoms:

1. MIRTIS — LAIKAS (2 %). Gyvenimas — tam tikras laiko tarpas, kuriam baigiantis žmogų ištinka *mirtis*. Kai kuriose metaforose *mirtis* įvardijama koku nors laiko matu: **valanda**, pvz.: *Mano lūpose nuodėmingi žodžiai / Išmokta malda — / Dabar / ir mano mirties / valandoje* (L. Šimkutė, II t., 462); **žiema**, pvz.: *Kažkur toli dar vėtra tebestaugia, / Kažkur toli yra pusnyų ir mirties žiema... / O čia — pavasaris, čia gėlės auga, / Jaunystė bunda žody kiekvienam...* (E. Matuzevičius, I t., 386); **metas**, pvz.: *Ruduo, mirimo ir klajonių metas, / Kažką teploja su spalvom žydrom, / Pamiršęs riksmą švytintį pelėdos, / Kariauja vienas su baltom audrom* (G. Patackas, II t., 430);

2. MIRTIS — GARSAS (2 %). *Mirtis* poezijoje kaip gyvas padaras **gali skleisti garsus, turėti balsą**, pvz.: *Jie sako mums: / — Varpai bažnyčių malda taikai gaudžia, / Žmogus pro juos mirties balsu kad negirdėtu, / Tauta tautos, žmogus žmogaus neskriaudžia... / — Ne, netiesa! — šaukiu aš: — Melas! Veto!* (B. Brazdžionis, I t., 164); **ją galima išgirsti**, dažniausiai ateinančią, pvz.: *Kaip gerai, kad nežinia ir ties / Tuo, ką pats girdi: širdies plakimą / Sau krūtinėj ar žingsnius mirties* (J. Juškaitis, II t., 206); *Esmi kaip freska pas duris, sena ir nusitrynus, / Tarp tų veidų, tarp tų maldu, tarp tų širdžių, / O pas Tave, o pas Tave vis eina minių minios, / Ir žingsniuos jų ne mirtį, ne — gyvenimą girdžiu* (B. Brazdžionis, I t., 150);

3. MIRTIS — AUGALAS (1 %). Žodžio *mirtis* **neigiama konotacija sustiprinama palyginimu su spygliuočių krūmu**, pvz.: *<...> ir pėdsaką baugų rasotiems mirties kadagynams palikti / ir šliaužti ir šliaužti ir šliaužti ir šliaužti <...>* (L. Gutasas, II t., 171); **MIRTIS — AUGALAS dygsta**, pvz.: *Pasiimti nuosavą mirtį, kuri kalasi / kartu su žaliais želmenim už gimtojo sodo / kiekvieną ankstyvą Žemaičių pavasarį / pro juodą, pro trupantį šiaurės gruodą* (H. Nagys, I t., 501);

4. MIRTIS — POILSIS (1 %). Neretai girdime pasakymus *mirtis* — **amžinas miegas, amžinas poilsis**. Filosofo A. Schopenhauerio teigimu, *mirtį* prilyginame miegui, nes

miegas nuo *mirties* skiriasi tik savo santykiu su ateitimi, t. y. prabudimu⁴⁴. Miegas — neišvengiama organizmo būseną kaip ir pati *mirtis*, pvz.: *Ne, geriau jau šią naktį užmigti / Mirties miegu... / Ak, ir vėl tos juodos mintys! / Varyk jas šalin!* (V. Mykolaitis–Putinas, I t., 65);

5. MIRTIS — KELIONĖ (1 %). *Mirtį* kaip kelionę galima suprasti dvejopai: 1) *mirtis* suvokiama tarytum gyvenimo kelionė, iš kurios visuomet grįžtama, t. y. po ilgos kelionės tai reiškia susitikimą su Dievu, kuris laiduoja amžiną gyvenimą, šviesą, ramybę, poilsį; 2) *mirtis* — tai kelionė, iš kurios negrįžtama, tai nelaukiama kelionė, nes ji visada reiškia praradimą: *miręs* žmogus praranda teisę gyventi ir kažką turėti bei džiaugtis tuo, ką jis sukūrė.

Poezijoje rastas vienas pavyzdys, kurį galima priskirti antrajai MIRTIS — KELIONĖ sampratai, nes *mirtis* **prilyginama praradimui**⁴⁵, pvz.: *Pasauly — vienas / Po rūkus palšus naktinė tyla — / Mirties kelionė / Sudūžta lašas rasos nukritęs, / Suvirpa lapas, perdien nuvytęs, / Lavonu tapęs* (B. Sruoga, I t., 88);

6. MIRTIS — ŽENKLAS (1 %). Keliaujant žmogui smėliu, jame įsispaudžia pėdų žymės, bet jas nuplauna pirma jūros banga, tačiau pėdsakas, kurį palieka *mirtis* — neišnyksta, pvz.: *Žeme, nužymėta / Pėdsakais mirties, / Tau gyvybės medžio žiedas / Greit nesuklestės* (L. Andriekus, I t., 635).

Šias konceptualiąsias metaforas padeda išskirti vardažodžio *mirtis* gebėjimas prisijungti **daiktavardžius** (*pėdsakas, kelionė, miegas, kadagynas, balsas, žiema, valanda* ir kt.), **veiksmažodžius** (*kaltis, girdėti*).

Apibendrinant tai, kas buvo pasakyta, galima daryti tokias išvadas.

Visi metaforiniai pasakymai su daiktavardžiu *mirtis* suskirstyti į 17 konceptualiųjų metaforų. Nors kai kurios kognityvinės metaforos sudaro pavienius variantus, vis dėlto dažniausiai MIRTIS suvokiama kaip ASMUO — 24 % visų pavyzdžių, PRIEŠAS — 17 %, GYVA BŪTYBĖ — 7 %, VIETA / TALPYKLA — 7 %, MENO KŪRINYS — 7 %, DAIKTAS — 7 %.

Mirtis — gyvenimo nutrūkimas, todėl nesvarbu, kaip *mirtis* materializuojama, dažniausiai ji turi neigiamą konotaciją. Galima ją personifikuoti, tačiau *mirtis* *ateina kraujumi žydėti, nueina pas tuos, kurie nori gyventi, braido kraujo upėmis, šaltai prasišiepia, galanda dalgį*; galima suvokti kaip augalą, bet jis spygliuotas (*mirties kadagynai*), kaip gyvūną, bet jis

⁴⁴ Plg.: Butvilas, T. Tanatologija: apie mirtį be kaltės. *Park@s*, 2005, Nr. 27. Prieiga per internetą: <<http://www.su.lt/article/articleview/1322/1/574/>>.

⁴⁵ Macijauskaitė, I. Mirties kalbinė raiška. *Darbai ir dienos*, 1999, Nr. 10 (19), p. 162–166.

plėšrus, gali įkasti ar įgelti, skystis tik sušlapina arba jame paskeštama, ugnis apsvilina arba visiškai sudegina. Aiškiausiai neigiamą abstrakto vertinimą eksplikuoja konceptualiosios metaforos MIRTIS — PRIEŠAS (17 %), MIRTIS — STICHINĖ JĖGA (5 %).

Mirtis gali būti vertinama iš dalies ir teigiamai, tačiau tokį vertinimą nusakanti metafora MIRTIS — IŠSIGELBĖJIMO TROŠKIMAS poezijoje nėra produktyvi — 4 % visų pavyzdžių. Šitaip konceptualizuojama *mirtis* tampa tarsi vartais į geresnį gyvenimą ar bent jau išsivadavimu iš žemiškų kančių. Kartais norisi paprasčiausiai užmigti ir niekuomet nepabusti.

1.2. Veiksmažodžio *mirti* konceptualizavimas

Viskas pasaulyje atsiranda, gyvuoja ir pranyksta. Tačiau kiekvienam reiškiniui, susijusiam su gyvybės netekimu, įvardyti kalboje turime skirtingus žodžius. Įprasta sakyti, jog tai, kas žemėje gyva — *miršta*. Vis dėlto *mirti* gali tik žmogus. Apie gyvulius sakome, jog jie *dvesia* ir turime visą seką šio žodžio sinonimų: *gaišti, stipti, baigtis, keipti, kapanotis, kanopas kratyti* ir kt.⁴⁶, apie augalus — *nuvysta, džiuona, glemba* (lapai *krinta*). „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ rasime aibę žodžių ir negyviems daiktams, įvairiems reiškiniams nusakyti: daiktai, priklausomai nuo medžiagos, iš kurios jie padaryti, gali *sudužti, ištirpti, išsilydyti, supūti, sugesti* ir kt., šviesos *silpnėja*, spalvos *nyksta*, skystis *išgaruoja*, žvaigždės *gęsta* ir pan.

Išnagrinėjus kalbinę medžiagą paaiškėjo, jog poezijoje *mirti* būdinga ne tik gyviems (69 %), bet ir negyviems (31 %) objektams⁴⁷:

I. GYVI OBJEKTAI (žr. 3 priedą):

1. **Žmogus.** 53 % visų pavyzdžių sudaro tokie, kuriuose *miršta* žmogus. Dažnai tai būna konkretus asmuo, kuris įvardytas tiesiogiai arba aiškus iš konteksto, nes nurodoma:

1) **giminystės ryšiai.** Šį pasaulį palieka: *tėvai*, pvz.: *Mes neturime namų pas juoda girią, / Pas mus vakaras per amžius neateis... / Tai gerai, kad mano tėvas biednas mirė, / Kad tu visas mano turtas, tai gerai* (B. Brazdžionis, I t., 146); *Už sodo driekias plačios pievos, / Kur niekas gyvas neįeis. / Tenai šienauja miręs tėvas / Baltais drobiniais marškiniais* (J. Strielkūnas, II t., 297); *Tu numirei* [aut. p. *motina*, eilėraščio pavadinimas „Motinai mirus“]. / *Ir mes palaidojom / tave. / Šaltą žiemos dieną* (D. Sadūnaitė, II t., 459); *seneliai*, pvz.: *Išdžiūvusių upių dugne — seni ratai, sudužęs molio qotis, / negimusio kūdikio šauksmas,*

⁴⁶ Lyberis, A. *Sinonimų žodynas*. Vilnius, 2002, p. 103.

⁴⁷ Šiame skyriuje aptariami ir pavyzdžiai su veiksmažodžiais *numirti* (žymimas rezultatas), *išmirti* (žymima kiekybė — daugeliui, visiems *mirti*).

akmenėlis, įpintas į kasą, / šešių šibų langas, atgręžtas į šiaurės vakarus, / ir senelio mirtis, kurs mirė, dar man negimus (V. P. Bložė, II t., 179), *Kaip kekę juodųjų serbentų — rožančių / Linguodama skabė senelė ant slenksčio. <...> / Galbūt apie karą? Ji mirė prieš karą. / O pokario metai — ilgi kaip mišparai* (A. Bernotas, II t., 111); **dėdės**, pvz.: *Ak tu lelija, raudonoji pinavija! — / Užtraukė apsinešęs, užpopernai miręs dėdė* (A. Žukauskas, I t., 330) ir kt.;

2) **lytis (mergaitė, berniukas, vyras, moteris)**, pvz.: *Be jokio tikslo eidamas per spūstį — / Nebuvo nieko ten lankyt nei liūsti — / Prisiminiau mergaitę, mirusią kadais...* (J. Aistis, I t., 274); *Ir mirtis nebus nugalėta. / Vyrai numirę neatsigrįš, / alkūnėm griaučius parėmę. / Šiaurės mėnulio šiaurės akis / spindės virš buvusio kūno* (A. Mackus, II t., 100); *Iš draugų jau nedaug kas pasaulyje man liko, / Skaisčios moterys mirė, pasmerkę mane, / Baranauskas — danguj, o Šilelis nupliko... / Tai saulėlydis, ašarų mano tvane* (S. Geda, II t., 282);

3) **profesija, specialybė, darbo ir veiklos pobūdis, užimama padėtis visuomenėje (poetas, eigulys, kareivis, kunigas, imperatorius, dievadirbis ir kt.)**, pvz.: *Kambariai neužsidaro nuo pertekliaus, jaunos / Rankos su žiedais nuo mirusių poetų pirštų / Renkasi iš pintinės didelių pilnačių sienas* (A. Baranauskas, II t., 334); *Gal miręs eigulys parėjo į namus / Ir vaikšto prietemoj, degtukų nesuradęs, / Ir nebūty kažkas aukščiau už mus, / Kas pasitinka mus kaip muzika ir ledas* (T. Venclova, II t., 384); *Kol praėjau pro miško šaltą tamsą / ir pamačiau šalia miršančio kareivio / dar virpančių gitarą, paliestą baimės apsėstų rankų* (I. Damušytė, II t., 323); *Senelė dreba, ji pasenus baisiai / Ir apsivilkusi labai blogai, / Bet, jai ištiesus ranką, krenta vaisiai / Ir miršta kunigai ir ubagai* (H. Radauskas, I t., 300); — *Miršta tautos, vergai, viešpatijos, / Imperatoriai miršta seni, / Miršta žiedas balčiausios lelijos, / Tik tu vienas per amžius eini* (B. Brazdžionis, I t., 155); *O mediniai mano pasakų vaikai, / seniai jau mirusio ir pamiršto / dievadirbio išdrožti laisvalaikio metu, / sustingę stovi ant aukščiausio laipto* (Ž. Bilaišytė, II t., 367);

4) pasitaiko atveju, kai **kalbama ne apie atskirą asmenį, bet apie daugelį žmonių, priklausančių tai pačiai bendruomenei pagal tam tikrus požymius** (juos sieja bendra kilmė, kalba, istorija, kultūra, žemė; kelios kartos žmonių, turinčios bendrus protėvius): **tauta**, pvz.: *Tavo kolosų apsvaigintos miršta tautos — / Didelės ir mažos* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 465); *Kažkokie žmonės vaikšto? Tai lietuviai? / Kaip daugelis išmirusių tautų / Jie dedas kuo nebus ir kuo nebuvo / Tarp milžinų, savaimė išpjautų* (S. Geda, II t., 283); **giminė**, pvz.: *Berankis senas smuikininkas / po žaliom alyvom groja valsą — / ir sukas ant žolės / spalvinga ir gausi išmirus giminė* (J. Vaičiūnaitė, II t., 151); *Mieli gentainiai, nors ir mirę, bet vis tiek man likote / Širdingi, artimi, mane godojate, suprantate* (A. Žukauskas, I

t., 330). Nurodomas **didelis žmonių būrys (minia)**, pvz.: *Kur jie šiandieną? Kur ta minia? / Tie milijonai, amžiais išmirę? / Ar atsikvėpę vėl krūtine, / Kelsis kūnais kaulai subirę?* (Maironis, I t., 17); *Jeį trombonai moka gausti šautuvais, / kodėl gi šautuvai nemokės / pamėgdžioti trombonų, / kurių ekstazėj minios mirtų* (L. Švedas, I t., 244);

5) vis dėlto dažniausiai mirštantis **žmogus nusakomas asmeniniais, parodomaisiais, neapibrėžiamaisiais įvardžiais (aš, tu, jis, ji, mes, kažkas, visi ir kt.)**, pvz.: *Išguldė jus audra, lyg ažuolus išrovus, / Ir Dievo vazone išaugome kiti: / Jūs maudėtės Merky su marškiniiais ir drovūs / Mes mirštame girti...* (A. Gustaitis, I t., 46); *Kažkas mirė toli ir numirt nenorėjo, / Kažkas brolių netyčia ar tyčia pašovęs, / Pats dėjo galvą ant akmenio kieto / Ir varnams leido tūpti ant molinių kojų* (H. Čigriejus, II t., 346); *Atrodote už popierių balčiau.— / Ne juokas laukti giltinės kas dieną. / Juk, rodos, miršime visi, tačiau / nenori niekas gulti po velėna...* (V. Šimkus, II t., 134); *<...> ir štai / aš jau mirštu / ir nusprendžiau save palaidot / į laidotuves pakviečiamas aš / karstą nešu ir graudžiai verkiu* (A. A. Jonynas, II t., 442); *Juk tu mirei, juk tu atgijus? / Juk tu gyva, juk ne sapne! / Argi, įbedus kalaviją, / Apleisi vėlekos mane?* (J. Aistis, I t., 258).

2. **Gyvūnai ir augalai**. Rašydami ir apie kitų gyvų būtybių, organizmų gyvenimo pabaigą, poetai vartoja veiksmažodį *mirti*. Taigi realizuojamos konceptualiosios metaforos GYVŪNAS yra ŽMOGUS, AUGALAS yra ŽMOGUS. Šį pasaulį palieka:

1) **įvairūs gyvūnai:**

a) **vabzdžiai (drugeliai, skruzdėlės, bitės ir kt.)**, pvz.: *Nebeperskris drugiai jau upių / sraunios srovės, <...> / Numirs bangoj žiedų plaštakė ir liūdna bus, / tekės ir vėl be jokio žodžio / vanduo skubus* (K. Zupka, I t., 243); *Lietau dugne vilnijo žolės. Bėgo / Įmirkę paukščiai. Mirė užplakta / Paklydus bitė. Upėj įsegta / Nugrimzdo lelija iš vasarinio sniego* (R. Keturakis, II t., 162); *Tada aš pagalvojau / o kur miršta skruzdės? Medžių / viršūnėse? girių takuos? smėlyje / kuris palaidoja jas ar / skruzdėlynuose?* (V. P. Bložė, II t., 184); *Gintaro lašelį sūdrų, / Kupiną slaptinių burtų: / Ten, sakuos įklimpę spurda / Mirę žodžiai ir vabzdžiai* (A. Baltakis, II t., 17);

b) **paukščiai (gulbės, zylės, balandžiai, griežlės ir kt.)**, pvz.: *Miršta gulbė, miršta zylė, / Kas tik gimė — miršta / Gerki, ką lemtis pripylė, / tartum vyną tirstą...* (S. Santvaras, I t., 124); *Ta vasara... / Prie kelio palikta, / atgal vis šaukia,— / kur mirė ilgesiu griežlė / tuščioj palaukėj* (K. Grigaitytė, I t., 320); *Aš vis dar tebeieškau rakto / Lašo ir akmens / Kalbai, paukščių tylai / Tartaro alksnynuose, / Mirusio balandžio / Nuobodulio žaizdai iššifruoti* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 479);

c) **naminiai žinduoliai (šunys, katės, arkliai ir kt.)**, pvz.: *Numirė karaliaus šuo — šunelis geras, / Geriausias iš šunų... / Ir sušaukė karalius visą dvarą / Ant šunio šermėnų*

(J. Aistis, I t., 254); *Kažkur prie tvenkinio nuleidęs kojas / sėdėjo vyras su malda gerklėj / aplink jo galvą suko juodas kovas / o kūną laižė mirštantys arkliai* (A. A. Jonynas, II t., 443); *Naktį girdžiu, kaip vorai mezga naują drabužį, / Iščiulpę dienos musių kraują. / Koks jis bus? Ar esi pasiruošęs mirti?* — / *Klausia bjauri pelė. / (Mano katinas jai nusilenkia.) / Nakties jūra* (K. Platelis, II t., 477);

d) **graužikai (kiškiai)**, pvz.: *Tada dobiuos suradau vargo brolių — tą kiškį — / Kilpoj žiaurioj, dūzgiant bitei, jis ruošėsi mirti, / Ak, atnarpliojau vielą, minėdamas protėvi mišką, / Laisvas brolis mane apkabino ir tyliai pravirko* (H. Čigriejus, II t., 342);

e) **vandens gyvūnai (žuvys)**, pvz.: *Mėlynoj mėnesienoj / Miršta rainos žuvis / Vandenyse, kurie užšalo / Žaliais ledais* (J. Juškaitis, II t., 189);

2) **augalai**, kurie beveik visuomet personifikuojami: **medžiai**, pvz.: *Nieks čia nepasikeitė. / Vėjarodis tapo nukryžiuotas. Medis pasiliko / Ir mirė, neužbaigęs savo testamento tau* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 471); **jų dalys (lapai, šakos)**, pvz.: *Sušlapę nuo spalio vandens, / dreba rauplėtos šakos, / ir plaukia / kvapas / rudens / ir mirusių lapų* (J. Mekas, I t., 523); *Tu išbraižei ant akmeninės sienos / medžiotoją, stumbrą ir saulę. Ugnį išskėlei / iš titnago ir numirusios medžio šakos* (H. Nagys, I t., 488); **žolė**, pvz.: *Įsižiūrėk, kaip miršta rudenį žolė: / be jokio išgąščio ir be jokių kliedėjimų. / Šitaip tiktai palaimintieji miršta / arba šventieji* (V. Šlaitas, I t., 526); **gėlės (lelijos)**, pvz.: *Mes mirsime kartu, laukų lelijos žiede, / Kai vasara praeis, kai lietūs žemę siaus* (B. Brazdžionis, I t., 168); *Mirtis! Mirtis! Mirtis! / Galvą lenkdama, / Gėlė mirdama, / Sako,— alpsta širdis* (J. Baniulis, I t., 82).

II. **NEGYVI OBJEKTAI** (žr. 4 priedą). Taigi *numirti* gali tik gyvi objektai, tačiau poezijoje *mirtis* dažniausiai įsameninama, o daiktai, kaip ir žmonės, gimsta ir *miršta*. Visi negyvi objektai suskirstyti į semantines grupes. Paaiškėjo, jog **veiksmazodis mirti jungiasi su vardažodžiais, žyminčiais**:

1) **abstraktus**. Didžiausią semantinę grupę sudaro abstrakčios reikšmės žodžiai. Pagal konotaciją juos galima skirti į turinčius:

a) **neigiamą reikšmę (agonija, melas, skausmas, piktos mintys ir kt.)**, pvz.: *Alsuoju mirštančios agonijos atodūšiais, / Visųjų apačių visu alsavimu / Ir apsilieju ašara, kaip katalikas archeologas / Pas seną Kapernaumą* (B. Brazdžionis, I t., 145); *Kažkaip keistai suvirpa pirštai, / ir kumščiai gniaužias nejučia. / Juk aš maniau, kad melas miršta, / Todėl su dviguba kančia / Seku, kaip jo šešėlis slenka / Gyvenimo gatve šviesia* (J. Macevičius, I t., 535); *Ir meilė, ir skausmai, jau amžinai numirę, / Ir pėdos praeities negrižtančių dienų* (B. Brazdžionis, I t., 168); *Bebalsiais žodžiais, lai dangus šviesėja, / numiršta piktos mintys, o tada / regėsi skrendant ir lakiausių sėklą* (S. Geda, II t., 276);

b) **teigiamą reikšmę** (*meilė, juokas* ir kt.), pvz.: *Tu žinai, koks velnias mane tąso, / Ko apkvaišęs smuklėmis brendu. / Ek, paimk šį paskutinį grašį, / Imk jį meilės mirusios vardu!* (E. Matuzevičius, I t., 384); *Lyja / ir lyja, / ir lietui lyjant / manęs laukia seniai numirusi mano meilė* (V. Šlaitas, I t., 531); *Viršum žemės numirusio juoko, / Viršum plieno, ugnies ir patrankų, / Pro žvaigždžių ir pro mėnesio šokį / Kažkas tiesia kruviną ranką* (B. Brazdžionis, I t., 148);

c) **kitus abstraktus**, kurie neturi ryškaus konotacinio atspalvio (*atsiminimai, sapnai, garsai, vardai, spalvos* ir kt.), pvz.: *Sudie, namai! Einu į tylią girią, / kur tikrums garsai neaidi mirę, / kur rymą medžiai lapais taką barsto... / Einu į tankmę. Ieškau savo karsto* (M. Vaitkus, I t., 36); *Daiktai staiga netenka svorio. / Sociologija, politika ir ekonomija / Miršta, ir viskas tampa / Erotika ir teologija* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 475); *Ir miego laivas tyliai plauks / Rudens dangum. Tušti namai / Tau vėl primins tėvų žingsnius / Ir sodų mirštančias spalvas* (L. Gutasas, II t., 168);

2) **laiką**. Remiantis G. Rubiņšteino laiko konceptų klasifikacija, skiriamos⁴⁸:

a) **fiksuoto** (*sekundė, minutė, valanda, savaitė, mėnuo* ir kt.) ir **nefiksuoto** (*laikas, momentas, metas, amžius* ir kt.) **ilgumo laiko atkarpos**, pvz.: — *Ū... uhū... — nueis per gilią girią / Ir kalneliais, kloniais, upėm grįš — / Ū... uhū... nueis per gilią girią / Mūsų dienos, mūsų metai mirę / Ir sesuo, šalta sesuo — mirtis...* (B. Brazdžionis, I t., 156); *O ta diena išėjusi / jau numirę tyliai. / Ją paėmė ir užkasė / negrįžtantys keliai* (G. Tulauskaitė, I t., 285); *Nors gal nieks tavęs nepastebėjo, / Nors gal nieks tavęs čia nepasiges, / Bet, kai mirsi, mirš diena ir vėjai, / Ir visi, visi žvaigždynai su tavim užges!* (J. Aistis, I t., 276);

b) **ilgas laiko periodas**, lyginant su kalbamuoju momentu (*ateitis, praeitis, dabartis* ir kt.), pvz.: *Nei tu, nei aš neturim grįžt / prie stagarų. Mes praeitį nukirtom / žaibų zigzagais. — Mirė praeitis. / Kapuos testūgauja šiaurys, / čežėdamas pernykštėm mirtom. / Mirė praeitis* (V. Baltuškevičius, II t., 402);

c) **ciklinio laiko atkarpos: metų laikai** (*žiema, vasara, pavasaris, ruduo*), pvz.: *Žolės vyto, gėlės džiūvo, / Šaknys cypė akmeny. / Sausumoj rūstaus liežuvio / Mirė vasara švelni* (H. Radauskas, I t., 311); *Kai žiema numirs, / vėl pasimatysim / prie užžėlusio / mūsų vyšnių sodo* (A. Churginas, I t., 450); **paros metas** (*rytas, vakaras, diena* ir kt.), pvz.: *O saulė leidosi balta, pailsusi: / Ji leidos nežinion į rūką tirštą — / Mačiau, sutąsė spindulius konvulsijos, / Mačiau ir vakarą, kaip žmogų, mirštant* (J. Aistis, I t., 256);

⁴⁸ Plg.: Рубинштейн, Г. А. О концептуализации отрезков времени в русском языке. *Glossos*, 2002, Spring. Prieiga per internetą: <<http://www.seelrc.org/glossos/issues/3/rubinstein.pdf>>.

3) **žmogaus ar gyvūno kūno dalis, organus** (*veidas, širdis, galva, sparnai* ir kt.), pvz.: *Tau jausmų viršūnėm aidi / Tie išblėse, švelnūs skundai, / Ir, kai mirusiame veide / Išgyvenimai pabunda, / Tavo sielon mano Ašen / Savo ilgesį įrašo* (V. Mačernis, I t., 399); *O tu tyli? / Neleiski mano širdžiai mirti tūkstančia mirčių prie tavo kojų, / Kai meilę tau dainuoju. <...> / Tiktai širdis mana, kaip vergė, prie tavųjų kojų rymo / Ir silpsta nuo laukimo* (E. Tumienė, II t., 53); *Neklupk kelyje ir eik neramus, / o kai gedulo himnais tau vandenys oš, / savo mirštančią širdį papuošk / žaliom, lietuviškom rūtom* (J. Kėkštas, I t., 341); *Miršta rėmuose galvos dožų. / Meldžias raidės ant akmenų. / Virpa kvapas vystančių rožių. / Tirpsta aidas karo dainų* (H. Radauskas, I t., 301); *Miškų viršūnėse sušalo paukščiai... / Tavojoj žemėj, Dieve, šalta ir nyku... / Ir mirę jų sparnai plasnoja vėjuose / kaip vėliavėlės; mažos, baugščios — / tarp apledėjusių plačių šakų* (H. Nagys, I t., 487); *O kūnas mirė. Ir palaidojo jie kūną / Čia po ledu ir po Sibiro sniego marška balta* (B. Brazdžionis, I t., 169);

4) **dangaus kūnus, jų dalis** (*mėnulis, dangus, spinduliai* ir kt.), pvz.: *Neilgai padangė spindės. / Greitai saulė kraujuodama kris, / mirs mėnulis ant rago pasmigęs, / o žvaigždės, rausvai nudažytos, / suguls ant jaučio pečių* (A. Radžius, I t., 188); **planetas** (*Kalipsė⁴⁹, Žemė*), pvz.: *Ugnis, ugnis, ugnis mėlynėje! / O, vėjų ir ugnies našta! / Krante, po žalio vario pinija, Kalipsė miršta užmiršta. / Jos ašaros į smėlį sunkiasi, / Krūtinėj draskosi druska* (H. Radauskas, I t., 304–305); *Kažkas tarė: Mūsų žemė miršta... — Melas! — / Netikėjau. — Ne! Negali būt... / O nuo šiaurės lig pietų ilgiausias kelias / Buvo kelias vien juodų grabų...* (B. Brazdžionis, I t., 157);

5) **valstybę** (*imperija, viešpatija, Lietuva*), pvz.: *Nes mokiniai, nors ir geriausi, / Suprofanuoja savo mokytojų dideles idėjas, <...> / Jie sukuria imperijas, kurios / Miršta dar negimę — savyje* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 476); — *Miršta tautos, vergai, viešpatijos, / Imperatoriai miršta seni, / Miršta žiedas balčiausios lelijos, / Tik tu vienas per amžius eini* (B. Brazdžionis, I t., 155). Tik vienu atveju kalbama apie konkrečią valstybę — **Lietuvą**, nors šalies vardas minimas tik eilėraščio pavadinime („Lietuva“), pvz.: *Vieniem — tu didvyrių palaiminta žemė, / Kitiem — tu nykštukų varginga tėvynė, <...> / Paskui aš nueisiu, kaip daugel nuėjo, / Į gūdžių naktį šešėlių šešeliais, / Bet aušrą ir rytmečio varpą išgirdęs, / Žinosiu, kad tu buvai mirus, o kėleis* (V. Mykolaitis–Putinas, I t., 57);

6) **kalbas**, svarbiausius reikšminius **kalbos vienetus** (*žodis, prūsų kalba*), pvz.: *Kiekvienas žodis, <...> / Apnuogina arba pridengia, / Liudija ir miršta / Kankinio mirtim* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 469); *Kaip smagratis įsisuka laikai, / Epochų mitai vienas kitą neigia, / Ir mirusiųjų žodžių palaikai / Pajudina lėtam buvimui sraigę* (G. Patackas, I t., 427); *Skaudi / Ir*

⁴⁹ Kalipsė — vienas Saturno palydovų.

akla — iš smilgynų auksinių, / Peleninė lyg jūros riba / Ar giesmė užmirštų pakasynų / Buvo mirusi prūsų kalba (L. Gutauskas, II t., 167);

7) **literatūros, muzikos kūrinis (poema, daina, eilėraštis** ir kt.), pvz.: *Šešėliai fleitom groja — / Trumputės gaidos, žemos. / Saulėlydžiai liepsnoja / Kaip mirštančios poemos* (B. Buivydaitė, I t., 105); *Iš Montenegro grįžęs pesimistas kurtis su šeima / Kas naktį klausos mirusių dainų laimingas* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 465); *Taip skambėjo širdyje švariai / Pirmasis tonas. / Paskui tyla — lyg juodas fonas. / Ir tu mirei* [aut. p. eilėraštis] (A. Maldonis, II t., 63). Paskutiniajame pavyzdyje kalbama apie eilėraščio mirtį, nes eiliuoto kūrinio pavadinimas „Negimęs eilėraštis“;

8) **įvairias medžiagas: dujas (liepsna, smarvė)**, pvz.: *Aš neturiu nei motinos, nei tėvo, nei tėvynės, nei idėjos. / Mano gyvenimas — atsiminimai mirusios liepsnos* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 458); *It vilkai išbadėję mes / Žvėris valgom plėšrius, užkrėstą vandenį / Godžiai geriam, alsuodami / Maro smarve sunkia, mirštančia plaučiuose* (K. Platelis, II t., 479); **metalus (varis)**, pvz.: *O mėnesio šviesa numirusiu variu / Į širdį liejasi, ir aš liūdnei žiūriu* (H. Radauskas, I t., 299);

9) **daiktus, kuriais įvardytas bet kuris materialus objektas**, pvz.: *Miške genių beldimai nebebyra. / Nukrito vakaras už debesų. / Daiktai išmirę. / Tamsu* (H. Radauskas, I t., 288); arba nurodomas **konkretus daiktas (akmuo)**, pvz.: *Ir kilis giesmė lyg vyturėliai, / Upeliai užaus ir skardens, / Kad iš numirusio akmens / Kalnelių šypsenoj mums prisikėlei* (A. Jasmantas, II t., 261); *Parbėgo akmenys namo — / Po pamatu palindo. / Kiek spėjo mirt, kiek spėjo gimt — / Po pamatais tiek metų! — / Jie žiūri rupūžių akim / Į tai, ko nieks nemato* (A. Bernotas, II t., 118);

10) **gamta**, pvz.: *Mano gamta seniai jau mirė ir guli / Vaizduotės prietemoj, sunkiam metaforų karste* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 464). Rašoma apie **stichines gamtos jėgas** — dažniausiai minimas **vėjas**, pvz.: *Tylus irklo palietimas, / Vėjo mirštančio dvelkimas / Kažkoks laimės nujautimas* (B. Sruoga, I t., 93); *Mes mirsime kartu, kartu kas žemėj gimę: / Ir vėjo šlamesys sodely jazminų, / Ir meilė, ir skausmai, jau amžinai numirę, / Ir pėdos praeities negrižtančių dienų* (B. Brazdžionis, I t., 168); *Nors gal nieks tavęs nepastebėjo, / Nors gal nieks tavęs čia nepasiges, / Bet, kai mirsi, mirs diena ir vėjai, / Ir visi, visi žvaigždynai su tavim užges!* (J. Aistis, I t., 276); **įvairias vietas (sodas, kalnai)**, pvz.: *Sodas paseno ir numirė — jo nebėra. / Nusikratyt juo vis tiek negaliu. / Stūkso naktis ir vaikystė tyra, / Bėganti baltu nakties takeliu* (A. Žukauskas, I t., 329); *Čia dar gyvi, čia mirę amžinai. / Žaliuoja, žydi, noksta, pajuoduoja / žiogai ir žmonės, žodžiai ir kalnai,— / švytuoklė virš visų švytuoja* (A. Mikuta, II t., 242);

11) **nematerialų žmogaus pradą, būseną.** Lietuvių poezijoje gausu pavyzdžių, kuriuose *miršta mirusiojo siela (vėlė, siela), vaizduotės regimi daiktai ar asmenys (vaiduoklis)*, pvz.: *Plauks papieviais rūkas. Mėnuo guls už girių. / Kaime tretį kartą užgiedos gaidys. / Griš klajūnės vėlės, karstuos griš numirę — / vėl Rūpintojėlis savo kryžiun griš* (K. Inčiūra, I t., 200); *Veltui, režisieriau, kažko vaidinime ieškojome... / Dabar aš eisiu ir vaidinsiu, rolės nepaskaitęs, / Ir paskutinėj scenoj taip suriksiu: „Mano siela mirė“* (V. Mačernis, I t., 403); *Ir pasigirsta kraują stingdąs klyksmas mėlynų langinių, / Nes paskutinis jų vaiduoklis guli miręs po slenkščiu* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 459);

12) **aukščiausiąją esybę — Dievą,** pvz.: *Paliegęs rimų šienpjovys, po kieto amžių darbo / Prie baudžiovos uždusinto senolio krikštasuolėn atsisėdu, / Numirusiems lietuviškiems dievams už gaušę padėkoju* (A. Žukauskas, I t., 329). Visatos kūrėjo mirtis dažnai reiškia tikėjimo praradimą, pvz.: *Šią naktį mano kraujuje sušalti baigia Dievas / Ir sunkiose konvulsijose miršta kūno akmeny. <...> / Bet kas užpildys sieloj tvyrančią tuštybę / <...> Nes aš nebeturiu nei motinos, nei tėvo, nei tėvynės, nei idėjos, / Nė vieno artimo, nė vieno tolimo žmogaus* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 459).

Negyvi objektai kaip daiktai arba augalai. Kai kurie negyvi objektai, nors ir personifikuojami (nes jie *miršta*, o *mirti* gali tik žmogus), tačiau kartais iš konteksto paaiškėja papildoma reikšmė — jiems būdingos daiktų ar augalų ypatybės.

Kaip ir daiktus, juos galima **nešti**, pvz.: *Eina žmonės, darbus užbaigę, / neša ant rankų gyvenimo vaisių: / mirusį rytą ir gimstančią naktį* (J. Kėkštas, I t., 345); *Ar junti, / kaip tolsta / žali, / geltoni, / balti / metų laikai, / kaip jie neša / gyvus ir mirusius vardus / iki tavęs,* (G. Jokimaitis, II t., 316); *Mes nešame dangų — / — mes nešame kruviną dangų — / — mes nešame mirusį dangų — / — mes atnešam vakarą...* (H. Nagys, I t., 486); **graužti**, pvz.: *Lygumų upės po kapinynais. / Meilė it kirminas graužia ir graužia / mirusį sapną* (J. Kėkštas, I t., 348); jie **užpildo erdvę**, pvz.: *Apleistas namas, pilnas / Mirusių atsiminimų. / Kelios knygos* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 484).

Dažniausiai poezijoje **su augalais palyginamas žodis**, pvz.: *Nesu niekad niekam sakęs šito, / Šito niekam pasakyti negaliu: / Žodis — žiedas pumpure nuvytęs, / Jis numiršta į pasaulį pakeliui* (J. Aistis, I t., 271); kartais **augalams prilyginami ir gyvi objektai (žiogas, žmogus, kalnas)**, pvz.: *Čia dar gyvi, čia mirę amžinai. / Žaliuoja, žydi, noksta, pajuoduoja / žiogai ir žmonės, žodžiai ir kalnai,— / švytuoklė virš visų švytuoja* (A. Mikuta, II t., 242).

Taigi „Dvidešimto amžiaus lietuvių poezijos“ pirmajame ir antrajame tomuose gausu metaforų, personifikuojami *įvairūs daiktai, medžiagos, abstraktai, laikas, kūno dalys, dangaus kūnai, planetos, kalbos vienetai, meno kūriniai, gamtos reiškiniai* ir kt.

2. NETIESIOGIAI *MIRTĮ* ĮVARDIJANTYS ŽODŽIAI

Rašytiniame ar sakytiniame tekste daiktavardį *mirtis* arba veiksmažodį *mirti* galima pakeisti kitu žodžiu. Tokiu atveju dažniausiai vartojami sinonimai arba frazeologizmai. Tačiau gyvybės netekimą gali reikšti ir bet koks žodis, pavartotas perkeltine reikšme (žr. 5 priedą).

Visi poezijoje rasti netiesiogiai *mirtį* įvardijantys žodžiai suskirstyti pagal kalbos dalis: daiktavardžius, veiksmažodžius. Aptariant sinonimus, remiamasi A. Lyberio „Sinonimų žodynu“. Frazeologiniai junginiai tiriami atskirai.

2.1. Daiktavardžio *mirtis* ir veiksmažodžio *mirti* sinoniminė raiška

Anksčiau buvo minėta, kad vienas iš būdų pavartoti abstraktą *mirtis* netiesiogiai — jį tekste pakeisti atitinkamu sinonimu. Lyberis „Sinonimų žodyne“ pateikia devynis abstrakto *mirtis* sinonimus: *myris*, *mirtinoji*, *maras*, *paskutinioji*, *pastaroji*, *baigtis*, *galas*, *galinė*, *giltinė*. „Dvidešimtojo amžiaus lietuvių poezijos“ pirmajame ir antrajame tomuose rasti tik trys iš išvardintų tos pačios reikšmės žodžių (žr. 6 priedą):

1) *giltinė* (8 pavyzdžiai), pvz.: *Tai tu sirgai, aš tik vaitojau, / Bet, pasislėpęs nuo savęs / Ir nepavilkdamas jau kojų, / Ėjai man giltinę pakviest* (A. Bernotas, II t., 118); *Atrodote už popierių balčiau. — / Ne juokas laukti giltinės kas dieną. / Juk, rodos, mirsime visi, tačiau / nenori niekas gulti po velėna...* (V. Šimkus, II t., 134); *Ne kartą, mama, naktužėlę klaikią / Su giltine sėdėjau pakaitom...* (A. Miškinis, I t., 217). *Giltinė* — tai viena seniausių baltų deivių, ją įsivaizdavo kaip moterį ilgu liežuvium, pilnu *mirties* nuodų ir laikė *mirties* simboliu. Pagrindinė *giltinės* funkcija buvo stebėti, kada ateina laikas žmogui *mirti*, o atėjus tam laikui, žmogų *numarinti*. Vėlyvaisiais viduramžiais *giltinė* pradėta vaizduoti griaučių pavidalu, dažnai su smėlio laikrodžiu ar dalgiu. Iš poezijoje rastų pavyzdžių **galima susidaryti tokį *giltinės* paveikslą: ji rankose laiko botagą**, pvz.: *Varosi skeletas ponų karavaną, / Paskui smėly driekias pėdos ubagų, — / Nešam amžiaus lobį, vėliavos plevėna, / Giltinė šmigoja ilgu botagu* (A. Gustaitis, II t., 46); **turi karčius**, pvz.: *Nuo kraujo stiebo nurašyk žodžius, / baltoj ugnį ar skleidžiasi papartis, / ištark, kurie citrinmedžiai nudžius, / o giltinė jau vėduluoja karčiais* (S. Geda, II t., 275); **moka čiulbėti**, pvz.: *Nenusigąsk, senel, jos rūbo mini mini, / Nerūstauk, jei maldoj tau barzdą pakasys, / Jei užčiulbės dausoj, rods, giltinė naminė / Ir vėl kaip vieversys* (A. Gustaitis, II t., 45). Kadangi ilgus plaukus ant sprando turi kai kurie gyvūnai, o čiulba paukščiai, galima teigti, kad MIRTIS suvokiama kaip GYVŪNAS;

2) **maras**, pvz.: *Ir neriu į palaimą ir skausmą, / nors bijojau tavęs lyg maro, / ir akimirka vėl — sukaustoma / sakinių, iškaltų iš marmuro...* (J. Vaičiūnaitė, II t., 144). Daiktavardis *maras* reiškė *mirtis* poezijoje pavartotas tik vieną kartą. Kitais atvejais šis vardažodis reiškia labai užkrečiamą ligą, nuo kurios *mirštama*, pvz.: *Te akmeniui duona pavirs / Ir dienos — bežvaigždėm naktim, / Juoduoju maru teišmirs. / Kas nori mums laisvę atimt* (S. Nėris, I t., 193); *Plinta / Žinia, kad maras persikėlė čia, tarp mūsų. / Kažkas jau mirė, betgi minioje / Tarp svetimų veidų, / rinktinių protų, <...> / Sunku atsekti, kur tiesa, kur melas* (G. Patackas, II t., 432);

3) **paskutinioji**, pvz.: *Dalią jų ir duoną jų priimk. / Neišsižadėk jų lig paskutiniosios. / Ir kalbėk tik jiems ir tik už juosius. / Būki nebylio burna ir neregio akim* (H. Nagys, I t., 508).

Priešingai nei vardažodžio *mirtis*, veiksmožodžio *mirti* sinonimų poezijoje rasta kur kas daugiau. Gyvybės netekimą reiškia žodžiai *numirti*⁵⁰, *pasimirti*, *kristi* (kovoje), *žūti* (kovoje ar nelaimėje)⁵¹ (žr. 7 priedą):

1. **Veiksmožodis žūti** įvairiomis formomis pavartotas 30 kartų. Išnagrinėjus kalbinę medžiagą paaiškėjo, jog poezijoje netenka gyvybės ne tik gyvi (63 % visų pavyzdžių), bet ir negyvi (37 %) objektai:

1) **iš gyvų objektų** dažniausiai ne savo *mirtimi miršta žmonės* — į karą išėję vyrai (*draugai*, *mylimieji*, *karžygiai* ir kt.), pvz.: *Myliu aš jus, kovos draugai, / nors žuvot jūs — nežus darbai* (V. Montvila, I t., 280); *Tai šėlk su manim, viesula! / Mūsų keliai platūs, tiesūs. / Dainuok, o mano mylima, / jei vėtroj žūtų tavo mylimas* (K. Boruta, I t., 128); *Palūžo laikai mums tie, kurie buvo, / ir tie, kurie eina. Bet tie, kurie bus — / lai praneša amžiams: kovodami žuvom; / ir amžiai suklops prieš mūsų kapus* (J. Kėkštas, I t., 342); *Tartum keikia jis tuos, kurie traukias... / Tartum karžygių žuvusių rauda...* (S. Nėris, I t., 187). Rasta tik po vieną pavyzdį, kuriuose nurodoma, jog žūna **gyvūnas (žirgas)** ar **augalas (medis)**, pvz.: *Į Vilnių laišką / parašiau, / per jį baltų / žirgų prašiau. / Atrąšė man, / kad jų nėra: / mano žirgai / žuvo kare* (M. Martinaitis, II t., 215); *Medžiai, žuve sausrroje, / audrų nugenėti, / kraupūs paminklai / smėlio palaidotiems kaulams* (J. A. Jūragis, II t., 369). Prie šios grupės priskiriama ir smulkiausia organizmo dalelė — **ląstelė**, nes tai pagrindinė gyvosios medžiagos vystymosi forma, pvz.: *Tikriausiai supranta vėžys evoliucijos dėsnius / Ir svajoja slapta aplenkti žmogų. / Bet, ląstelėms be proto dauginantis, žūva aplinkui sveikosios, / Ir, artimam duobę kasdamas, iškasa ją pats sau* (S. Jonauskas, II t., 396);

2) **negyvi objektai:**

⁵⁰ Pavyzdžiai su veiksmožodžiu *numirti* aptarti 1.2. skyriuje, o žodis *pasimirti* poezijoje iš viso nevartojamas.

⁵¹ Lyberis, A. *Sinonimų žodynas*. Vilnius, 2002, p. 261.

a) **abstraktai**. Dažniausiai veiksmažodis *žūti* vartojamas su abstrakčios reikšmės žodžiais (*jaunystė, sapnas, klasta, melas, svajonė* ir kt.) bei tokiu atveju turi reikšmę *dingti, nustoti egzistuoti*, pvz.: *Kalkit, patrankos! Garuos iperito / Žus ir klasta, ir melai* (V. Stonis, I t., 117); *Ir verkiau aš pamačius, kaip žūva jaunystė, / Kaip vysta žiedai. / Aš verkiau — ir mane mirtinai pakerėjo / Saldūs saldūs nuodai* (S. Nėris, I t., 177); *Sudegę medžiai, kraujo persunkti ligi šaknų. / Bet kas užpildys sieloj tyrančią tuštybę / Sodomoj žuvusių svajonių ir sapnų?* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 459);

b) **dangaus kūnai** (*žvaigždė*), pvz.: *Pasisaugokit, ekliptikos gyvūnai, / Konsteliacijų herojai ir dievai. / Čia kas naktį žvaigždės netikėtai žūna, / Liejasi jų kraujas skliautais negyvais* (A. Radžius, II t., 186);

c) **piešiniai**, pvz.: *Tu nežinotai, kaip ir aš, kad tik skausmu pralobsi, / Ir sienos kilimo drugeliai žus ant negyvų žiedų* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 460);

2. Poezijoje veiksmažodis *kristi* pavartotas 6 kartus, pvz.: *Tie, kurie krito, karą pamiršo ir nieko nežino, / laimingi, negirdi vaitojančio draugo, granatų sprogimo* (J. Kėkštas, I t., 340); *Mes einame ir krintame, / Nes alkstame tavęs [aut. p. tėviškės], / O, kad akim apimtume / Žmogaus sielos gelmes* (K. Kubilinskas, I t., 555). **Kovoje krinta draugai, broliai, priešai** ir kt., pvz.: *O giriom raudant, ir tą skaudžią skriaudą, / Ir kraują brolių kritusių atminki, / Ir sielvartą šventųjų seserų...* (B. Krivickas, I t., 544); *O priešai krinta, kryžiais pasilieka — / Vis ant kalnelių stoja pakeliais... / Ir ateity — per mano kapą niekad, / Jie niekad niekad nepraeis!* (P. Širvys, I t., 580); *Visi kovos draugai jau krito, / tik aš kažkaip išsilaikiau, / lyg lapas rudenio apvytęs, / tarp žemės ir dangaus* (P. Kozulis, I t., 557).

Taigi gyvenimo nutrūkimas gali būti įvardytas ne tik tiesioginę reikšmę turinčiais žodžiais *mirtis, mirti*, bet ir artimos reikšmės žodžiais — sinonimais. Sinonimai sudaro 33 % visų netiesiogiai *mirtį* įvardijančių žodžių. Visi jie yra paprastieji. Poezijoje *mirtis* dažniausiai nusakoma daiktavardžiais *giltinė, maras, paskutiniai*. Žodis *mirti* realizuojamas veiksmažodžiais *numirti, žūti, kristi*.

2.2. Žodžiai, kurie turi potencialiuosius reikšmės komponentus *mirtis, mirti*

Poezijoje labai dažnai gyvenimo nutrūkimą žymi žodžiai, turintys potencialiąją *mirties* semą (57 % visų netiesiogiai *mirtį* įvardijančių žodžių). Šiuos žodžius galima suskirstyti pagal kalbos dalis.

Iš kalbinės medžiagos paaiškėjo, jog **bendras mirties komponentas būdingas daiktavardžiams:**

1) **naktis**. Iš kitų netiesioginę reikšmę turinčių daiktavardžių *mirčiai* įvardyti dažniausiai pasirenkamas vardažodis *naktis* (4 pavyzdžiai) — tai paslaptingos tamsumos, nežinomybės, *mirties* simbolis. Toji *naktis* — **amžina, nes jau niekuomet neišaušta rytas, o žmogus, išėjęs į naktį, nebesugrižta**, pvz.: *Ir atsisveikinęs mostu tik su svečiais, / Palikęs žiburius toliau jų šventei degti, / Išeisiu vienišas į amžinąją naktį* (V. Mačernis, I t., 402); *Kaip mano urviniai senoliai / bijau visko: kūrenu nakčia / didžiulį laužą, kad atitolintų / nuo manęs ir mano genties / juodąją vėsumą amžinosios nakties* (H. Nagys, I t., 506);

2) **viešnia, ledi**. *Mirtis* neretai įgyja moterišką pavidalą. Ji ir **nelaukta viešnia**, pvz.: *Bėga žmonės takais tekini, tekini. / — Mielas prieteliau, kur tu prieš minią eini? / — Aš einu pasitikt nelauktosios viešnios, / Kur likimo gijas išvynios / Iš juodos nežinios* (V. Mykolaitis–Putinas, I t., 57); ir **juodoji ledi**, kuri nežinia kada aplankys, pvz.: *Kol dar neskambino į širdį / Ta — Tartaro žynė — juodoji ledi, / Nuo laimės svaigstame apgirtę / Ir guodžia vakarai, žarom saulėti... / Nors žinom — teks gi išsiskirti <...> / Kada paskambins mums į širdį / Ta — Tartaro žynė — juodoji ledi...* (J. Graičiūnas, I t., 198);

3) **stotis**. Tai galutinė gyvenimo stotelė, į kurią žmogus artėja kasdien, pvz.: *Aš skaitau draugų seniai rašytus laiškus... / Ak draugai, mieli draugai šviesių dienu! / Šiandien man gyvenimas ir dienos aiškios: / Į tą pačią stotį, kur ir jūs, einu* (E. Matuzevičius, I t., 382).

Tačiau poezijoje daugiau pavyzdžių, kuriuose vartojamas veiksmožodis *mirti*. Tam tikrame kontekste **potencialųjį reikšmės komponentą mirti turi veiksmožodžiai**:

1) **gulėti, atsigulti, sugulti**, pvz.: *Jei svečiajam kalnely gulėsiu, / O šventa, tolima Lietuva — / Aš nė dulkės tavos neturėsiu / Pasidėt po galva* (K. Bradūnas, I t., 408); *Veidu į šiaurę / Kai atsigulsit / Į balto smėlio / Šiltąjį guolį, / Susikabinkite, mano broleliai, / Tvirtai, kaip žemė, / Kietai, kaip uolos...* (J. Švabaitė, II t., 251); *Aguonos raudonos kaip kraujas, krauju žydi kalnai ir lankos. / Ilgos lavonų eilės: bendran čia sugulė guolin / anglas, prancūzas, italas, indas, graikas ir lenkas* (J. Kėkštas, I t., 340);

2) **išvykti, iškeliauti, išvežti**, pvz.: *Rašau tau danguosna, mūs protėvi, seneli, / Per mylimas rankas linkėjimų siunčiu — / Tik vakar pas tave išvyko mano Nelė, / Tavernoj, be kančių* (A. Gustaitis, II t., 45); *Stačiau paminklę / Žmogui artimam, / Kurs iškeliavo netikėtai / Prieš metų puskapį tada...* (P. Naujokaitis, II t., 102); *Turėjai žinoti, būdamas mokyta, / Jog tave išveš į Cote des Neiges, / Paguldytą juodam vežime* (P. Dom. Girdžius, II t., 353);

3) **išnešti**, pvz.: *Nebelieka prasmės klausinėti, kai išneša žmogų, / Regėjo jis žydint papartį ar ne* (S. Jonauskas, II t., 395);

4) **nuvirsti**, pvz.: *Nutilo vėtra pagiry, / nuvirto broliai keturi. / Laukai ne jiem, miškai ne jiem, / kapelis šaltas keturiem* (K. Jakubėnas, I t., 224);

5) **suklupti**, pvz.: *Tik vieną naktį aš gėrėjausi pavasariu / ir tają naktį žemėn suklopau, / o buvo sužaliavę rasos / už viską tam pavasary žaliau* (A. Mackus, II t., 83);

6) **užkasti**, pvz.: *Taupykit, broliai, bent jau testamentui, — / o kas iš mūsų amžinai gyvens!.. / Norėsimė, kad mus ant marių kranto / užkastų. Ar prie mėlyno Lėvens* (V. Šimkus, II t., 135); *Paskui neliko tėvo. / Jį užkasė labai toli* (V. P. Bložė, II t., 177);

7) (**už**)**gesti**, pvz.: *Nieko neliko tyloj. Tavęs nebuvimas, / Šnerantis kraupiai žolėj, ir tavo rankų / Švelnūs tonai ant veido / Gęsta kartu su manim* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 462); *Nukritusių lapų ir kraujo kvapai / Užlieja žemę, / O mano pulsas... gęsta. / Šalta* (L. Švėgždaitė, II t., 322); *Surask tą patį žiburį dangaus. / Žiūrėsi tu, žiūrėsiu aš padangėn / Blausiom akim užgęstančio žmogaus* (P. Širvys, I t., 580).

Įprasta gyvenimą įvardyti tam tikrais kosminių kūnų vardais (pvz., *saulė*, *žvaigždės* ir pan.), kurie tam tikru momentu nustoja švietę. Tuomet **mirtis siejama su tų kūnų egzistavimo pabaiga**⁵², pvz.: *Pro mane iš visatos mįslingos darnos / Tarsi ašara krito žvaigždė nebūtin... / Taip nukrisiu ir aš, tau nebaigęs dainos, / Amžinojon naktin...* (J. Graičiūnas, I t., 198); *Ir nebijau aš girioj paklysti, / Jūroj paskęsti, — / Nes man žadėjo žvaigždė jaunystė / Niekad negesti* (S. Nėris, I t., 173). Taigi dažniausiai poezijoje **žmogaus gyvenimas baigiasi su krintančia ar gęstančia žvaigžde**, pvz.: *Griuvo / Pasakų tiltai. / Krito / Mano žvaigždė. / Iš svaiginančio / Aukščio / Šiurpulingon / Bedugnėn / Krentu!* (P. Širvys, I t., 594); *Laimingai jums, laimingo, broliai, kelio! / Širdis tuksena vis lėčiau, lėčiau... / O tu, miela, suraski tą žvaigždėlę, / Kurią šiandakt užgesdamas mačiau...* (P. Širvys, I t., 580). Žvaigždės ne tik žymi gyvo žmogaus gyvenimą, bet ir sergi *mirusiuosius*, pvz.: *Ant pakrypusio kryžiaus nesimato vainiko; / Vien tik budi žvaigždė naktimis!* (Maironis, I t., 12); *Kam gailėtis, kas žuvo ir sugrįžti negali? / Tegul šviečia žvaigždė jų kapams!* (Maironis, I t., 13); *Irgi ant mano kapo-duobės, / Gal nebužilgo, gal netikėtai / Requiem liūdną varpas kalbės, / Sergėt paliepes nakčiai žvaigždėtai* (Maironis, I t., 17).

Gyvi objektai miršta ne tik savo mirtimi, bet gali būti ir nužudyti. Gyvybės atėmimas įvardijamas veiksmazodžiais **žudyti** (10 pavyzdžių), **pakarti** (6 pavyzdžiai), **sušaudyti** (4 pavyzdžiai), **užmušti** (4 pavyzdžiai).

Iš kalbinės medžiagos matyti, kad dažniausiai poezijoje **žudomi**:

1) **gyvi objektai** (17 pavyzdžių):

a) **žmonės** (14 pavyzdžių), pvz.: *Rugpjūčiui baigiantis, Andžeju / Tšebinski, Lenkijos poetą ir kovotoją, / Gestapininkai, užgipsavę burną, varė nužudyti* (A. Žukauskas, I t., 334); *Aš sustojau prie kalno pašlaitės / Ir tariau: — Čia statysiuos namus. / Ir suošė*

⁵² Plg.: Macijauskaitė, I. Mirties kalbinė raiška. *Darbai ir dienos*, 1999, Nr. 10 (19), p. 165.

sugaudė pušaitės: / „Ryt ledai slinks ir ji čia užmuš...“ (B. Brazdžionis, I t., 168); *Užsirūstino karalius ir jo visas dvaras — / Iš tiek dvariškių, tiek tarnų!.. / Pakorė juokdari, kad šmeižė šunį gerą, / Geriausią iš šunų...* (J. Aistis, I t., 255); *Nebuvo didvyris, kovotojas, / Jis buvo paprastas berniukas; <...> / Paskui sušaudė — kam, už ką, / Aš nežinau ir jis nežino — / Nežino niekas* (J. Žukauskas, I t., 335);

b) **gyvūnai** (3 pavyzdžiai), pvz.: *Medžiotojas atranda tigrą ir nužudo. / Medžiotojas sutinka tigrą, užmuša ir geria kraują. / Medžiotojas jo odą nulupa ir šoka aplink laužą* (E. Gruodis, II t., 52); *Ne vienas norėjo užmušti kurmį prie urvo be teismo, / Ir neaišku, kokia jėga jį sulaikė nuo šito* (S. Jonauskas, II t., 393);

2) **negyvi objektai** (5 pavyzdžiai):

a) **metų laikai (pavasaris)**, pvz.: *Buvo pavasaris. Toks buvo pavasaris tais metais. Pavasariį tada nužudė ir, kulku suvarstyta, / pakabino spygliuotų vielų užtvarese* (A. Žukauskas, I t., 327);

b) **daiktai (žiburys)**, pvz.: *Kastratai cypia: „Aukso viduri!“ / Panelių lėlės meldžia normų. / O aš žudau miesčionio žiburį / Garsais beformio chloroformo* (H. Radauskas, I t., 290);

c) **abstraktai (ilgesys)**, pvz.: *Toks švelnus ir tyras. Miestas — ilgesys. / Kurs žudo tavo ilgesį* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 465);

d) **kalbos vienetai (žodis)**, pvz.: *O kruvini langai / Ir durys! Surūdijęs maršas / Nužudė užpustytus / Kovo vidudienio žodžius* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 470);

e) **muzikos kūriniai (giesmė)**, pvz.: *Pakartos giesmės kybo medžiuose šventorių, / Ir Dievo žodį išneša iš miesto pranašai* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 461).

Neretai žmogus pats pakelia ranką prieš save. Tokių veiksmą žymi veiksmožodžiai:

1) **pasikarti** (4 pavyzdžiai), pvz.: *Žmogus tamsoj nukinkė arklį, / Įpylė nakčiai avižų / Ir, sugalvojęs pasikarti, / Ant aukšto kopė pamažu* (J. Strielkūnas, II t., 301); *Tik todėl gal taip liūdėjo žalsvas vasarojus, / kad ant kelio kieto kaklo jaunas pasikoriau* (K. Boruta, I t., 128);

2) **nusižudyti** (2 pavyzdžiai), pvz.: *Paskutinėmis gyvenimo dienomis jis laikė save Prancūzijos / karaliumi ir kartodavo: po manęs nors ir tvanas. / Jis nusižudė. / Ir tada gimiau aš* (V. P. Bložė, II t., 182).

Poezijoje be išvardintų veiksmožodžių vienas iš dažniausiai vartojamų yra **palaidoti** (19 pavyzdžių) — laikantis priimtų papročių ar apeigų, pakasti *mirusį*:

1) dažniausiai **mirusysis yra įvardijamas (motina, sūnus, kareivis, brolis, karys** ir kt.), pvz.: *Motina palaidojo dangaus skliaute, / Nes žemė buvo persisunkus jos sūnų ir tavo brolių, / Kaino ir Abelio krauju* (A. Nyka–Niliūnas, I t., 471); *Mano brolių palaidojo jūroj,*

suvelytią į burių audeklą (H. Nagys, I t., 489); *Kas nežinomą kari palaidos? / Kas vainiką uždės? / Ar nušvies nepažįstamą veidą / Mylimoji žvaigždė?* (S. Nėris, I t., 185);

2) šis **veiksmazodis** vartojamas ir su **daiktavardžiais**, **žyminčiais abstrakta** (*kerštas*, *pyktis*), **vieta** (*miestas*), **laiką** (*praeitis*), pvz.: *Amžinybėn / Kankinta, tremta, / Palaidojus kerštą ir pyktį, / Įveikusi kančią, / Save, / Iš ančių / Į nemirtingumą / Keliauja tauta* (L. Matuzevičius, I t., 606); *Gražinkite apskritimus! / — Gražinkite augintinį miestą, / palaidotą mėnulio ir saulės šviesoj, / gražinkit mane, — / Ištariau vienas* (A. Mackus, II t., 91); *Many viskas taip greitai miršta, kinta, bėga — / Gražiai palaidot praeitį ne mano jėgai* (V. Mačernis, I t., 400). Tokiu atveju veiksmazodis *palaidoti* vartojamas reikšme „padaryti neegzistuojantį, nežinomą“.

Senovės lietuviai netikėjo *mirtimi* kaip visa ko pabaiga. Todėl poezijoje gausu pavyzdžių, kuriuose MIRTIS suvokiama kaip TOLESNĖ EGZISTENCIJA. Ji gali būti dvejopa — kaip pomirtinis gyvenimas ir kaip susiliejimas su gamta ir tolesnis egzistavimas gyvosios ir negyvosios gamtos pavidalu⁵³:

1) **dažniausiai pomirtinis gyvenimas gretinamas su realiuoju**. **Miręs žmogus turi namus, gyvena, dirba darbus, vargsta**, pvz.: *Ką tu parsinešti ketini / iš tos žemelės, į kurią eini? <...> / Ir kokių padargų geležis / tau ant rankų pūslėmis pražys? / Kokį vargą ant galvos tavos, / kokį darbą ten tau sugalvos?* (J. Marcinkevičius, II t., 28–29). Jis nepamiršta šiapus paliktos mylimosios, **turi jausmus, pavydi**, pvz.: *Jaunystės juokas. Kantilena, / Merginos šoka rateliu, — / O aš po kojom — po velėna — / Guliu, klausausi ir tyliu. <...> / O kai karštai mylėta Nastė / Su vyru sėdas tarp gėlių, — / Norėčiau pro žoles įkasti — / Guliu užsėstas ir tyliu* (A. Gustaitis, I t., 45). **Išeinantysis su savimi pasiima daiktus, kurių jam prireiks, neužbaigtus darbus, kuriuos atliks anapus**, pvz.: *Tu pasiėmei su savimi / namą, / medį ir saulę — / ir viską: / viską, ką tik turėjom* (D. Sadūnaitė, II t., 459); *Ateities žygius nešuos / Su savim į šaltą kapą. / Su savim nešuos ir meilę / Taip mergaitės, taip pasaulio* (J. Janonis, I t., 50);

2) žmogaus siela — amžina gyvybės jėga, todėl buvo tikima, kad **mirusiojo kūnas gyvena pomirtinį velės gyvenimą, panašų į buvusįjį**. Dažniausiai **žmogaus velė vaizduojama pasiklydusi ir nerandanti sau vietos**, pvz.: *Kokios tylios rudenio akys, / kokia permatoma šviesa — / lyg pasiklydus velė verkia / neužmatomuose laukuose* (M. Martinaitis, II t., 227); *Ir klajoja jų velės, nerasdamos gimtojo namo: / „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“* (S. Geda, II t., 288); *Šventi šventųjų Vėlines, / Ant mūsų kapų pavėlines / Žvakele pastatyt klajūnei vėlei* (A. Jasmantas, II t., 263). Manyta, kad **mirusiojo žmogaus siela**

⁵³ Plg.: Macijauskaitė, I. Mirties kalbinė raiška. *Darbai ir dienos*, 1999, Nr. 10 (19), p. 159–160.

keliauja į pragarą, skaistykla, kitaip vadinamą *vėlių kalnelį* ar *sėdi vėlių suoloelyje*, pvz.: *Nūnai mano senoliai / Rauda vėlių kalneliuos* — / *Gaidau, su jais ir aš / Svetimoj dykumoj* (B. Auginas, I t., 362); *Ten sėdite aukštam vėlių suoloely / Su ažuolo vainikais ant galvų. / Kur amžino pavasario šakelės / Pašlaitėm dangišku kalvų / Po jūsų kojomis žaliuoja* (K. Bradūnas, I t., 409). Senovės lietuviai taip pat tikėjo, kad po mirties **vėlės apsigyvena medžiuose**, pvz.: *Kojom basom išvaikščiojau tėviškės smėlį. / Mindžiau raudoną kaip kraują rudenio molį / ir godų juodžemį. Mano senolių / medžiuose tebemiega jų baltos vėlės* (H. Nagys, I t., 501). Jos saugo šioje žemėje pasilikusius artimuosius, pvz.: *Ir vėl atgis vaiski laukų gėlė... / Vadinsim ją tikru vardu, gražiausiu tarp žolelių, / Jinai — senoj pily per amžius budinti tėvų vėlė...* (S. Santvaras, I t., 123);

3) kita pomirtinės egzistencijos forma — **vėlės persikūnijimas**. Ši persikūnijimą galima įvardyti metafora MIRTIS — SUSILIEJIMAS SU GAMTA, kuri simbolizuoja nemirtingumą. Tai rodo *mirties* kaip pozityvaus reiškinio supratimą. Senovės lietuviai manė, kad žmogaus siela įsikūnija medžiuose, paukščiuose, gyvūnuose. Tokių pavyzdžių gausu ir poezijoje. *Mirusysis po mirties virsta*⁵⁴:

a) **augalu** (dažniausiai **medžiu, žole, uoga**), pvz.: *Ir vienąkart, pavasari, / Tu vėl parjosi drąsiai, — / O mylimas pavasari, / Manęs jau neberasi — / Sulaikęs juodbėrį staiga, / Į žemę pažiūrėsi: / Ir žemė taps žiedais marga... / Aš diemedžiu žydėsiu* (S. Nėris, I t., 179); *Jaučiu, šaka plika pavirsiu / ir ja girgždėsiu tau nakčia* (J. Jakštas, II t., 104); *Pasakyk, kokių žolynu išdygsi?* (J. Degutyte, II t., 75); *Jūs neišnyksite galų gale, / tiktai, kaip sakoma, užkasim žemėn. — / Vis tiek — prieš saulę noksit uogele / ar jaunu medeliu šlamėsit, amen* (V. Šimkus, II t., 134);

b) **gyvūnu**. Tai gali būti **paukštis**, pvz.: *Tarp kokių paukštelių ten skraidys / tavo gailiai čiulbanti širdis?* (J. Marcinkevičius, II t., 28); **vabzdys**, pvz.: *Jam pilna žemė spinduliu, / Margų drugelių ir gėlių. — / Skraido, plasnoja mano vaikelis / Pats drugeliu* (S. Nėris, I t., 181); **kirminas**, pvz.: *Ir nenoriu sau geresnio nieko, / Tik prie žemės prisiglaust brangios, / Būti tėviškės arimų slieku, / Mėlyna rugiagėle rugiuos* (S. Nėris, I t., 194);

c) **stichine jėga (vėjas, viesulas)**, pvz.: *Pasakyk, kokių atbusi vėju?* (J. Degutyte, II t., 75); *Kas žemelėn grįžo — amžinai nutilo / Ir jau niekad, niekad, niekad neprabils. / Uogele raudona sirps pakrūmėj šilo, / Smiltele geltona, viesulu pakils* (S. Nėris, I t., 189);

d) **maisto produktu (duona, raugas)**, pvz.: *Viešpatie, leisk man byrėti / Grūdų į Tavo klėtį <...> / Noriu pavirsti duona, / Raugu ugnyje* (K. Bradūnas, I t., 418);

⁵⁴ Kadangi viename eilėraščio posmelyje dažniausiai išvardyti keli variantai, kuo po *mirties* virsta žmogus, tai skirstymas yra sąlyginis: prie vienos grupelės gali pasitaikyti ir kitoms tinkančių pavyzdžių.

e) **kokiu nors daiktu** (*q̄sotis, trimitas*), pvz.: *Šiandien aš nežinau, / kuo pavirsiu rytoj <...> Gal aukštu q̄sočiu / su šaltinio vandeniū / ir debesio nuotrūpa. / O gal — vaikišku trimitu — / sulaužytu žaislu — / vidury tuščio lauko* (J. Degutytė, II t., 80).

Taigi XX amžiaus poezijoje gausu pavyzdžių, kuriuos galima priskirti tautosakinei mirties sąvokai. Priešingai, nei šiandieninė visuomenė, kuri mirtį suvokia kaip biologinį reiškinį, senovės lietuviai *mirusiuosius* bandydavo prikelti, žadindavo, nenustodavo vilties jų sulaukti ar dar kartą pamatyti, pvz.: *Norima, kad jis sugrižtu: Kalbinu, šnekinu žolę — / Užkastus draugus. / Grįžkit, grįžkit namole — / Niaukiasi dangus* (K. Bradūnas, I t., 419). Dažniausiai motinos, senolės, merginos laukdavo iš karo grįžtančių sūnų, mylimųjų. Motinos su sūnaus mirtimi negalėdavo susitaikyti netgi jį palaidojusios, pvz.: *Kaip gėlė palaužta / Sielvarto gilau, / Vėl už vartų laukia / Grįžtančio sūnaus* (J. Augustaitytė Vaičiūnienė, I t., 246). Labai sunku susitaikyti su tuo, kad artimas žmogus *mirė* ir jo jau nebėra, pvz.: *O man sunku aprėpt ir tikėt, kad tai tujen! / Kad tos rankos jau nieko neguos, / Kad tos lūpos netars anų žodžių šventųjų, / Neskambės serapimais danguos... / Kristaliniam karste mano laimė ir lobis, / Mano džiaugsmas ir mano prasmė!* (J. Aistis, I t., 276).

Lietuviai nuo seno tikėjo mirties pranašais. Iš realiai egzistuojančių — tai paukščiai, gyvuliai, augalai, žvėrys:

1) dažniausiai apie artėjančią mirtį pranašauja **paukščiai** (17 pavyzdžių), pvz.: *Aš girdėjau — aš regėjau — / Pilkas paukštis nusileido, / Aš girdžiu: / Jis gieda giesmę man — mirties...* (Lacrima, II t., 374). Poezijoje dominuoja **varno, juodvarnio, varnos** motyvas. Varnas — tai paukštis, lemiantis pikta, nešantis ligą, karą, mirtį, varna reiškia blogą ženklą, yra klastos, piktos valios simbolis⁵⁵. **Varnai vaizduojami skraidantys ir kranksintys, jų buvimas įspėja apie nelaimę**, pvz.: *Aš norėčiau šį rytą pabusti / Su šviesiom mintim, / Su gerais troškimais. / Tegu šių sutemų juodi varnai / Skrenda šalimais! / Klausyk — jie jau čia! / Jie suka aplinkui / Ir kranksi / Savo gerkle godžia* (V. Mykolaitis–Putinas, I t., 65); *Aplink galvą varnas sukos / Ir krankė man, kad bus blogai, / Liepsnojo vienišas degtukas, / Ir degė stambūs pinigai* (G. Patackas, II t., 429); *Jau saulė slenka pažemiais, / Tokiais raudonais, neramiais, / Šešėliai kloniuose tirštėja, / Ir kyla rūkas pamažu — / Ir varnos kranksi priešais vėją / Viršūnėse beržų* (V. Mykolaitis–Putinas, I t., 61). Juodas varnas pavadinamas „velnio tarnu“ (A. Gustaitis, II t., 43) ir beveik visuomet eilėraščių apie mirštančius kontekste minimi varnų šeimos paukščiai, pvz.: *Pajuda girios iš vietos / Ir paupiu ošdamos brenda. / Skersai padangės žvaigždėtos / Varnas krankdamas skrenda. / Miško brolių veidai žemėti / Pro velėną į pilnatį žiūrį — / Plienai, paguldę jų būrį, / Krūtinėse ima trupėti* (K. Bradūnas, I t., 417);

⁵⁵ Plg.: Lapinskienė, L. *Simbolinių reikšmių žodynas*. Panevėžys, 2002, p. 166.

*Tave dabar audri audružė krečia, / Toli nubloškia brolius, sesules. / Vaizduojamės Tave kančioj konkrečia, — / O mums varnai akis gal čia išles... (A. Miškinis, I t., 218); *Ir skrenda juodvarnis per lauką / Lyg juodas kaspinas kasoje, / Kur alkas laiko dulkių auką... (J. Juškaitis, II t., 199). Su mirtimi siejamas ir **šikšnosparnis**, pvz.: *Bolavo vasaros naktis silpnai, / Svaigino šiltos sutemos bespalvės, / Šikšnosparniai šlamėjo apie galvas / Tarytum juodo angelo sparnai (J. Juškaitis, II t., 210); prie išėjusiojo budi **lakštingalos** — tai ilgesio ir skausmo simbolis, pvz.: *Juodais rūbais lakštingalos / per naktį prie tavęs budėjo, / nes miestui neužteko angelų (J. Švabaitė, II t., 254);****

2) apie artėjančią mirtį pranašauja ir:

a) **staugiantys šunys**, pvz.: *Teka mėnuo. Kalnelyje staugia šuva. / — Mielas prieteliau, ranką man duok — ir eiva. / Jis padavė ranką — širdį palietė ledas. <...> / O toliau tik naktis — / Ir juoda nežinia (V. Mykolaitis–Putinas, I t., 58); *Liepoj užia vėjai, / Naktį staugia šuo. — / Naktį čia išėjo / Užmiršta sesuo. / Išvaržytą sklypą / Svetimi čia ars, / O beržai sukrypę / Veltui lauks sesers (K. Inčiūra, I t., 200);**

b) **maurojantys liūtai**, pvz.: *Kai tą dieną leidos saulė, / Šiurpiai Nubijos dykynėj / Vienišas maurojo liūtas. / Blaškės vėtroj šiaurės miško / Šimtamečiai qžuolai (V. Mykolaitis–Putinas, I t., 68);*

c) **juodi debesys**, pvz.: *Eisim, žengsim, kilsim / Vis aukštyn, aukštyn, / Debesiui juodajam / Šauksim: slink tolyn! (A. Jakštas, I t., 19);*

d) **įvykusios nelaimės ženklų tampa skambantis varpas**, pvz.: *Skamba ir žvanga, gaudžia varpai, / Liūdna ir skaudų leisdami gaudą: / Vėl paviliojo auką kapai! (Maironis, I t., 17); *Ak, rodos, vakar užvakar, / Motut, mane supai, / O štai tą tylų vakarą / Tau skambina varpai (V. Mykolaitis–Putinas, I t., 59); **mediniai kryžiai**, pvz.: *Vieni laisvi sugrižo, / Kitiems rankas pašovė, / Tretiems ant lygaus lauko / Mediniai kryžiai stovi (A. Miškinis, I t., 210).***

Mirtis kaip tolesnis gyvenimas įvardijamas ir metafora MIRTIS — POILSIS. Dažniausiai ši metafora reiškia:

1) **daiktavardžiais**:

a) **atilsis, poilsis**, pvz.: *Kai pavargęs nuo prisikėlimo, / Kristau, ieškosi poilsio, / aš būsiu patogus karstas (A. Mackus, II t., 88); *Ak, / Kaip reikės nukeliauti — sakiau — / Karalystėn vėliu atilsio amžino? (K. Platelis, II t., 479);**

b) **miegas**, pvz.: *Oi krinta, krinta baltas sniegas, / Visus laukus užklojo. / Miegosiu greit ramiausia miega, / Motušė mylimoji <...> / Oi krinta, krinta baltas sniegas / Ir kristi vis nebaigia. / Bet neprikels manęs iš miego / Šios baltos tyros snaigės (K. Jakubėnas, I t., 224–225); *Kristaliniam karste, ir nublyškus, nugeltus, / O miela ir graži, kaip gyva! / Ir nėra, kas tave iš to miego prikeltų / Ir kas man atgaivintų tave... (J. Aistis, I t., 275); *Šiaurė yra mano***

tikrieji namai. / Motina ir moteris. / Mylimoji ir brolis. / Sesers šypsena ir / plaukai ir amžinas miegas (H. Nagys, I t., 499);

c) *uostas*, pvz.: *Antai jau temt pradės, antai jau laivas keliasi ir bangos užčioja, / Ir aš į uostą Viešpaties be poilsio einu* (B. Brazdžionis, I t., 151);

2) **veiksmožodžiais:**

a) *miegoti* (12 pavyzdžių), pvz.: *Aš jau greitai nebūsiu, / aš jau greitai užmigsiu: / mano kraštas žiema, / mano kraštas vidurnaktis* (A. Mackus, II t., 85); *Mano dukrelė / Baltam rūbely / Miega šiurkščioj žolėj...* (J. Švabaitė, II t., 252); *O kiek enšteinų ir galilėjų / Šešiolikmečiais žemėje miega!* (J. Marcinkevičius, II t., 22); *Savo rankom / Aš iškepiau juodą duoną / Iš baltų rugių, / Iš baltų rugių to lauko, / Kur miega tavo tėvas / Ir tavo senelis* (J. Degutytė, II t., 76). Žmogus nori miego arba *miręs* asmuo vaizduojamas *miegantis*;

b) *ilsėtis* (8 pavyzdžiai), pvz.: *Smėlyje lyg iššautos gilzės / Mano bičiuliai ilsis* (A. Maldonis, II t., 61); *Padėję kardą tarp savęs, sumigo priešai. / Ir toj tylos giedroj, nurimusioj aistroj / Dvi galvos ilsis, nuo retežių — riešai* (A. Verba, II t., 455); *Bijau to antkapio, / Kur mano datą paskutinę / Ranka ne mano įrašys, / Bijau ir žemės nupirktos, / Kur reikės ilsėtis / Ne savo noru / Lig amžių pabaigos...* (P. Naujokaitis, II t., 102); *Bet tyli jie. Gal tu, senasis medi? / Sušlamo jis... Jaučiu, manęs jis gedi... / O gali būti, milžinas nujaučia, / kad jo glėby ilsėsis mano griaučiai?* (M. Vaitkus, I t., 36).

Galima daryti išvadą, jog, priklausomai nuo konteksto, potencialiuosius reikšmės komponentus *mirtis, mirti* turi įvairūs daiktavardžiai (*naktis, viešnia, ledi, miegas, poilsis* ir kt.) ir veiksmožodžiai (*gulėti, išnešti, išvykti, suklupti, užgesti, žudyti, užmušti* ir kt.).

2.3. **Mirtį nusakantys frazeologizmai**

Lietuvių kalboje yra labai daug frazeologizmų, kurių reikšmė sinonimiška žodžiams *mirti, marinti, išmirti, žūti* ir kt. (pvz., *į dausas išeiti, kapus atrasti, į namus važiuoti, galvą paguldyti* ir kt.).

Iš kalbinės medžiagos paaiškėjo, kad beveik visi rasti frazeologizmai yra okazionalieji, t. y. jie sukuriama taikant įvairius frazeologizmų modifikavimo būdus, kai norima atnaujinti, pagyvinti frazeologizmą, suteikti jam ekspresyvumo, individualumo. Okazionalioji frazeologizmų vartoseną rodo rašytojo kuriamąsias išgales, sugebėjimą atgaivinti sustabarėjusį frazeologizmą.

Kūrybinė frazeologizmų vartoseną gali būti analizuojama remiantis frazeologinio modifikavimo būdų tipais: frazeologizmo komponentų keitimu, jo sudėties plėtimu, frazeologizmo plėtojimu į platesnį kontekstą ar jo kartojimu, siekiant aktyvinti meninius ar

kompozicinius vartosenos aspektus, taip pat dvejopa frazeologizmo aktualizacija, frazeologizmo kaip semantinio paralelizmo vartoseną ir kt.⁵⁶. Tačiau darbe apsiribojama vien pastovių komponentų, kurie skiriasi nuo atitinkamo frazeologizmo, nurodymu. Jei tokių komponentų nėra, o frazeologizmas priskiriamas prie okazionaliųjų dėl kitų anksčiau minėtų požymių, pateikiamas tik „Frazeologizmų žodyne“ esantis pastovus žodžių junginys.

„Dvidešimto amžiaus lietuvių poezijos“ pirmajame ir antrajame tomuose **rasti 23 okazionalieji frazeologizmai**, turintys reikšmę (žr. 8 priedą):

1) *mirti* (11):

a) **akis užmerkti amžinai (amžiams)** : *akis užvožti ant amžių*, pvz.: *Ateina laikas, ir blakstienos / Užvoš ant amžių tau akis,— / Tuomet, kas dvasių užrašyta, / Vidaus išvysi akimis* (M. Gustaitis, I t., 43);

b) **amžinu miegu užmigti** : *amžinu miegu nurimti; amžinu miegu užliūliuoti*, pvz.: *Žmonės troškimams vos tik užgimę, / Su idealais, su sopuliais, / Amžinu miegu karste nurimę!..* (Maironis, I t., 17); *Sutema samanų aksominė / Amžinuoju miegu užliūliuos... / Kad mane — taip sutiktų tėvynė! / Kaip sunku, kaip savęs aš gailiuos* (S. Nėris, I t., 195);

c) **į grabą gulti** : *į karstą žengti*, pvz.: *Ir kas iš knygų — knygos irgi dulkės, / Iš dulkių — dulkės, saulė ir diena; / Ramiai, žmogau, į savo grabą gulki, / Mirtis — sesuo, nors gal ir ne viena...* (S. Geda, II t., 285); *Džiaugiuos, / kad sykį man / atėjo metas / žengt į karstą / ir amžius pūti* (Butkų Juzė, I t., 84);

d) **į kapus nueiti, nuvažiuoti** : *į kapą (nu)žengti; į kapą gulti, kristi*, pvz.: *Krinta lapai. / Ūžia vėjas. / Gulk į kapą — / Šaukia vėjas, / Krisk į kapą — / Šaukia lapai* (J. Tysliava, I t., 107); *Bet man čia būti neramu, / Nors ir patenkintas esu / Parinktos vietos gražumu, / Bet gult į kapą / Dar bijau, / Tai kas, kad nakties / Šešėliais jau ramstau / Savo klumpančius žingsnius...* (P. Naujokaitis, II t., 102); *Apsiverkti nemoku, pasiskųst negaliu: / Nesupras žmonės mano kančios! / Ir nužengsiu į kapą su tuo skausmu giliu, / Kurs be vardo paliks visados!..* (Maironis, I t., 14); *Nesulaukiau jo pražystant, / Bet, širdy užsiauginęs, / Žengdamas į šaltą kapą, / sveikinu jį, greit bujosiant* (J. Janonis, I t., 50);

e) **amžinai nutilti, užmigti** : *amžinai nurimti*, pvz.: *Kasdien skubi kelių keliais, / O kas ten laukia, ar žinai? / Pirmyn dar žingsniais nors keliais, / Pakol nurimsi amžinai...* (P. Vaičiūnas, I t., 116);

f) **į žemę gulti, į žemę lišti**, pvz.: *Tu sušvitai, auksine dulke, / kaip saulės spindulys. / Nusišypsok ir žemėn gulki — / visi į žemę lįs* (P. Genys, I t., 226); *Iš horizontų*

⁵⁶ Navickaitė, L. *Frazeologinės konfigūracijos V. Mykoliaičio–Putino kūryboje*: magistro darbas. Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas. Kaunas, 1998, p. 31.

išsinėrę skrenda — <...> / Išalkę varnų begalinės bandos, / Ketindamos tuoj pat į žemę gult (A. Gričius, I t., 569);

2) **numarinti** (4):

a) **akis užspaudyti** : **akis užspausti**, pvz.: *O ten, prie saulėlydžio vartų, / prieš srovę brido naktis. / Aš paliečiau vandenį — tartum / užspaudžiau kažkam akis* (J. Marcinkevičius, II t., 28); *Ir neturiu aš valios atsikelti, / kaip tąsyk — iš to keisto išnykimo, / kai man ant veido tu uždėjai ranką / ir švelniai man akis užspaudei* (M. Martinaitis, II t., 228); *Kada tranzistorinis vanagas / Iš vyšnių bebaidys žvirblius,— / Manęs, žinokit, nebebus, / Man jau akis užspaude dangūs...* (A. Verba, II t., 450);

3) **žūti** (4):

a) **galvą dėti, guldyti**, pvz.: *Mes svajojam saulės tolius, / Prie šventorių einam keliais, / Bokštus statom, bokštus griaunam, / Dedam galvas dėl dulkelės, / Tik dulkelės* (F. Kirša, I t., 78); *Kažkas brolių netyčia ar tyčia pašovęs, / Pats dėjo galvą ant akmenio kieto / Ir varnams leido tūpti ant molinių kojų* (H. Čigriejus, II t., 346); *Ir gieda praeitis kaip gulbė. / Visi vienam kape galės, / Kaip kas tik būtų galvas gulde, / Miegoti jaunas dieneles* (J. Juškaitis, II t., 203);

4) **būti mirusiam** (2):

a) **amžinu miegu miegoti**, pvz.: *Tu uždek prie mano karsto vašką, / Kai miegosiu amžinu miegu. / Amžinybei šventą liepsną blaškant, / Aš gyva Gabijoje lieku...* (K. Bradūnas, I t., 410);

b) **po žeme gulėti**, pvz.: *O dabar, / dabar mano šokikai / po žeme guli / mano šokikai / guli po žeme* (D. Sadūnaitė, II t., 459);

5) **išmirti** (1):

a) **į žemes sulįsti**, pvz.: *Tokia lemtis visatos rankos, / Juk gyviai čia be saulės anka / Ir prisikramtę, prisikeikę / Į žemę šią palaike / Visi lig vieno iš eilės / Sulįs ir sudulės* (P. Genys, I t., 226);

6) **iki mirties** (1):

a) **iki juodo karsto** : **lig karsto**, pvz.: *O jas taip norėjau škaplieriun įsiūti / Ir nešiot lig karsto prie gyvos širdies... / Užpustys daržely sniegas žalią rūtą, / O plentu vežimas naktį nudardės* (J. Aistis, I t., 265).

Uzualiesiems frazeologizmams (vartojami stereotipinės formos, bet gramatiškai gali būti šiek tiek pakeisti, pvz., keičiami linksniai, veiksmažodžio formos) **priskiriami du pavyzdžiai, kuriuose pastovaus žodžių junginio reikšmė sinonimiška žodžiui mirti**:

1) **akis užmerkti (amžinai)**, pvz.: *Akis užmerkėt amžinai, o jūsų žvilgsniai / Aplinkui blaškosi lyg paukščiai be lizdų / Ir leidžias kaip į gyvą jovarą pailsę — / Manin, o aš jiems*

ilgą vasarą žadu (A. Bernotas, II t., 113); *Gražiai mes juokiamės, gražiai mes verkiame, / gražiai mus traiško garvežiai. / Ir kai gražiai akis užmerkiame, / tai mus palaidoja gražiai* (A. Mikuta, II t., 234).

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, gyvenimo nutrūkimą žyminčių frazeologizmų atraminiai žodžiai yra daiktavardžiai *akis*, *galva*, *karstas*, *grabas*, *miegas*, *žemė*, *kapas* bei būdvardis *amžinas* (žr. 8 priedą).

Taigi „Dvidešimto amžiaus lietuvių poezijos“ pirmajame ir antrajame tomuose iš viso rasti 25 frazeologizmai (10 %), sinonimiški žodžiams *mirti*, *žūti*, *išmirti*, *numarinti* bei žodžių junginiams *būti mirusiam* ir *iki mirties*.

IŠVADOS

1. „Dvidešimto amžiaus lietuvių poezijos“ pirmajame ir antrajame tomuose rasta daugiau nei 600 pavyzdžių, kuriuose vartojamas daiktavardis *mirtis* (174 pavyzdžiai), veiksmažodis *mirti* (189 pavyzdžiai), būdvardis *mirtinas* (4 pavyzdžiai), taip pat šiems žodžiams sinonimiški frazeologizmai (25 pavyzdžiai), gyvenimo nutrūkimą žymintys sinonimai (80 pavyzdžių) bei žodžiai, turintys potencialiąją *mirties* semą (140 pavyzdžių).

2. Visi metaforiniai pasakymai su daiktavardžiu *mirtis* pagal konceptualizavimo sritį suskirstyti į konceptualiąsias metaforas.

2.1. Išnagrinėjus dalį *mirties* koncepto vartojimo atvejų XX amžiaus poezijoje, akivaizdžios pagrindinės *mirties* konceptualizavimo tendencijos — konceptualiosios metaforos: MIRTIS — ASMUO, MIRTIS — PRIEŠAS, MIRTIS — GYVA BŪTYBĖ, MIRTIS — DAIKTAS, MIRTIS — MENO KŪRINYS, MIRTIS — VIETA / TALPYKLA, MIRTIS — ABSTRAKTAS, MIRTIS — STICHINĖ JĖGA, MIRTIS — MEDŽIAGA, MIRTIS — GYVŪNAS, MIRTIS — AUGALAS, MIRTIS — GARSAS, MIRTIS — IŠSIGELBĖJIMO TROŠKIMAS, MIRTIS — LAIKAS, MIRTIS — POILSIS, MIRTIS — KELIONĖ, MIRTIS — ŽENKLAS.

2.2. Dažniausiai MIRTIS suvokiama kaip ASMUO — 24 % visų pavyzdžių, PRIEŠAS — 17 %, GYVA BŪTYBĖ — 7 %, VIETA / TALPYKLA — 7 %, MENO KŪRINYS — 7 %, DAIKTAS — 7 %.

2.3. Ištirta kalbinė medžiaga parodė, jog dažniausiai vardažodžiui *mirtis* būdinga neigiama konotacija. Aiškiausiai neigiamą abstrakto vertinimą eksplikuoja konceptualiosios metaforos MIRTIS — PRIEŠAS (17 %), MIRTIS — STICHINĖ JĖGA (5 %).

2.4. Lietuvių kalbos išgalės leidžia poetams *mirtį* pavaizduoti įvairiausiai pavidalais, suteikti jai žmogui ar bet kuriam kitam gyvam padarui būdingas savybes, sugebėjimą vienaip ar kitaip elgtis. *Mirtis* gali būti konceptualizuojama įvairiai, tačiau visuomet išliks pavojinga ir nevaldoma jėga, sėjanti blogį, baimę ir nežinią.

3. Tyrimo rezultatai parodė, kad poetai eilėraščiuose daugiausia vaizduoja gyvų objektų *mirtį* (69 %). Tačiau neretai *mirtis* įsameninama, o daiktai, kaip ir žmonės, gimsta ir *miršta* (31 %).

3.1. Visi negyvi objektai suskirstyti į semantines grupes.

3.2. Paaiškėjo, jog personifikuojami *įvairūs abstraktai* (10 %), *laikas* (4 %), *daiktai* (1 %), *kūno dalys* (3 %), *dangaus kūnai ir planetos* (3 %), *kalbos vienetai* (3 %), *gamtos reiškiniai* (3 %), *medžiagos* (1 %), *meno kūriniai* (1 %), netgi *Dievas* (3 %).

4. Netiesiogiai *mirtį* įvardijantys žodžiai (žodžių *mirtis* ir *mirti* sinonimai, frazeologizmai ir žodžiai, turintys potencialiuosius reikšmės komponentus *mirtis*, *mirti*) suskirstyti pagal kalbos dalis.

4.1. Sinonimai sudaro 33 % visų netiesiogiai *mirtį* įvardijančių žodžių. Dažniausi abstraktaus daiktavardžio *mirtis* sinonimai yra daiktavardžiai *giltinė* (3,3 %), *maras* (0,4 %), *paskutinioji* (0,4 %), veiksmažodžio *mirti* — žodžiai *numirti* (14 %), *žūti* (12,4 %), *kristi* (2,5 %).

4.2. 57 % netiesiogiai *mirtį* įvardijančių žodžių sudaro žodžiai, turintys potencialiuosius reikšmės komponentus *mirtis*, *mirti*. Tokia reikšmė kontekste būdinga daiktavardžiams (*naktis*, *viešnia*, *ledi*, *miegas*, *poilsis* ir kt.) ir veiksmažodžiams (*gulėti*, *išnešti*, *išvykti*, *suklupti*, *užgesti*, *žudyti*, *užmušti* ir kt.).

4.3. Iš visų netiesiogiai *mirtį* įvardijančių žodžių frazeologizmų rasta mažiausiai (10 %). Frazeologizmai suskirstyti į uzualiuosius (2 pavyzdžiai) ir okazionaliuosius (23 pavyzdžiai). Dažniausi frazeologiniai junginiai *į kapą gulti*, *amžinu miegu nurimti*, *galvą dėti*, *akis užspausti*, *akis užmerkti* (*amžinai*) ir kt.

5. Nors poezijoje ir yra pavyzdžių, rodančių, jog XX amžiuje lietuviai tikėjo į *mirusiojo* pavirtimą paukščiu ar medžiu, pomirtiniu gyvenimu ir *mirtimi* kaip išsivadavimu iš žemiškų kančių, tačiau tyrimo rezultatai parodė, kad dažniau *mirtis* suprantama kaip blogis, gyvenimo pabaiga. Šiandien *mirusįjį* atiduodame Dievui nenorom ir protu suvokiame, kad *mirusiam* žmogui nėra kelio atgal.

6. Eilėraščiuose gausu ne tik *mirtį* įvardijančių žodžių, bet ir *mirties* asociatų, pvz.: *kapas*, *paminklas*, *kapinynas*, *kryžius*, *griaučiai*, *kaukolė*, *lavonas*, *negyvėlis*, *velionis*, *karstas*, *grabas*, *pakasynos*, *šermenys*, *vainikas*, *lavoninė*, *Vėlinės*, *gedulas*, *urna*, *antkapis*, *chrizantema* ir kt. Šių žodžių vartojimas lietuviams asocijuojasi su gyvybės nutrūkimu, nes dauguma jų susiję su *mirusiujų* laidojimo apeigomis: laidojimo vieta, pačiu *mirusiuoju*, laidotuvių atributais ir pan. Tačiau darbe šie žodžiai neaptariami, nes iš surinktos kalbinės medžiagos galima būtų parašyti atskirą darbą.

SUMMARY

The aim of this paper work is to describe a part of the concepts, represented in Lithuanian language by the words *mirtis* (death) and *mirti* (to die). The objectives to achieve the aim of the paper work are: 1) to define conception of the terms of traditional metaphor and conceptual metaphor; 2) divide to conceptual metaphors all metaphorical expressions with the noun *death*; 3) to discuss conceptualization of the verb *die*; 4) to investigate synonyms of the noun *death* and the verb *die*; 5) to discuss phraseological units, which signify the decline of life. The analysis is based on more than 600 examples taken from the book „Dvidešimto amžiaus lietuvių poezija“ (I, II parts).

The work is based on the method of conceptual analysis. Conceptual / cognitive metaphors disclose a part of the content of the concept. A linguist is interested in the combination of a word of abstract meaning and a verb of figurative meaning since they give a great deal of information about the qualities of an object belonging to the abstract sphere and motivate corresponding conceptual metaphors. The conceptual analysis formalizes what exists in collective subconsciousness and is expressed in speech.

Having analysed a number of ways of representing the concept of death in the Lithuanian poetry, we can point out the basic tendencies of realizing the concept: DEATH as a PERSON, DEATH as a ENEMY, DEATH as a THING, DEATH as an ABSTRACT, DEATH as a NATURAL CALAMITY, DEATH as a PLACE / RECEPTACLE, DEATH as a LIVING BEING, DEATH as a WORK OF ART, DEATH as a MATERIAL, DEATH as an ANIMAL, DEATH as a PLANT, DEATH as a SOUND, DEATH as a TIME and other.

The results of the paper work showed that the death is comprehensible as an evil, decline of life. Only sometimes we describe death as a step to a new world, which is unknown.

LITERATŪRA

- BIEDERMANN, H. *Naujasis simbolių žodynas*. Vilnius, 2002.
- BUTVILAS, T. Tanatologija: apie mirtį be kaltės. *Park@s*, 2005, Nr. 27 [žiūrėta 2007-03-15]. Prieiga per internetą: <<http://www.su.lt/article/articleview/1322/1/574/>>.
- BŪDVYTYTĖ, A.; TOLEIKIENĖ, R. Akys, siela, širdis ir kitos talpyklos. *Respectus philologicus*, 2003, Nr. 4, p. 134–143.
- CIBULSKIENĖ, J. Konceptualioji kelio metafora Lietuvos rinkimų diskurse. *Kalbotyra*, 2005, Nr. LIV (1), p. 51–64.
- Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius, 1997.
- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 2000.
- DROTVINAS, V. *Lietuvių kalbos leksika ir frazeologija*. Vilnius, 1987.
- Frazeologijos žodynas*. Vilnius, 2001.
- GUDAVIČIUS, A. *Etnolingvistika*. Šiauliai, 2000.
- JAKAITIENĖ, E. *Leksinė semantika*. Vilnius, 1988.
- JAKAITIENĖ, E. *Lietuvių kalbos leksikologija*. Vilnius, 1980.
- KONTRIMIENĖ, E. *Mirties problema*. Vilnius, 1997.
- KOŽENIAUSKIENĖ, R. Konceptualiųjų metaforų etinis aspektas advokatų kalbose. *Filologija*, 2005, Nr. 10, p. 52–56.
- KUDIRKIENĖ, L. Lietuviai ir latviai apie pyktį ir pykstančius. *Kalbos kultūra*, 1975, Nr. 29, p. 61–65.
- LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Leben in Metaphern: Konstruktion und Gebrauch von Sprachbildern*. Heidelberg, 1998.
- LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metaphors We Live By*. Chicago, 1980.
- LAKOFF, G. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago, 1987.
- LAKOFF, G.; TURNER, M. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago, 1989.
- LAPINSKIENĖ, L. *Simbolinių reikšmių žodynas*. Panevėžys, 2002.
- LYBERIS, A. *Sinonimų žodynas*. Vilnius, 2002.
- MACIJAUSKAITĖ, I. Dvi antonimų poros: mirtis–gimimas, mirtis–gyvenimas. *Darbai ir Dienos*, 2000, Nr. 24, p. 121–142.
- MACIJAUSKAITĖ, I. Mirties kalbinė raiška. *Darbai ir dienos*, 1999, Nr. 10 (19), p. 155–168.
- MARCINKEVIČIENĖ, R. Apie įbūtinančią kalbos galią, pyktį ir dar šį tą. *Naujasis židinys*, 1993, Nr. 6, p. 51–56.

- MARCINKEVIČIENĖ, R. Atminties labirintuose: kognityvinės ir tekstynų lingvistikos sąveika. *Darbai ir Dienos*, 1999, Nr. 10 (19), p. 109–124.
- MARCINKEVIČIENĖ, R. Karo metafora. *Darbai ir dienos*, 1995, Nr. 1 (10). p. 121–124.
- MARCINKEVIČIENĖ, R. Konceptualioji metafora vertime. *Darbai ir Dienos*, 2006, Nr. 45, p. 109–118.
- MARCINKEVIČIENĖ, R. Metafora nemetafora. *Naujasis židinys*, 1994, Nr. 4, p. 76–81.
- MARCINKEVIČIENĖ, R. Metaphors from Collocations. *Paradigmatika, Sintagmatika ir kalbos funkcijos*, 2000, p. 190–192.
- MARCINKEVIČIENĖ, R. Tradicinė frazeologija ir kiti sustabarėję kalbos vienetai. *Lituanistica*, 2001, Nr. 4 (48), p. 81–98.
- NAVICKAITĖ, L. *Frazeologinės konfigūracijos V. Mykoloičio–Putino kūryboje*: magistro darbas. Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas. Kaunas, 1998.
- PAPAURĖLYTĖ, S. Liūdesio emocinių būsenų vieta lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdžiuose. *Filologija*, 2004, Nr. 9, p. 42–47.
- PAPAURĖLYTĖ, S. Liūdesio konceptualizavimas lietuvių kalboje. *Kalbotyra*, 2002, Nr. LI (1), p. 123–132.
- PAPAURĖLYTĖ, S. Pavydas lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. *Filologija*, 2005, Nr. 10, p. 65–69.
- PAPAURĖLYTĖ, S. Sielvarto metaforos lietuvių ir rusų kalbose. *Filologija*, 2003, Nr. 8, 25–32.
- PAPAURĖLYTĖ–KLIOVIENĖ, S. Kai kurios liūdesio koncepto raiškos ypatybės lietuvių kalboje. *Acta Linguistica Lithuanica*, 2003, T. 48, p. 105–119.
- PAPAURĖLYTĖ–KLOVIENĖ, S. Konceptualioji metafora LIŪDESYS yra KRYPTIS ŽEMYN lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. *Kalbos aktualijos*, 2006, Nr. VIII, p. 27–33.
- PAPAURĖLYTĖ–KLOVIENĖ, S; KVAŠYTĖ, R. Konceptualiosios LIŪDESIO metaforos latvių, lietuvių ir rusų kalbose. *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilistikos klausimai*. Šiauliai, 2006, p. 276–294.
- PAPAURĖLYTĖ–KLOVIENĖ, S. *Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose*: daktaro disertacija. Šiaulių universitetas. Šiauliai, 2004.
- PAPAURĖLYTĖ–KLOVIENĖ, S. Probleminiai konceptualiosios metaforos EMOCINĖ BŪSENA yra ASMUO atvejai. *Žmogus ir žodis*, 2005, Nr. I, p. 43–47.
- PHILIPPE, A. *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*. Vilnius, 1993.

- PIKČILINGIS, J. *Lietuvių kalbos stilistika*. T. 2. Vilnius, 1975.
- Semantiniai žodžių tipai*. Lietuvių kalba ir literatūros istorija [žiūrėta 2007–02–25].
Prieiga per internetą:
<http://ualgiman.dtiltas.lt/semantiniai_zodziu_tipai.html#c>%20Sinonimai>.
- SMETONIENĖ, I. Konceptualiosios metaforos reklamoje. *Kalbos aktualijos*, 2006, Nr. VIII, p. 33–37.
- ŠICAITĖ, E. Mirtis Algimanto Mackaus poezijoje. *Gimtas žodis*, 1997, Nr. 7, p. 15–22.
- ŠILBAJORIS, R. Mirtis ir žodis poezijoje. *Metai*, 2006, Nr. 1 [žiūrėta 2007–02–16].
Prieiga per internetą: <<http://www.tekstai.lt/metai/200601/poezijoje.htm>>.
- VAITKEVIČIŪTĖ, V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius, 2002.
- VALECKIENĖ, A. Linksnis ir jo funkcijos lietuvių kalboje. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, Vilnius, 2000, Nr. 62, p. 66–104.
- VALEIKA, L. *An Introductory Course In Semantic Syntax*. Vilnius, 1998.
- ŽIŽLIAUSKAITĖ, L. Mirties ir laidotuvių kultūra senojoje lietuvių pasaulėžiūroje. *Mokslas ir gyvenimas*, 2002, Nr. 3 (531) [žiūrėta 2007–04–18]. Prieiga per internetą:
<<http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2002/04/04mir.html>>.
- ŽUPERKA, K. *Stilistika*. Šiauliai, 2001.
- БАБУШКИН, А. П. *Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка*. Воронеж, 1996.
- ФРУМКИНА, Р. М. *Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога (концепт, категория, прототип)*. Москва, 1992.
- РУБИНШТЕЙН, Г. А. О концептуализации отрезков времени в русском языке. *Glossos*, 2002, Spring. Slavic and East European Language Resource Center [žiūrėta 2007–04–18]. Prieiga per internetą: <<http://www.seelrc.org/glossos/issues/3/rubinstein.pdf>>.
- ШАРКА, Г. Системные связи лексико-семантической группы глаголов передвижения. *Leksikos ir sintaksės klausimai*, Šiauliai, 1974, p. 90–95.

ŠALTINIAI

- KUBILIUS, V. *Dvidešimto amžiaus lietuvių poezija*. T. 1. Vilnius, 1991.
- KUBILIUS, V. *Dvidešimto amžiaus lietuvių poezija*. T. 2. Vilnius, 1995.

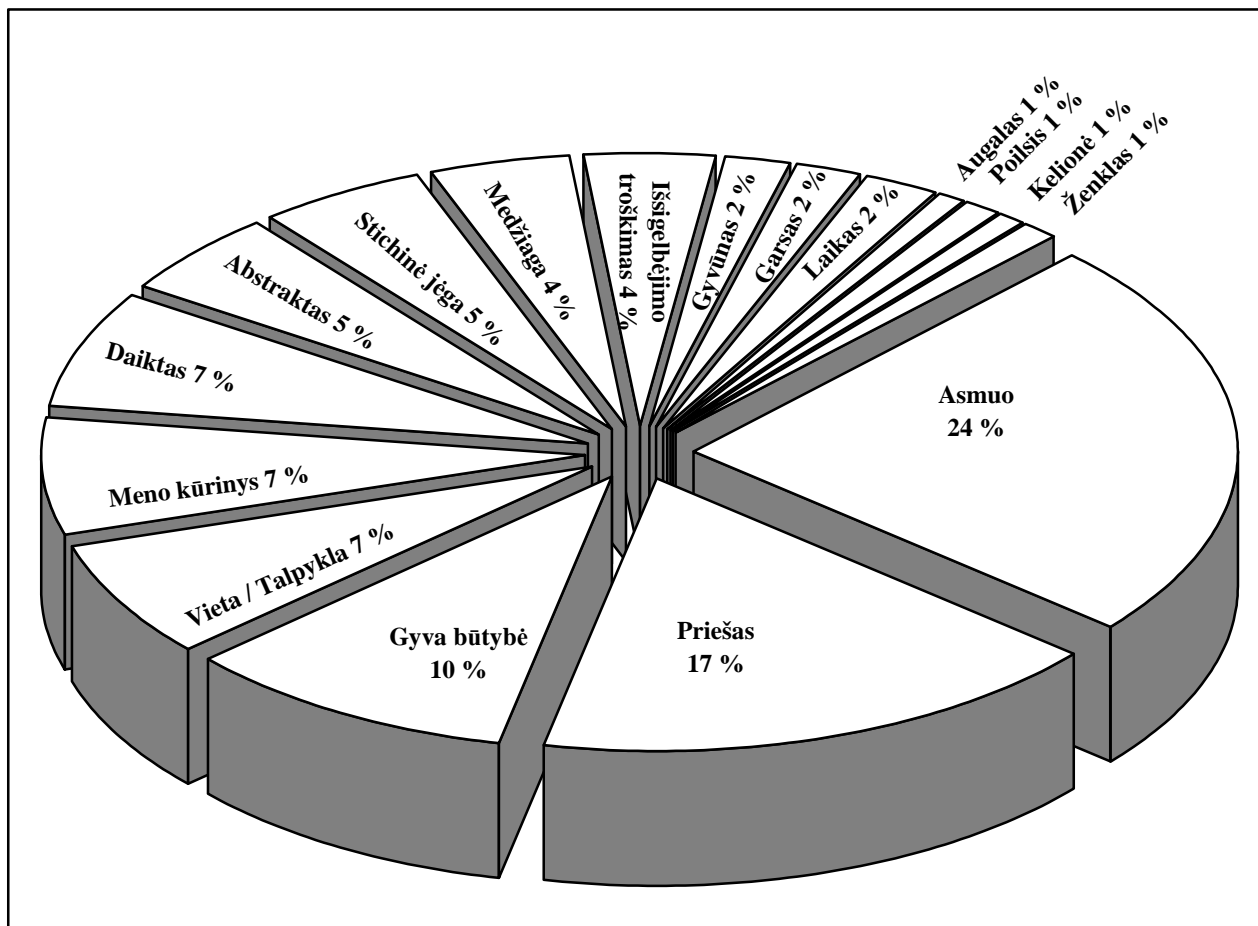
PRIEDAI

1 priedas.....	62
2 priedas.....	63
3 priedas.....	64
4 priedas.....	65
5 priedas.....	66
6 priedas.....	67
7 priedas.....	68
8 priedas.....	69
9 priedas.....	70

Daiktavardiniai, veiksmažodiniai ir būdvardiniai *mirties* kolokatai

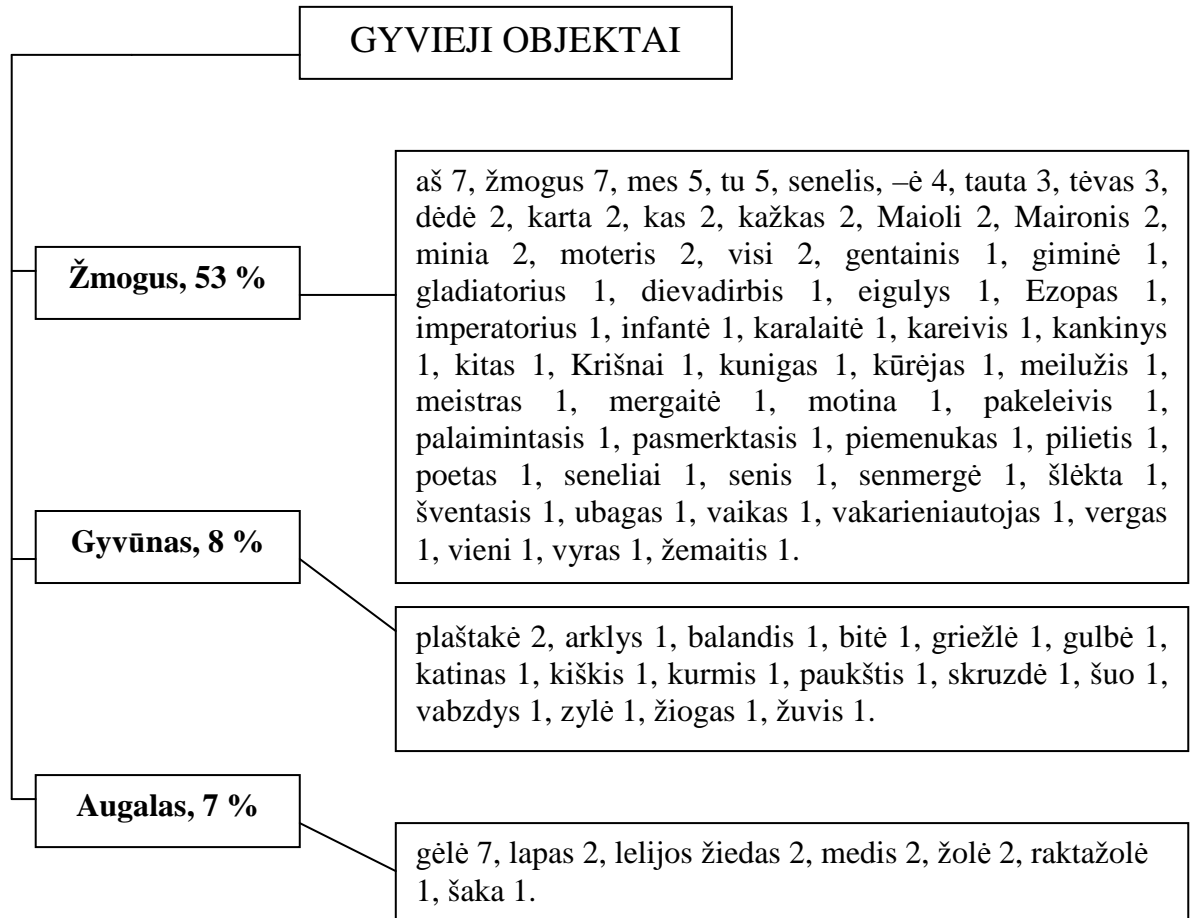
<p>Daiktavardžiai: mirties giesmė 4, ~angelas 2, ~spektaklis 2, ~stovykla 2, ~sūnus 2, ~daina 1, ~pastoralė 1, ~bokalas 1, ~ žiūronai 1, ~ vartai 1, ~pelenai 1, ~kadagynas 1, ~balsas 1, ~žingsnis 1, ~valanda 1, ~žiema 1, ~gūsis 1, ~vėjas 1, ~sūkurys 1, ~lageris 1, ~toliai 1, ~oazė 1, ~patalas 1, ~aukuras 1, ~prasmė 1, ~netikėtumas 1, ~lygtis 1, ~braižas 1, ~ vaiduoklis 1, ~Kristoforas 1, ~miegas 1, ~kelionė 1, ~pėdsakas 1, ~pabučiavimas 1, ~troškimas 1, beprotė mirtis 1, visagalė~ 1, mirtis–sesuo 2, mirtis–kaimynas 1, mirtinos ietys 1, mirimo metas 1, mirtina kova 1.</p>
<p>Veiksmažodžiai (objektinė funkcija): nugalėti mirtį 7, giedoti apie~ 1, čiulbėti apie~ 1, giedoti~ 1, atnešti~ 1, prieiti~ 1, surasti~ 1, žiūrėti į~ 1, patikrinti~ 1, girdėti~ 1, žengti į~ 1, išeiti į~ 1, vežti į~ 1, tekėti į~ 1, nuginkluoti~ 1, kovoti prieš~ 1, pralaimėti prieš~ 1, pulti~ 1, palaiminti~ 1, apsikabinti~ 1, paniekinti~ 1, melstis už~ 1, supti~ 1, sutirpti mirtyje 1, išnešti~ 1, švaistytis mirtimi 1, derėtis su~ 1, bijoti mirties 3, šauktis~ 2, nenorėti~ 1, pabūgti~ 1, laukti~ 1, panūsti~ 1, klauptis~ 1, melstis~ 1, atiduoti mirčiai 1, atnašauti~ 1; Veiksmažodžiai (subjektinė funkcija): mirtis ateina 3, ~ skina 3, ~geria 2, ~pašauna 2, ~yra (dugne) 1, ~varva 1, ~ banguoja 1, ~dvelkia 1, ~sėlina 1, ~gelia 1, ~kalasi 1, ~triumfuoja 1, ~suvaro 1, ~sukelia 1, ~sustabdo 1, ~siunčia 1, ~galanda 1, ~pakelia 1, ~išjungia 1, ~moko 1, ~įbrolina 1, ~pajudina 1, ~ priglaudžia 1, ~priima 1, ~gyvena 1, ~atjoja 1, ~nusėda 1, ~prasišiepia 1, ~džiaugiasi 1, ~aplenkia 1, ~žengia 1, ~atlinguoja 1, ~nueina 1, ~laigo 1, ~braido 1, ~sugrižta 1, ~klauso 1, ~virpa 1, prijaukinta mirtis 1, nelaukta~ 1, triumfuojanti~ 1, paspringusi~ 1, dvokianti~ 1.</p>
<p>Būdvardžiai: baisi mirtis 2, staigi~ 2, šalta~ 2, kristalinė~ 1, rami~ 1, ūmi~ 1, šarvuota~ 1, išdidi~ 1, vaikiška~ 1, keista~ 1, gyva~ 1, stipri~ 1.</p>

2 PRIEDAS

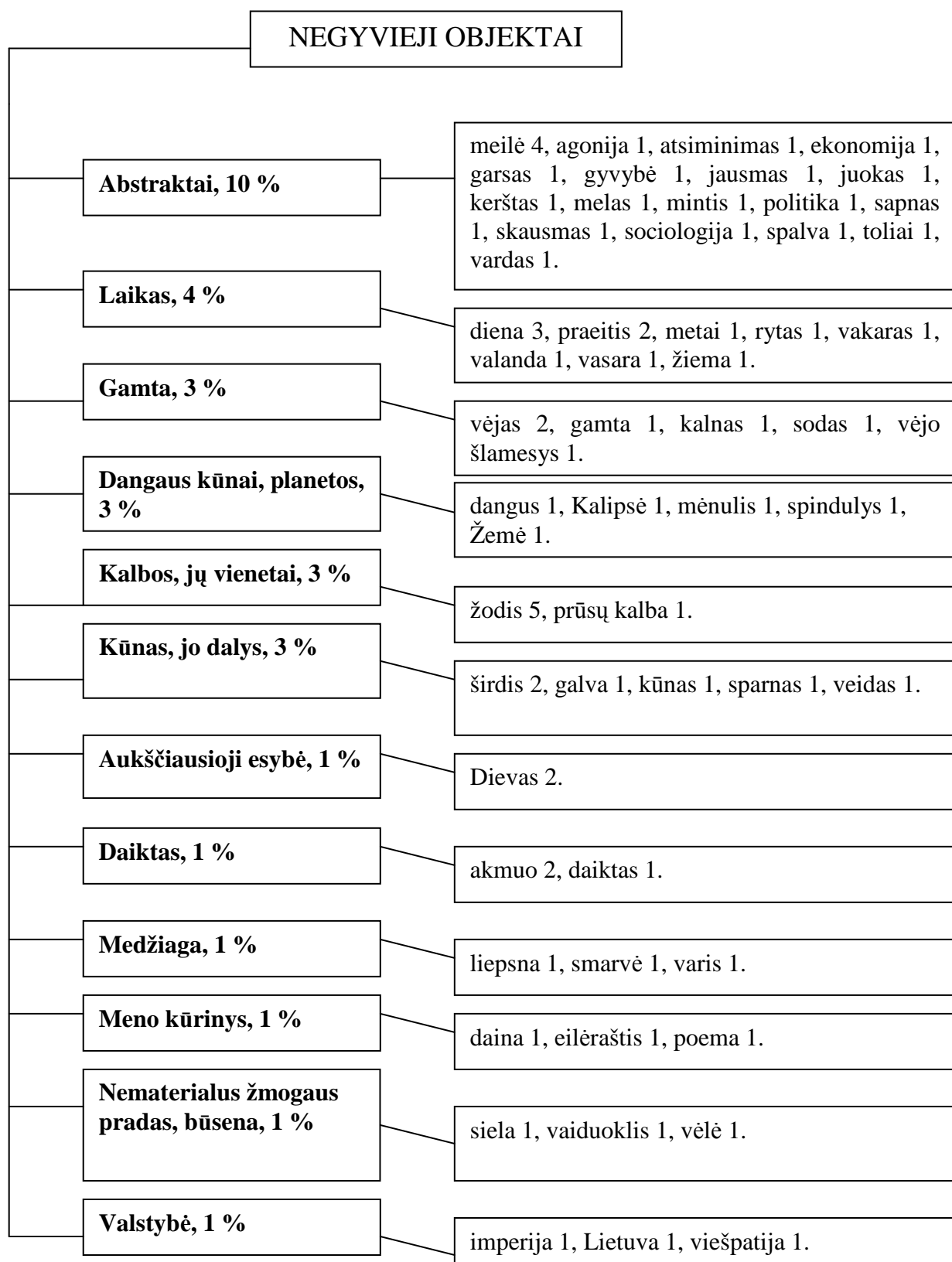
1 pav.: Konceptualiosios mirties metaforos

3 PRIEDAS

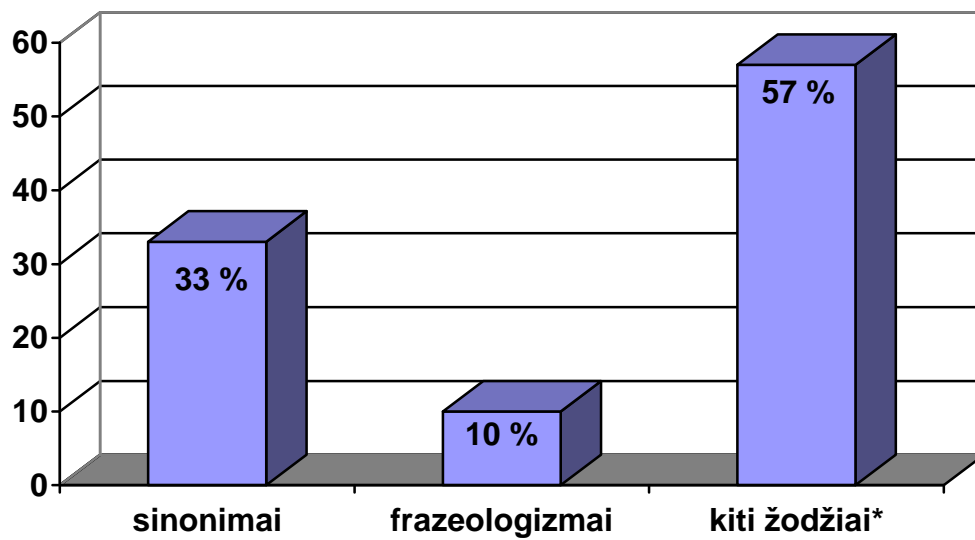
2 pav.: Veiksmazodžio *mirti* junginių, su gyvuosius objektus įvardijančiais žodžiais, raiška

4 PRIEDAS

3 pav.: Veiksmazodžio *mirti* junginių, su negyvuosius objektus įvardijančiais žodžiais, raiška

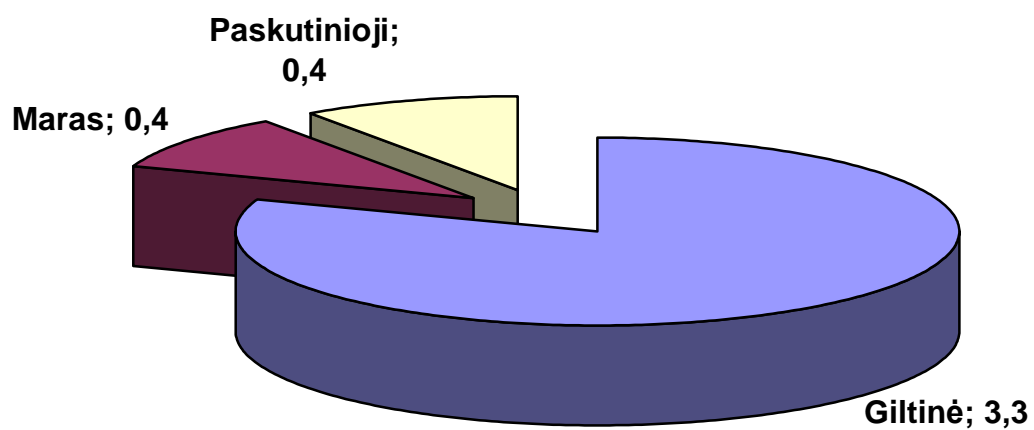
5 PRIEDAS

* Žodžiai, turintys potencialiuosius reikšmės komponentus *mirtis, mirti*.

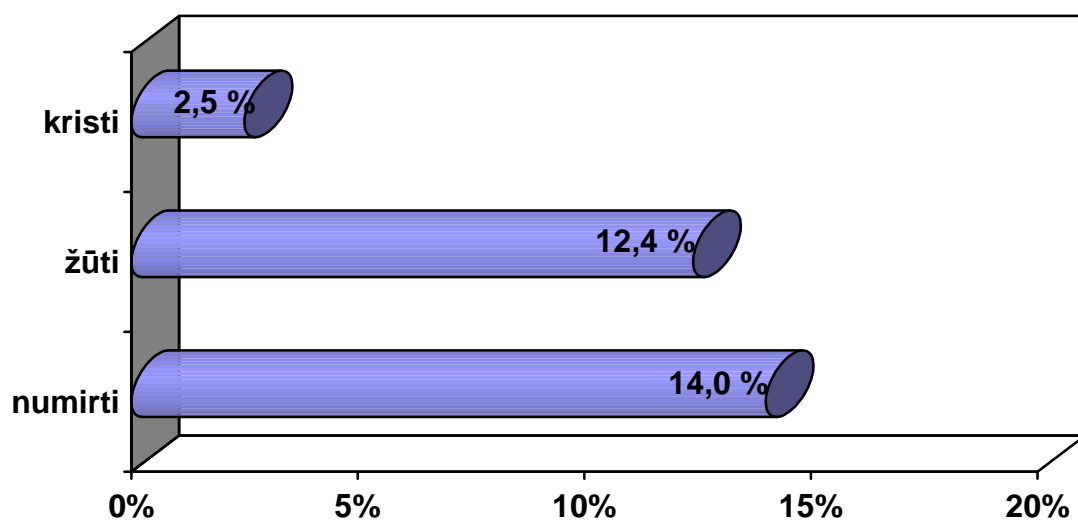
4 pav. Netiesiogiai *mirtį* įvardijantys žodžiai

6 PRIEDAS

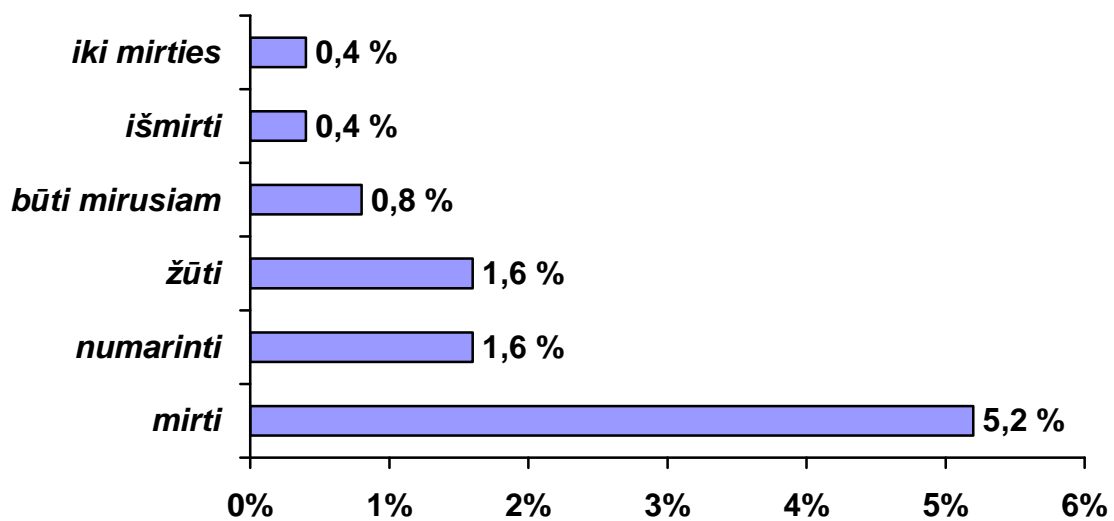
5 pav.: Daiktavardžio *mirtis* sinoniminė raiška (procentais)

7 PRIEDAS

6 pav.: Veiksmazodžio *mirti* sinoniminė raiška

8 PRIEDAS

7 pav.: Dažniausios *mirtį* nusakančių frazeologizmų reikšmės

Mirtį nusakantys frazeologizmai

<i>Atraminis žodis</i>	<i>Frazeologizmas*</i>	<i>Reikšmė</i>	<i>Kiekis**</i>
AKIS	<i>akis užmerkti amžinai</i>	mirti	1
	<i>akis užmerkti</i>	mirti	1
	<i>akis užspausti</i>	numarinti	4
	<i>akis užvožti ant amžių</i>	mirti	1
AMŽINAS	<i>amžinai nurimti</i>	mirti	1
GALVA	<i>galvą dėti</i>	žūti	3
	<i>galvą guldyti</i>	žūti	1
GRABAS	<i>į grabą gulti</i>	mirti	1
KAPAS	<i>į kapą gulti, kristi</i>	mirti	2
	<i>į kapą (nu)žengti</i>	mirti	2
KARSTAS	<i>į karstą žengti</i>	mirti	1
	<i>lig karsto</i>	iki mirties	1
MIEGAS	<i>amžinu miegu miegoti</i>	būti mirusiam	1
	<i>amžinu miegu nurimti</i>	mirti	1
	<i>amžinu miegu užliūliuoti</i>	mirti	1
ŽEMĖ	<i>į žemę gulti</i>	mirti	1
	<i>į žemę lįsti</i>	mirti	1
	<i>į žemę sulįsti</i>	išmirti	1
	<i>po žeme gulėti</i>	būti mirusiam	1

* Frazeologizmai pateikiami iš poezijos, o ne remiantis žodynu, todėl jie gali būti modifikuoti.

** Kiekis nurodomas skaičiais.